

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 7 OKTOBER 2017 PRIS: 89:-

Kampen mot kulturarvet

GUNILLA KINDSTRAND, CARL LINDSTRAND,
PETER LUTHERSSON, SUSANNA BIRGERSSON och
DAN KORN om hoten mot det gemensamma minnet.

RECENSIONER

ELI GÖNDÖR

om radikaliserings
och terrorns lockelse.

CIVILISATION

JOSEFIN HOLMSTRÖM

läser Raymond Chandler
och kvicknar till.

FRIZON

TORBJÖRN ELENISKY

om värdet av språklig
tydlighet i trolldider.

PÅ AXESS TV.
PÅ AXESS.SE
NÄR DET PASSAR

JORDBRUKETS HISTORIA

"Mud, Sweat and Tractors"

Den här unika BBC-serien lär oss om vårt förhållande till jordbruket. I fyra avsnitt fördjupar vi oss i mjölk, frukt och grönsaker samt vete och kött. På Axess TV, tisdagar kl 20.00, med start den 17 oktober.

Axess TV, tisdagar kl 20.00 • Hela veckan på axess.se

COM HEM

BOXER

Telia

AXESS TV

”Utan den här utsikten hade jag aldrig kommit så långt i min forskning kring stroke.”

Läs hur den här fantastiska vyn hjälper hjärtforskaren Petter Ljungman i hans spännande forskning.

Älgö är en halvö intill Saltsjöbaden. En förlängning av Solsidan, omgiven av Baggensfjärden, Ingaröfjärden och Erstaviken. Utsikten över havet och segelbåtarna här är så betagande att man blir extra tacksam över sin stund på jorden. Extra tacksam för hur länge hjärtat kan slå.

Det tyckte också den person som testamenterade ett hus på Älgö till Svenska Sällskapet för Medicinsk Forskning (SSMF), att användas för strokeforskning.

Med stöd av de pengar som SSMF fick vid försäljningen av huset på Älgö är hjärtläkaren och forskaren Petter Ljungman intensivt sysselsatt med att undersöka hur vi kan förhindra förmaksflimmer, den vanligaste hjärtrytmrubbningen, som kan resultera i hjärtsvikt och stroke.

Vad Petter Ljungman särskilt forskar om är i vilken grad luftföroreningar bidrar till uppkomsten av förmaksflimmer.

Att alla vindar inte är lika friska som de runt Älgö sätter tyvärr sina spår i människors hjärtan.

”Vi talar inte om hälsofaran med luftföroreningar lika mycket som vi gör med rökning. Men detta påverkar hela befolkningen på jorden, varje dag.”

Petter Ljungman delar sin tid som hjärtläkare mellan sjukvård och forskning.

”När jag jobbar som läkare försöker jag konkret lösa den

enskilda patientens problem. Resten av min tid ägnar jag mig åt att försöka se helheten. Det blir ett annat sätt att se på hälsa.”

Med en pappa som jobbade på Världsbanken växte han upp utomlands och har bott både i tropikerna och i USA.

”Att jag växt upp i andra länder har påverkat mig mycket. Jag tycker att jag connectar snabbare med andra människor, har lättare att se det gemensamma.”

Ett avgörande möte var när Petter för några år sedan gjorde sin postdoktorala utbildning på Harvard i Boston och lärde känna Bernard Lown, en 96-åring som utvecklat defibrillatorn (hjärtstartaren) och som fått Nobels fredspris för sina insatser för att förhindra ett kärnvapenkrig.

”En oerhört inspirerande man. Vad som tilltalar mig med forskning är att den är så uppenbart internationell. Allt handlar om samarbete. Man måste kommunicera, ta del av vad andra gör i andra delar av världen. Vi andas alla samma luft.”

Forskningspengarna som Petter Ljungman fått från SSMF är avgörande.

”Det är i dag omöjligt att bedriva forskning utan bidrag. Som forskare är det också en fantastisk känsla att få en ansökan beviljad. Man känner sig sedd.”

SVENSKA SÄLLSKAPET FÖR
MEDICINSK FORSKNING

GRUNDAT 1919

Vill du också ge ett bidrag, stort som litet, till svensk medicinsk forskning, läs mer på ssmf.se eller ring SSMF på 08-33 50 61. Där kan du också beställa SSMF:s folder om att skriva testamente. Plusgiro 90 11 09-9. Bankgiro 901-1099. Swish 1239011099.

Lära sig eller tycka till?

Steget kan tyckas långt från cigarrettdimma över franska cafébord till varmluftsmoln i svenska klassrum, men faktum är att gårdagens galliska filosofi numera ekar i folkhemmets skolor. De svaga kunskapsresultat som blivit tydliga genom en rad internationella mätningar har naturligtvis mer än en förklaring. Men en avgörande faktor ligger i själva synen på kunskap och lärarens uppgift, och denna präglas i hög grad av idéer som symboliseras av namn som Foucault och Bourdieu.

Idéhistorikern Ingrid Wällgren skriver ytterst intressant på detta tema i *Kunskapssynen och pedagogiken* (Dialogos, 2017) – en nyutkommen bok där hon tillsammans med professorerna Inger Enkvist, Martin Ingvar och Magnus Henrekson tacklar frågan: "Varför skolan slutade leverera och hur det kan åtgärdas."

Det är långt ifrån enkelt att frilägga och begrippliggöra det omfattande och amorfa tankegods som brukar sammanfattas med begreppet "postmodernism", men Wällgren gör det med klarhet och skärpa.

POSTMODERNISM HANDLAR I HÖG GRAD OM ifrågasättande: Med vilken rätt utövar makthavare sin makt? Vilka intressen döljer sig bakom samhällets etablerade sanningar? Varför skulle just vetenskapens utsagor vara oomtvistliga och giltiga för alla?

Att kritiskt pröva makthavare och doktriner är naturligtvis inte fel. Tvärtom. Men som så ofta blir det djupt problematiskt när idéer muterar till ideologier och drivs till sin spets. I postmodernismens fall har processen slutat dels i banal relativism, dels i en kronisk misstänksamhet där man anar auktoritära makthavare i varje buske. Detta hopkok har fått ett förbluffande genomslag i humaniora, samhällsvetenskap och pedagogik.

Wällgren påpekar att ideologin är som klippt och skuren för skolan. Här kan de postmodernistiska hjältarna avslöja maktutövning i form av krav på värmlösa elever att lära sig just vad överheten har pekat ut, och de kan blottlägga det "symboliska våld" som manifesteras i klockor, katedrar och klassböcker. Läraren blir en hantlangare i systemets tjänst med uppgiften att disciplinera och strömlinjeforma.

SLUTSATSEN BLIR ATT lärarna måste sluta att vara kunskapsförmedlare, som utövar makt genom att skilja på viktigt och mindre viktigt, och istället bli handledare som hjälper eleverna att själva välja ämnen och frågeställningar. Långt innan skolbarnen har hunnit bygga upp ett vetande och skaffa sig lite överblick ska de ifrågasätta och kritisera.

Ämneskunskap får stå tillbaka för attityd.

En tänkbar invändning är att det är skillnad mellan teori och praktik. Ideologer på högskolan må gissla de traditionella idéerna om objektivt vetande och värdet av att fördjupa sig och bygga upp kunskap över tid, men ute i verkligheten låter man väl sig ändå inte luras av sådant?

Det sorgliga svaret på frågan ger Inger Enkvist i kapitlet efter Wällgrens. Där går hon igenom den gällande läroplanen och visar hur både den och betygskriterierna genomsyras av postmodern popteorier. Dokumenten som reglerar skolans arbete handlar i ringa grad om vilka fakta och färdigheter eleverna ska tillägna sig men desto mer om hur de ska diskutera och problematisera. Alla ämnen blir mer eller mindre samhällskunskap, konstaterar Enkvist, och i samhällskunskapen fäster man stor vikt vid hur bra eleverna kan "uttrycka och värdera" ståndpunkter och perspektiv.

Detta fokus på att prata om ämnen istället för att lära sig dem leder säkert till det ena eller andra men inte till ökad kunskap. Däremot för det med sig ökad skiktning mellan dem som kommer från hem med intellektuella erfarenheter och dem som inte gör det. Det talas ständigt om att likvärdigheten i skolan måste öka, men praktiskt taget aldrig om det som verkligen skulle göra skillnad: att man ställer upp precisa kunskapskrav som är begripliga för alla och slutar med de flytande bedömningar som öppnar en gräddfil åt dem som har lärt sig "kunskapssamhällets" jargong redan i barnkamraren.

TYPISKT ÄR OCKSÅ att den upphetsade debatten om företag som tjänar pengar på skolverksamhet bara handlar om dem som startar skolor och erbjuder alternativ men aldrig om charlatanerna till föreläsare som har satt postmodernismen på bolag och kryssar från den ena kommunala konferensen till den andra.

Svensk skoldebatt präglas av friskolegräl och återkommande löften om ännu mer pengar, men Magnus Henrekson och hans medförfattare argumenterar övertygande för att båda de frågorna är stickspår. Det svenska skolsystemet har redan mer pengar än de flesta och skillnaderna är i alla avseenden små mellan kommunala och fristående skolor. Det centrala är förväntningar och kunskapssyn.

PJ Anders Linder

"Detta fokus på att prata om ämnen istället för att lära sig dem leder säkert till det ena eller andra men inte till ökad kunskap."

PJ Anders Linder

Senaste nytt till frukost. Och fördjupning när du vill. Helt utan kostnad.

f+ är Sveriges nya företagsamma nyhetstjänst.

Nu kan du få ett **dagligt nyhetsbrev** med de senaste nyheterna från Sverige och världen, redan till frukost. Översiktligt och snabbläst, så du börjar dagen väl orienterad. Samtidigt innehåller alla artiklar länkar till **fördjupning och nya perspektiv** när du vill dyka ner i någon nyhet. Är du särskilt intresserad av att följa vissa branscher eller ämnen, kan du **anpassa ditt nyhetsbrev** efter dina egna val. Och allt är gratis.

Gå in på www.fplus.se och prenumerera idag.

Helt utan kostnad.

fplus.se

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Annika Borg filosoferar kring kräftkok **10**
 Thomas Engström är trött på att jaga fiender **10**
Kina Jojje Olsson gör sig redo för den 19:e partikongressen **12**
Kenya Bengt G Nilsson om ett val som kan kasta Kenya i fördärvet **14**
Frankrike Karin Stensdotter rör sig i den stora periferin **16**
Spioner Mats Wiklund tillbringar kvällen med John le Carré **18**
I korthet Smygkonserveratism. Onda clownen **19**

20 FRIZON

- Birger Thureson porträtterar en hjältemodig baptistmissionär **20**
 Torbjörn Elensky skildrar kampen om språklig hegemoni **26**
 Anders Björnsson konstaterar att svensk upplysning trivdes bäst på landet **31**

34 OPINION

- Daniel Alm frågar om inte friheten beror på tron.

TEMA: KAMPEN MOT KULTURARVET

38 I ett främmande land

Kulturarvspolitiken har gradvis skiftat perspektiv. Från landskap, minneskultur och gamla byggnader till den identitetspolitik som vuxit fram ur den urbana livsmiljöns erfarenheter och utmaningar. **Av Gunilla Kindstrand**

42 Våga vårda värden

Det är dags att göra upp med ängsligheten kring kultur och kulturarv. Prioritera historiskt djup över samtidsrelevans. **Av Carl Lindstrand**

46 Danska lärdomar

Motiven för att skapa en svensk kulturkanon är flera och beror på avsändaren. Vi kan dra nytta av hur Danmark gick till väga. **Av Susanna Birgersson**

50 Glöm inte Aten och Jerusalem

I tillkomsten av en litterär kanon får inte urvalet begränsas till svenska författare. Och politiker måste hållas på armlängds avstånd. **Av Peter Luthersson**

54 Frankensteins mönster

Kulturvård och kulturinstitutioner nedmonteras och politiseras. Kunskapsföraktet och drömmen om den alltigenom goda människan gör oss kulturellt urarva. **Av Dan Korn**

”

När man jämför med andra europeiska länder blir bilden extremt tydlig. Vi har en tystnadens kultur.

Gunilla Kindstrand, sid 38

58 TRADITION

Sven-Johan Spånberg om Lionel Johnson.

62 CIVILISATION

- Litteratur* Karin Svanborg-Sjövall läser Hilary Mantel 62
Humaniora David Andersson läser George Steiner 64
Litteratur Agnes Lidbeck läser Tove Jansson 66
Essäer Tommy Olofsson om att binda ihop sitt liv 68
Litteratur Josefin Holmström läser Raymond Chandler 70
Krönika Josefine Owetz reder ut rädslan för uniformer 71
I korthet Jakob Sjövall om utbytbara städer 71

72 RECENSIONER

- Eli Göndör konflikthanterar 72
Jonas Elvander välkomnar världen in i värmen 77
Ylva Herholz kastar loss 79
Thomas Gür förordar självhjälp 81
Tommy Olofsson möter författaren som ung 83
Håkan Arvidsson blickar mot öster 85
Carl Rudbeck studerar tysk skolbildning 88
Niklas Anderberg omvärderar omvändelsen 90
Lennart Berntson räds rädda majoriteter 92
Bengt E Y Svensson hyllar antikt skarpsinne 94
Jojje Olsson begrundar kinesisk aggression 97

98 SAMTIDEN

Fredrik Johansson ser sig omkring och skakar på huvudet.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Redaktionsråd: Louise Belfrage,
Peter Elmlund, Thomas Gür, Peter

Luthersson och Nathan Shachar
Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Layout: Petter Carnhagen
och Maria Haack

Bildredaktör: Maria Haack

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Nästa nummer: 7 november 2017

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte
ansvar för insänt obeställt material.
Material insänt till Axess kan lagras och
publiceras elektroniskt.

Ekonomiansvarig: Linda Bengtsson

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Micael Ericsson

Vinjetbilder: Johan Patricny

Porträttteckningar: Johan Patricny

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 674 kr.

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31,

e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Allduplo

Daniel Alm

Pastor och föreståndare för
Pingst – fria församlingar i
samverkan

Niklas Anderberg

Fri skribent och konstnär

David Andersson

Författare och redaktör i *Axess*

Håkan Arvidsson

Historiker och författare

Lennart Berntson

Lektor i historia
vid Roskilde universitet

Susanna Birgersson

Fristående kolumnist

Anders Björnsson

Publicist och historiker

Annika Borg

Teologie doktor och skribent

Adam Cwejman

Ledarskribent
i *Göteborgs-Posten*

Torbjörn Elensky

Författare och kritiker

Jonas Elvander

Utrikesredaktör i *Flamman*

Thomas Engström

Journalist och författare

Thomas Gür

Företagare och skribent.
Ingår i *Axess* redaktionsråd

Eli Göndör

Fil dr i islamologi, leder
Timbros integrationsprogram:
Majoritet och mångkultur

Ylva Herholz

Journalist och författare

Josefin Holmström

Författare, kritiker och
doktorand i engelsk litteratur i
Cambridge

Fredrik Johansson

Senior partner i Kreab

Gunilla Kindstrand

Frilansjournalist

Dan Korn

Författare, kulturhistoriker
och rabbin

Charlotta Levay

Docent i företagsekonomi
vid Lunds universitet

Agnes Lidbeck

Författare

Carl Lindstrand

Advokat och civilekonom

Peter Luthersson

Docent i litteraturvetenskap

Bengt G Nilsson

Journalist och författare

Tommy Olofsson

Författare och professor
emeritus i kreativt skrivande

Jojje Olsson

Journalist och författare

Katarina O'Nils Franke

Redaktionssekreterare i *Axess*

Josefine Owetz

Redaktör i *Officerstidningen*

Carl Rudbeck

Fil dr i litteraturvetenskap

Jakob Sjövall

Statsvetare

Sven-Johan Spånberg

Professor emeritus i engelska
vid Umeå universitet

Karin Stensdotter

Författare och arkitekt

Karin Svanborg-Sjövall

Vd i Timbro

Bengt E Y Svensson

Professor emeritus i teoretisk
fysik vid Lunds universitet

Birger Thureson

Journalist och författare

Mats Wiklund

Redaktör i *Axess*

Inte utan nationen

RUNT SEKELSKIFTET FANNS bland vissa akademiska discipliner, såsom internationella relationer, Europastudier och sociologi uppfattningen att nationen hade upplösts av globalisering, rationalism och kapitalism. Resan mot historiens skräphög skulle snart avslutas. Tvärsäkerheten framstår nu, bara något decennium senare, som naiv.

Tecknen man utgick ifrån, exempelvis att kapitalismen blivit betydligt mer global till sin natur än tidigare och att detta åtföljdes av snabbare migrantströmmar fanns visserligen där. Men som Steven Grosby är inne på i Axess nr 6/17 är den nationella gemenskapen betydligt äldre och fundamental för den sociala människan än att några år av globalisering skulle rucka på dess centrala roll.

Nationen är inte, som var en populär beskrivning i mycket av det sena 1900-talets statsvetenskap, en historisk parentes påbörjad med Westfaliska freden och gjord folklig genom 1800-talets liberalnationalistiska revolutioner. Den är något mer djupgåendet. Förstår man inte detta, och det som Grosby lyfter som nationens antropologiska betydelse, kommer vi inte heller att förstå varför den alltjämt lever kvar i ett uppkopplat och högteknologiskt samhälle.

MAJORITETEN AV ALLA människor lever i förhållandevis stabila stater som innehar våldsmonopol, beskattningsrätt och möjlighet att ställa upp en omfattande förvaltningsapparat. Att en gemenskap växer fram, och bibehålls, inom en sådan organisationsstruktur är bara logiskt. Tillit och igenkänning fungerar som ett smörjmedel i den byråkratiska staten. Lägg därtill århundraden av språklig, kulturell och religiös gemenskap – så ter sig nationens envisa överlevnad fullt förståelig, även på 2000-talet.

Ska man våga sig på att besvara Grosbys fråga om vilka problem en nation löser, även i vår tid, bör man blicka ut mot den roll nationen har även för den globaliserade individen som skyr det förment reaktionära i nationsgemenskapen. Denna kategori av människor som den engelske författaren David Goodhart kallar för "anywheres", i kontrast till de rotade "somewheres", har alltid haft större möjligheter att knyta an till globala och urbana identiteter.

Åtskillnaden mellan vår samtids "anywheres" och "somewheres" är inte ny. 1800-talets kungafamiljer, vare sig de var ryska eller tyska, hade i regel mer gemensamt med varandra än med folket de styrde. I vissa fall talade de inte ens undersåtarnas språk eller delade deras sedvänjor. Internationella företagare isoleras på liknande sätt från länderna som de verkar i och som de lätt kan lämna.

NÅGOT SOM UTMÄRKER 2000-talet är att även en betydande del av medelklassen, eller i alla fall dess högre skikt, har blivit "anywheres" på ett sätt som

Axess nr 6/2017.

tidigare var förbehållet företagareliterna och kungafamiljerna. En hipster i Portland, Göteborg och Warszawa kan ha mer gemensamt med andra surölsdrickande urbana medelklassmänniskor än med dem som lever i det egna landets bortglömda bruksorter.

Men innerst inne har även den globala "anywhere"-människan ett lager av territoriell nationell samhörighet. Det lokala och globala samexisterar. Den fysiska uppväxtmiljön med dess koder, maner och symboler är svårutrotade, även för den globala medborgaren.

KANSKE FINNER vi här svaret på varför så många av dem som inte för så länge sedan spådde nationens förestående död hade så fel: De globala identiteterna, vare sig de spreds via Netflix, modebloggar, populärmusik eller hipsterkultur, är trots allt sammanlänkade med lokala seder och traditioner. Gemenskaper har en tendens att ackumuleras, läggas på hög och samexistera parallellt, inte ersätta varandra.

Nollsummespelet har som retorisk figur alltid varit populär inom akademien eftersom den erbjuder enkla dikotomier: Nationen är antingen relevant eller inte. Men den nationella gemenskapens tøjbarhet omintetgör den sortens uppdelningar. Individen är, som Grosby skriver, inte begränsad av "nationens horisont". I själva verket utgör den nationella gemenskapen ett fundament till och med för den globaliserade "anywhere"-människan som hoppades på nationens död.

Adam Cwejman

Den där jäveln som alltid smiter

Varje veckoslut besöker jag min lokala fiskaffär för att inhandla deras utmärkta varor av skilda slag. Ofta blir fiskaffären också platsen där en rad stimulerande samtal om tillvaron utspelar sig. Som nyligen, då kräftsäsongen var i full gång och doften av krondill mötte mig när jag sköt upp dörren.

Håller ni på att koka kräftor, frågade jag och fylldes av ett visst vemod, eftersom jag vet hur det går till. Dessutom hade jag en gång en traumatisk upplevelse i Portugal, då en krögare med en tång tvingade en stor levande hummer att vara kvar på en inte fullkomligt het grill. Saken hade naturligtvis

inte varit så mycket trevligare att bevittna om grillen varit tillräckligt het, men det är en kväll jag aldrig glömmer. Och jag begrät faktiskt den där hummern, som någon beställt, och försökte finna tröst genom att titta ut över havet och tänka djupa tankar.

JODÅ, KRÄFTOR KOKADES, bekräftade fiskhandlaren. Även om jag försökte hindra mig själv så ramlade frågan över mina läppar: Är det inte jobbigt att koka dem? Och kastade mig därmed in i en, som det skulle visa sig, djup diskussion om hur det känns att koka kräftor. Ett samtal som skulle förändra min syn på fiskhandlars upplevelser, kräftor och ge mig anledning att gå hem och

Härskartekniker

12 Xi Jinping styr med rädslan som främsta metod. Partikongressen väntas ytterligare stärka hans makt.

En episk strid

14 Nyvalet i Kenya blir avgörande för landets framtid. Antingen krossas eller stärks demokratin.

I den stora periferin

16 Allt fler fransmän lever utanför den globaliserade ekonomins städer.

Min kväll med John le Carré

18 Spionromanens mästare John le Carré har kommit ut med en ny roman där gamla bekanta dyker upp. Åter påminns vi om att historien alltid hinner i kapp.

I korthet

19 Smygkonservatism. Onda clownen.

Litterär snedfylla

JAG ÄR FULLKOMLIGT ointresserad av John le Carrés nya roman. Hur är det möjligt? Själv har jag just gett ut min fjärde spionthriller, och borde förstås av ren plikt följa den gamle mästarens författarskap. Men karln har för länge sedan gått och blivit en politisk kampanjapparat.

Det började så fort Berlinmuren föll. le Carré gav sig i brist på den försvunna sovjetiska huvudfienden ut på jakt efter en ny uppsättning skurkar, och fann flera stycken – samtliga av dem hemmavid eller strax i närheten. Läkemedelsindustrin, Israel, brittisk eller tysk terrorbekämpning, vapenexporten. Framförallt har le Carré vänt sig mot allt som har med projektet New Labour att göra. I *En känslig sanning* går snart sagt halva textmassan åt att spy galla över Tony Blair. Då det inte förekommer några individer som får försvara Labours mittenvridning och und-

fallenhet gentemot amerikanska neokonservativa blir historien så outhärdligt platt. Det är inte längre konst som skapas, det är debatt. Insändarsidesmaterial.

NÄR JAG FÖR NÅGRA ÅR sedan läste om *Spionen som kom in från kylan* (jag skrev förordet till en svensk nyutgåva) slog det mig hur otroligt väl den fortfarande håller. le Carré skrev den, påstår han själv, på några ynka veckor. Och visst, den är väldigt dialogtät. Som alla författare med fallenhet för pladder känner till så kan det gå undan när man låter rollfigurerna prata fram boken. Men ändå. Det kan vara ett av litteraturhistoriens tätaste kammarspel. Jag avgudar det.

Och så fortsätter han, i roman efter roman. Många är underbara, några lite märkligare. Kommunismens fall blir den stora brytpunkten. 1997 ger han sig i gräl med

leta upp texter i banden av *Filosofin genom tiderna*.

Min vän fiskhandlaren berättade att tricket var att inte tänka på vad man faktiskt gjorde. Och det gick ganska bra, om det nu inte var för ”den där jäveln som alltid smiter”, sa handlaren med emfas. Fascinerad lyssnade jag till när han berättade om att detta är ett känt fenomen bland fiskhandlare: Det är alltid en kräfta som lyckas smita undan koket och som hittas utanför och levande när allt är klart. Han ryckte upp en ståldörr till en kyl och visade mig en ensam, levande kräfta bland övrig fisk. Det här är

En målmedveten objektifiering är i grunden förutsättning för mänsklig grymhet.

den från igår som ska i med de andra om en stund, han får sitta här så länge, sa fiskhandlaren. Han öppnade sedan den andra kyl-dörren och visade en hel hink full av kräftor. Jag funderade över om han trodde att den ensamma på något sätt skulle uppvigla de andra som stod på tur att kokas. Men den frågan behöll jag för mig själv.

Vad ska vi kalla honom? undrade jag och tittade in i kylan med den ensamma kräftan. Evald? Nej, inga namn sa min vän, då fungerar det inte, det blir för personligt. Det är när de blir individer som det blir jobbigt, förstod jag. Är de en grupp behandlar vi dem som livsmedel, fortsatte han. Men så är det den där jäveln som alltid smiter. Den som gör att kräftkoket inte bara blir till en massa av sprattlande mat som kräver vissa drycker, utan några att nästan relatera till. Det är som om de gör det i trots mot sitt öde, resonerade vi vidare. Han slängde igen dörren till kylan där den ensamma kräftan befann sig och jag tvingade mig att inte tänka på Evalds öde, som väl skulle inträffa ungefär samtidigt som jag lämnade butiken.

EGENTLIGEN ÄR DET HÄR en större filosofisk fråga, enades vi om. Det är när någon framträder som individ som vi inte längre kan behandla den personen som en suddig kontur i en anonym massa vi inte behöver förhålla oss till. En målmedveten objektifiering är i grunden förutsättning för mänsklig grymhet. Det har historien visat och filosofihistorien analyserat. Även om det alltid är vanskligt att dra historiska paralleller, så kan man etiskt och filosofiskt se ett mönster. Och som alla mönster finns givetvis även avvikelser. Att man ser en människa som en individ är inte en vaccination mot att inte bruka våld mot henne. Inte heller leder all kollektivism till brutalitet. Men

mönstret finns där: Objektifieringen och kollektiviseringen av människor är den röda, blodiga tråden i historien om mänsklighetens grymhet.

Vår filosofiska diskussion hade dragit ut på tiden och förskjutit kräftkoket en stund. Nu var det dags. Ska du inte ha med dig några från gårdagens kok? undrade min vän. Jag log artigt och tackade nej. Sanningen är den att jag inte äter kräftor. Som ung var jag en kräftätare av enorma mått. Min pappa fick köpa två hinkar till oss om jag skulle vara med på radhuslängans årliga kräftskiva. Det var innan jag riktigt tagit in kräftkokets verklighet. Sedan undslapp sig min mamma dessutom att kräftor är släkt med gråsuggor. Men jag är gärna med på kalaset. ✨

Av Annika Borg

Salman Rushdie, en fejd som pågår fram till 2012 och knappast får le Carré att framstå som vidare sympatisk, eller ens intresserad av sådant som yttrandefrihet eller solidaritet med en kollega under dödshot.

Denna ständiga, eviga, outtröttliga jakt på fiender. Det må låta förbannat amerikanskt och fjantigt, men jag tror att en författare gör klokt i att också försöka identifiera goda ideal och stryktåliga hjältar, någonstans där ute i det fasansfulla landskap vi kallar vår hemplanet. Om man inte tror på någonting, om man inte vill någonting annat än att håna och bespotta, då uteblir det som trots allt är varje dramas bankande puls: konflikten. Att i trehundra femtio sidor stå och skriva på sina motståndare är inte en konfliktskildring, det är en litterär snedfylla.

NÄR PER AHLMARK 2011 utkom med memoarboken *Gör inga dumheter medan jag är död!* läste jag och recenserade den, och minns fortfarande min förtvivlade (folkpartistiska?) klugenhet. Så länge Ahlmark, en man som hade stor betydelse för mig under mina stackars formativa år, håller sig till allmänna

resonemang om tillvarons gräsliga villkor, om olust i större sällskap, om dödssträck – så länge han skriver om livet är han fan-

Det är inte längre konst som skapas, det är debatt. Insänersidesmaterial.

tastisk. Men så fort han går in på enskilda meningsmotståndare är det som om någon tar strypgrepp om hans uttrycksförmåga. Själv upplever han det givetvis inte så, utan säkert tvärtom: han författar dessa partier med uppenbar vällust. Man riktigt hör tangentsmattret öka i intensitet.

TRO MIG, efter ett bokstavligt och bildligt talat drygt årtionde som krönikör vet jag hur mycket enklare det är att smula sönder en fiende än att söka förmedla någonting konstruktivt, eller åtminstone någon-

ting som kan vara värt att läsa på nytt när det gått fem år. I gamla texter ser jag redan på första meningen vilken kategori det rör sig om. Thomas med tungan uträckt eller Thomas med pannan i djupa veck?

Jag hoppas att det jag nu fått sagt om två av mina förebilder kan räknas som konstruktivt. Tjurigt, jovisst. Men inget kan göra en så irriterad som människor man älskar. ✨

Av Thomas Engström

A photograph of Xi Jinping, President of China, speaking at a podium. He is wearing a dark suit, a white shirt, and a red tie. His right hand is raised in a gesture. The podium features the Chinese national emblem. The background is a solid blue color.

Kinas president Xi Jinping styr med rädslan som främsta metod. Partikongressen väntas ytterligare stärka hans personliga makt, skriver **Jojje Olsson**.

KINA

Härskartechniker

SUN ZHENGCAI KUNDE ha blivit Kinas nästa president – istället väntar nu sannolikt fängelse. Med rubriken ”Styr över partiet med strikt järndisciplin” meddelade nämligen *Folkets dagblad* plötsligt i somras att Sun var under utredning för korruption. Alla toppolitiker, underströk partitidningen, måste agera ”med Xi Jinping som kärna”. Sun var känd som en mycket ambitiös politiker; uppenbarligen ambitiös nog för att president Xi skulle känna sig hotad och skicka sin blodhund Wang Qishan efter honom.

Wang leder partiets särskilda disciplin-kommitté, med fria händer att utanför rättssystemet utreda tjänstemän misstänkta för korruption. Samtidigt kan knap-

past någon inom Kinas politiska toppskikt uppvisa en klanderfri bakgrund på denna punkt. Så vem Wang ger sig på bestäms även av andra variabler. Framförallt då huruvida de stöder Xis ambition att koncentrera allt mer makt kring sig själv.

Över en miljon tjänstemän har snärjts i den omfattande kampanj mot korruption som Xi sjösatte hösten 2012, när han utsågs till kommunistpartiets generalsekreterare vid 18:e partikongressen. Bland dessa märks 140 tjänstemän som var viceministrar eller högre, samt över 90 militära befälhavare med en rang av minst generalmajor. Merparten av dem misstänktes även för att ha brustit i sin lojalitet mot Xi.

På så vis har Xi med Wangs hjälp röjt

vägen fri från sly till 19:e partikongressen, som inleds den 18 oktober. Kongressen – som endast äger rum vart femte år – är den största och viktigaste politiska händelsen i Kina. Här ska ledarskap utses och politiska mål formuleras för de kommande fem åren. Ungefär som valet i USA alltså, men till skillnad från valkampanjer föregås partikongressen av maktkamp och kohandel bakom stängda dörrar.

KONGRESSEN KOMMER att öppnas genom en lång och väl inövad politisk rapport från Xi. De på förhand valda 2 300 delegaterna röstar sedan fram en centralkommitté på drygt 200 medlemmar. Denna kommitté väljer i sin tur 25 ledamöter till politbyrån,

Det är lätt att få minnesbilder av nervdallrande politiska möten ledda av Josef Stalin, där ingen av åhörarna vågade bli den första att sluta klappa händerna.

beslutades även att ingen tjänsteman äldre än 68 år kan påbörja en ny ämbetsperiod i politbyrån.

MYCKET TALAR DOCK för att Xi hellre vrider tillbaka kockan än försvagar sin egen position. Av åldersskäl måste fem av medlemmarna i politbyråns ständiga utskott bytas ut i oktober. Vapendragaren Wang Qishan har redan fyllt 69 år, men det mesta pekar på att han ändå får stanna kvar fem år till. Att sniffa fram och sänka presidentens meningsmotståndare är en alldeles för viktig uppgift för att lämnas åt slumpen.

Enligt rådande bestämmelser skulle festen också vara över för Xi vid nästa partikongress år 2022. Det spekuleras därför i att han kommer att öka antalet möjliga ämbetsperioder till tre. Eller rentav återinföra posten som partiordförande; det ämbete genom vilket Mao de facto styrde Kina i 33 år fram till sin död. (Även denna position avskaffades av Deng 1982 i syfte att omöjliggöra för en ensam ledare att sätta sig över politbyråns konsensus.)

För terminologin – oerhört viktig inom kinesisk politik – ger tydligt vid handen att Xi inte planerar att dra sig tillbaka redan om fem år. Vid ett plenum i oktober 2016 utnämndes han till ”kärnledare”, ett epitetsom tillskrevs Mao Zedong och Deng Xiaoping men inte den förre presidenten Hu Jintao. Och de senaste gångerna Xi inspekterat militären kallar soldaterna honom inte längre för ”befälhavare”. De har istället blivit instruerade att skrika ut ”ordförande”, samma titel som militären tilltalade Mao med.

KRING PRESIDENTEN växer också en personkult fram. Hans bok *Xi Jinping. The Governance of China* (2014) har översatts till flera språk, vilket drar tankarna till Maos lilla röda. I somras publicerade *Folkets Dagblad*

100 ”gyllene verser” som Xi myntat under de senaste fem åren. I år sänds även en miniserie på statlig tv, där Xi i sin ungdom sägs ha skyfflat is barfota vid ett dammbygge, samt burit vetesäckar på 100 kilo i fem kilometer längs med en bergsväg. Utan att byta axel.

Partikongresserna är också de tillfällen där efterträdare till såväl presidenten som premiärministern förväntas presenteras, då de likt i år endast har en ämbetsperiod kvar att tjäna. Men den totala avsaknaden av en tänkbar arvtagare utgör snarare ännu en indikation på att Xi kommer att behålla makten längre än vad konstitutionen föreskriver. Många höll nämligen Sun Zhengcai som denna arvtagare. Men efter hans fall var många höga tjänstemän snabba med att offentligt visa stöd för utredningen mot Sun.

Inför den stundande partikongressen har många ledande politiker även i vitt skilda sammanhang högtidligen berömt disciplinkommitténs arbete under Wang Qishan. För att inte riskera att åka dit själv är det nu viktigt att visa sin lojalitet. Det är lätt att få minnesbilder av nervdallrande politiska möten ledda av Josef Stalin, där ingen av åhörarna vågade bli den första att sluta klappa händerna.

SUN ERSATTES på sin viktiga post som partiordförande i megastaden Chongqing av Chen Min'er, som nu sannolikt kommer att lyftas upp till politbyrån. Han är en orubblig Xiloyalist som tjänade under presidenten på lokal nivå i provinsen Zhejiang redan vid början av 2000-talet. Men samtidigt saknar Chen både de erfarenheter och det kontaktnät som behövs för att själv kunna bli president om fem år. ”Xi skulle ha gjort både Machiavelli och Mao stolta”, sade den inflytelserika analytikern Bill Bishop med anledning av Suns utrensning.

Xi har lärt sig av Mao på flera punkter. >>

men ungefär här upphör Kinas minimala mått av demokrati fullständigt. För politbyrån utses alltid på förhand och i hemlighet. Särskilt hård är konkurrensen om de sju platserna till politbyråns ständiga utskott; Kinas allra högsta politiska instans.

Efter Mao Zedongs död insisterade Deng Xiaoping på att politbyråns ständiga utskott skulle fatta alla sina viktiga beslut genom diskussion och konsensus. Detta för att undvika att alltför stor personlig makt koncentreras till en ensam ledare, som då skulle kunna köra över partiet eller bringa landet i kaos genom en kulturrevolution likt Maos. Av samma anledning tillåts ingen politiker tjäna mer än två femårsperioder i följd i detta utskott, och vid 16:e partikongressen 2002

Personkulten åter till heders.

FOTO: JIE ZHAO/GETTY IMAGES

Under kulturrevolutionen styrde den framlidne diktatorn Kina genom att skapa en särskild "central kulturrevolutionsgrupp", bestående av en handfull radikala sympatisörer som effektivt åsidosatte partiets politbyrå. Likaledes har Xi under sitt presidentskap etablerat flera små "ledningsgrupper" inom exempelvis ekonomi, utrikespolitik och reformarbete. Smidigt nog har han även utsett sig själv till ordförande i dessa grupper. De har sedan använts för att effektivt ta över beslutsfattningen inom flera områden främst från Kinas statsråd, vilket ledes av premiärminister Li Keqiang som enligt uppgift inte alltid drar jämnt med Xi.

EFTER SNART FEM ÅR som president har Xi Jinping därmed blivit den mäktigaste ledaren i Kina på flera årtionden. Detta var alltså precis vad partiet försökte förhindra genom tidigare reformer och regler för politbyråns medlemmar. Allt fler röster från Peking gör nu gällande att eftersom Kina står inför tuffa tider, så behöver landet en stark ledare. Det innebär givetvis samtidigt en brottningsmatch mellan motsatsförhållandena med maktcentralisering och genomdrivningen av nödvändiga reformer.

Om Xi lyckas fylla alla viktiga positioner med politiska allierade, eller rentav ändra partiets konstitution under partikongressen i oktober, så står det utom allt tvivel vad han ämnar använda sin makt till. Han är inte bara Kinas mäktigaste ledare på årtiondena, utan även den mest ambitiöse. För att bli ihågkommen som en av de allra största ledarna kommer Xi att fortsätta att driva sin agenda med "den kinesiska drömmen", som innehåller obehagliga sloganer som "den kinesiska rasens återfödelse".

Det handlar om att skjuta tillbaka Kina till positionen som världens mittpunkt. Metoderna för detta är ohämmad nationalism, expansiv utrikespolitik, ignorering av internationella lagar, en väloljad propagandaapparat, ett förtryck av civilsamhället samt en nedmontering av multilaterala mekanismer för skydd av mänskliga och andra grundläggande rättigheter.

EN 96 SIDOR LÅNG rapport från Human Rights Watch visade i september hur Kina rutinmässigt förföljer personal och experter inom själva FN som jobbar med dessa områden. Ökad finansiering från kinesiskt håll får samtidigt organisationens ledning att vända ryggen till.

En utökad personlig makt för Xi efter partikongressen innebär att han lyckats förstöra de få kontrollmekanismer mot en regelrätt diktator som Kina hunnit etablera efter Maos död. Den 19:e partikongressen är därmed långt viktigare för internationell politik än förra årets amerikanska presidentval. ✨

KENYA

En episk strid

Nyvalet i Kenya blir avgörande för landets framtid. Antingen krossas eller stärks demokratin, skriver **Bengt G Nilsson.**

KAMPEN MELLAN president Uhuru Kenyatta och utmanaren Raila Odinga är mycket mer än en kraftmätning mellan Kenyas två mest profilerade politiker. Det är en episk strid som innefattar nationens hela historia och utgången kommer att prägla Kenya under mycket lång tid. Den bräckliga demokratin kan antingen stärkas eller krossas.

Det är graden av valfusk i det aviserade nyvalet som kommer att bestämma landets öde, eftersom fusk alltid förekommer på olika sätt. Där utbredd alfabetism och traditionell tilltro till släktöverhuvuden råder kan stora väljargrupper tubbas till att rösta på en kandidat

I Kenya är etnisk identitet en nyckelfaktor i politik och samhällsliv.

som de saknar egen kunskap om. Röster köps ofta helt ogenerat med utdelning av mat eller kontanter, men sedan röst-räkningen datoriserades för ett antal år sedan har nya möjligheter öppnats för att manipulera resultaten. Det som nu i år drev högsta domstolen att underkänna utgången av valet den 8 augusti och kräva nyval var djupa misstankar om att rapporteringen från de olika valdistrikten hade justerats till president Kenyattas fördel.

I Kenya är etnisk identitet en nyckelfaktor i politik och samhällsliv. Det kallas tribalism och innebär att en individs stamtillhörighet har avgörande betydelse för dennes chanser att lyckas i livet. Alla kenyanska presidenter, från nationens grundare Jomo Kenyatta till sonen Uhuru, har i varierande grad använts sig av tribalist-verktyget för att uppnå sina politiska mål. Detta är mycket medvetet, olika stammar spelas ut mot varandra genom att gynnas eller missgynnas och därmed hålls etnisk konflikt vid liv.

DET FINNS ETT fyrtiotal folkgrupper i landet som alla definierar sig som distinkta stammar. Mellan dem råder ömsom solidaritet, ömsom animositet. Det var den största stammen kikuyu som utgjorde stommen i Mau Mau-upproret som ledde till Kenyas självständighet 1963, och det var kikuyuen Jomo Kenyatta som blev republikens förste president.

För att kunna regera måste han ha de andra dominerande stammarna i Kenya med sig. Luofolket, hemmahörande vid Victoriasjön bjöds in att delta i det förment demokratiska systemet, men utan att någonsin erhålla verklig makt. Relationen mellan kikuyu och luo har ända sedan självständigheten präglats av dominans och underkastelse, beroende och rivalitet. Luofolkets hemtrakter har systematiskt diskriminerats, skillnaden i levnadsstandard mellan luo och kikuyu är slående.

I trakterna runt staden Kisumu vid Victoriasjön där luo dominerar är vägarna sämre, skolorna fattigare och sjukvården uslare än i centrala Kenya. Flera luopolitiker som har försökt hävda sitt folks intressen har på olika sätt eliminerats av makten. Tom Mboya, känd fackföreningsman och politiker som ingick i Jomo Kenyattas regering, mördades 1969. Än idag hävdar många kenyaner att presidenten själv låg bakom mordet. Oginga Odinga, luofolkets mest prominente politiker, var en ständig nagel i ögat på Kenyatta. 1982 sattes han och sonen Raila i husarrest av president nummer två, Daniel arap Moi. De anklagades båda för att ligga bakom det misslyckade kuppförsöket mot Moi samma år.

Moi, tillhörande stammen kalenjin, förfinade tribalistverktyget. Kikuyupolitiker-na manövrerades ut, kalenjinfolk tog deras plats. Kenya blev under Moi känt som en kleptokrati, en plundrarstat, vars höga politiker och tjänstemän satte i system att stjäla ur statskassan. Mellan 1991 och 1997 försnillades motsvarande omkring 50 miljarder kronor.

TROTS SITT DESPOTISKA styre tvingades Moi till eftergifter, av vilka den viktigaste var införandet av flerpartidemokrati.

**President
Uhuru Kenyatta.**

FOTO: BEN CURTIS/TT

Supportrar till utmanaren Rail Odinga.

FOTO: SIMON MAINA/TT

Inför presidentvalet 2002 deklarerade han dessutom att han skulle följa de demokratiska spelreglerna som stipulerade att han inte fick ställa upp för ytterligare en mandatperiod. Då trädde kikuyuerna och tidigare finansministern Mwai Kibaki fram som kandidat och vann över Moïse handplockade kronprins Uhuru Kenyatta.

Mwai Kibaki sågs som en befrielse efter Moïse brutala styre och ansågs länge vara rättshänsyn och okorrumpierad. När hans första presidentperiod var till ända och valet 2007 stod för dörren presenterade oppositionspartiet Orange Democratic Movement sin kandidat Raila Odinga. Han fick massivt stöd bland luofolket.

Raila Odinga har ett brokigt förflutet i kenyansk politik och har fått känna på maktens hårdhandskar många gånger. Han har suttit fängslad sammanlagt åtta år och tvingades under en period att söka skydd i Norge efter

ett mordhot. Under hösten 2007 bars han dock fram på luofolkets axlar som ledare för utmanarpartiet. Redan tidigt under valkampanjen spåddes han seger mot president Kibaki. Han kunde påräkna stöd från i stort sett varenda luo i Kenya.

DET SOM VARKEN Odinga eller det kenyanska folket då kände till var att Kibakis hantlangare som ville ha denne kvar vid makten, under lång tid hade ägnat sig åt ett mycket raffinerat svindleri av statliga medel, den så kallade Anglo Leasing-affären. Flera hundra miljoner kenyanska shilling hade förts över till Kibakis kampanjkassa och användes för att köpa röster och muta valfunktionärer.

Hoppet fanns att valet 2007 skulle bli en milstolpe i kampen för ett demokratiskt Afrika. Men när resultatet tillkännagavs anklagade utmanaren Raila Odinga den sittande presidenten Mwai Kibaki för att ha fuskat till sig segern. Luofolket, som hade förväntat sig ökat inflytande i landets affärer och en materiell upprustning av sin del av Kenya, stod med lång näsa. Deras höga politiker kokade av raseri och uppmuntrade de landsomfattande kravaller som följde. Landet exploderade i ett våld som till största del riktade sig mot kikuyerna.

Omkring 1 200 människor dödades, 600 000 blev hemlösa. Människor låstes in och brändes ihjäl, de mördades med knivar och spjut. Minnet av folkmordet i Rwanda steg fram som ett spöke ur de politiska kulisserna. Omvärlden betraktade det hela som irrationella stamsmottagningar, men i ett system där stamstillhörighet avgör individens möjligheter till avancemang är stamsmottagningar fullständigt rationella. Om alla kenyaner hade levt i tron att de hade likvärdig tillgång till statens resurser, då hade våldet aldrig brutit ut.

>>

När de värsta kravallerna hade bedarat vidtog en avancerad politisk kohandel under ledning av förre FN-chefen Kofi Annan. Den slutade med att Kibaki satt kvar som president, men med Raila Odinga vid sin sida som premiärminister. En maktindelning som innebar att Kenya inte längre hade någon politiskt opposition värd namnet.

Den internationella brottmålsdomstolen ICC bestämde sig för att åtala Uhuru Kenyatta, som då var vice premiärminister, för hans delaktighet i det motvåld som hade organiserats av kikuyer. Han anklagades för brott mot mänskligheten inklusive mord och våldtäkt. De som trodde att detta skulle stäcka hans politiska karriär fick helt fel. Istället kom ICC att svartmålas i hela Afrika, utpekad som ett verktyg för neokoloniala krafter med underliggande rasistiska motiv.

Jubel efter HD:s krav på nyval.

NÄR VALET 2013 närmade sig kände luofolket och deras allierade återigen segervittning. Nu trädde Uhuru Kenyatta och Raila Odinga fram som huvudkandidater. Två söner till nationens mest prominenta portalfigurer. Kenyatta vann och översköljdes av anklagelser om valfusk. Han ruskade av sig allt och lyckades dessutom med konststycket att året därpå få ICC att lägga ned sitt åtal. Förklaringen till det var lika enkel som brutal. Människor som skulle vittna mot Kenyatta hade skrämmts eller mutats till tystnad. Åklagaren blev stående utan hållbara bevis. Det var ett nederlag för ICC som har påverkat domstolens totala trovärdighet och starkt bidragit till den kris den nu befinner sig i.

Nu står de där igen, Kenyatta och Odinga, som två ärrade boxare i varsin ringhörna. Första rondens avgjordes av domarna. Nu väntar nästa rond och oavsett utgången så kommer förloraren att anklaga sin motståndare för fusk. Sådan har tidigare lett till omfattande blodsutgjutelse och risken är stor att det ska hända igen. ✨

FRANKRIKE

I den stora periferin

Allt fler fransmän lever utanför den globaliserade ekonomins städer. De känner sig undanträngda och maktlösa, skriver **Karin Stensdotter.**

FÖR ETT PAR ÅR sen vandrade en svägerska och jag med varsin son under några sommarveckor i Centralmassivet. Vår utgångspunkt var Le Puy-en-Velay och riktningen Santiago de Compostela. På slingrande vägar tog vi oss igenom hela massivet.

Vandringsleden finns utmärkt på diverse kartor och alla städer, byar, härbärgen och sevärdheter finns nedtecknade i lika utförliga guideböcker. Det är alltså bara att packa ryggsäcken, ta tåget och sen knalla på.

Centralmassivet är glesbefolkat men längs leden har den mänskliga närvaron tätat något; de som bebor de gamla stenhusen har ofta öppnat sina hem för betalande gäster. Så här i efterhand inser jag att vi här möter två typer av värdar, dels de som av någon anledning flyttat hit från stan och som vill starta ett nytt liv, dels de som är från regionen och som antingen ärvt eller köpt en gård längs leden. För båda grupperna är den lågbudgetturism vi utgör en förutsättning för överlevnaden. Här måste man ha minst två inkomstkällor.

Det är dessa människor jag kommer att tänka på när jag läser Christophe Guilluy både hyllade och kritiserade böcker, *La France périphérique* (Champs, 2014) i översättning ungefär Det perifera Frankrike och uppföljaren *Le crépuscule de la France d'en haut* (Skymningstid för Frankrikes eliter) på förlag Flammarion 2016.

Guilluy är geograf, hans verktyg är kartor och statistik. I de här böckerna gör han en omläsning av det franska samhällets tillstånd i den globaliserade erans tidevarv.

I det allmänna medvetandet och enligt den officiella statistiken bor cirka 95 procent av fransmännen i eller "under inflytande av" stora eller mellanstora städer, och som alla vet är stadsborna dagens vinnare. Guilluy visar att det sista inte alltid stämmer. Folk bor visserligen i städer, men bara de tjugo största franska städerna utvecklas i den globaliserade ekonomin. Här ackumuleras, alltså sedan industri- och utlokaliseringar tog sin början i mitten på 70-talet, arbetstillfällen, kulturutbud och utbildningsmöjligheter.

GUILLUY RITAR OM kartan och visar att endast cirka 40 procent av befolkningen bor i tillväxtstäder. Resten, de som bor på landsbygden, i små och mellanstora städer och i den yttersta kringen de stora städerna lever i den globaliserade ekonomins bakvatten. Och av dessa 60 procent tillhör majoriteten något jag översätter till småfolket: arbetare, löntagare, lågutbildade, lägre medelklass. Det är framför allt de här grupperna Guilluy gjort till sin uppgift att lyfta fram.

För Guilluy är bakgrunden till alla samhällsförändringar ekonomisk. Någon blir rik, de flesta blir det inte. Pengarna styr. Han talar också om klasser och klasskamp och skriver in sig i en marxistisk tradition. Det gör att hans analys har luckor (allt är ju inte materia), men den är samtidigt heltäckande, vilket i hög grad bidrar till dess trovärdighet.

I den multikulturella, amerikaniserade staden, vars ekonomi är infliktad i den globala, finns det inte längre plats för småfolket, helt enkelt därför att det inte har råd att bo där. De cirka 20 procent av fransmännen

(högutbildade, gammal och ny borgerlighet) som vinner på globaliseringen har tagit över stads kärnor och närförorter. De håller med bostadsprisernas hjälp både småfolket och det Guilluy kallar den nya underklassen, invandrarna, effektivt på avstånd.

KRING DE STORA franska städerna ligger en krans av betongförorter motsvarande vårt miljonprogram. Här var det då husen byggdes attraktivt att bo och hit flyttade inledningsvis den franska medelklassen. Men det är framför allt hit som invandrarna sedan i omgångar har kommit. Med snabb genomströmning (de som kan flyttar härifrån och husen fylls på med nya nyanlända) och rejäl etnisk mix blir resultatet ofta sjunkande skolresultat och social oro. Och medan de gamla etablerade invandrarna stannar eller flyttar inom området så flyttar småfolket återigen utåt.

Att småfolket känner misstro mot etablissemangen framstår som rätt normalt under dessa förutsättningar.

Guilluy lägger även en del av ansvaret på medierna. Han visar hur det perifera Frankrike får minimalt med plats i nyhetsrapporteringen. Istället speglas den välmående urbaniserade medelklassen, politiker och kulturpersonligheter, de som talar om hur mycket de gillar olika men som bor i stads kärnornas vita reservat. Medierna är lojala och i symbios med den politiska makten och journalisterna själva tillhör vinnarna i den globaliserade ekonomin.

DEN POLITISKA KONFLIKT som medierna speglar är den etniska, den mellan infödda fransmän och invandrare. Förorten och upploppen till exempel. Fast enligt Guilluy är motsättningen falsk såtillvida att den aldrig kan leda till någon politisk förändring – en sådan kommer alltid underifrån. Invandrarna är för få, och också de är en del av den globaliserade stadens ekonomi; det är de som tillhandahåller den service staden behöver. De har heller inga politiska partier som representerar dem. Så är också deras valdeltagande lika lågt som det perifera Frankrikes.

Men det perifera Frankrike är större. Mycket större. Och det perifera Frankrike har också numera politiker som påstår sig representera dess intressen.

För naturligtvis har dessa geografiska och ekonomiska förändringar en politisk motsvarighet. När de Gaulle 1958 fick det franska folkets stöd för en ny konstitution var ledordet stabilitet. Det nya systemet befrämjade det tvåpartisystem som faktiskt sedan höll fram till valen i våras, om än med större och större demokratiskt underskott. Republikanerna och socialisterna har turats om att regera och under rekordåren representerade de verkligen sina väljare. Men, vartefter det perifera Frankrike vux-

Att småfolket känner misstro mot etablissemangen framstår som rätt normalt under dessa förutsättningar

it har de etablerade partierna tappat väljargrupper. I den mån något parti fångat upp dem så är det Nationella fronten. Jean-Marie Le Pen började i mitten av 1980-talet få bredare stöd och det berodde då på hans främlingsfientlighet. Vartefter motståndet mot globaliseringens effekter vuxit har partiet plockat upp även den frågan. För Guilluy är detta inget konstigt, småfolket är de som får ta smällarna av både globaliseringen och invandringen. Det är deras jobb som försvinner, och det är de som, till skillnad från de styrande klasserna som förskansat sig bakom innerstädernas betalmur, i praktiken får leva i de socialt oroliga områdena. Det är också de som hellre än att ta till våld flyttar längre ut och finner en stabil majoritet av likar.

ATT LÄGGA SIN RÖST på Front National är alltså inte en okunnig, dum eller rasistisk handling utan en följd av en rationell analys och det ur småfolkets synvinkel minst dåliga alternativet.

De gamla partierna, höger som vänster, har helt släppt dessa väljargrupper, deras egna kärnväljare håller på att dö undan och få nya kommer till. Nationella fronten däremot har en ung väljarkår som sakta växer. Och den här trenden kan, enligt Guilluy, egentligen bara fortsätta så länge inga seriösa partier gör sig till talesmän för det småfolk man gjort överflödigt.

Guilluy förutspådde inte det valresultat vi såg våren 2017 där den unge och i stort sett okände Emmanuel Macron först blev vald till president och sedan dessutom lyckades få egen majoritet i nationalförsamlingen. Men han prickade in både Socialistpartiets kollaps och Republikanernas tillbakagång.

Vad som händer nu är fortfarande en öppen fråga. Efter läsningen av Guilluys böcker är mitt tips att antingen lyckas Macron mot alla odds reformera Frankrike och i sådana fall blir han omvald. Eller så fortsätter småfolkets kräftgång, med ökat stöd för diverse populister som följd. Tills de en dag får ett genombrott.

Vad som är mest troligt tors jag inte riktigt tänka på. ✨

John le Carré i London 1964.

SPIONER

Min kväll med John le Carré

Spionromanens mästare John le Carré har kommit ut med en ny roman där gamla bekanta dyker upp. Åter påminns vi om att historien alltid hinner ikapp, skriver **Mats Wiklund**.

EN SEDAN LÅNG TID etablerad sanning lyder att vi är som mest energiska och nytänkande i unga år. Har man inte lyckats åstadkommit något av bestående värde efter 30 år är det rökt.

Detta gäller särskilt för konstnärer. Lika säkert är också att den konstnärliga kreativiteten obevekligt avtar med ålderns rätt. Vem tror på allvar att någon över 80 år överhuvudtaget har något att komma med?

Det gör jag (och inte bara för att jag närmar mig de sextio). Jag har sett detta fenomen i verkligheten. Staden: London. Platsen: Festival Hall i South Bank Center. Ämnet: An evening with George Smiley.

Vi är väl ett par tusen som samlats en tidig septemberväll för att lyssna på John le Carré som vid 85 års ålder just kommit ut med en ny roman. Och inte vilken bok som helst: *Smiley is back!*

I min värld är George Smiley en av de verkligt stora litterära hjältarna i engelsk litteratur, fullt jämförbar med Sherlock Holmes. Att han nu återuppväckts från de döda 35 år efter vad alla inbillade sig var hans sista insatser mot västvärldens fiender i *Smiley's People* fick hjärtat att slå och pulsen rusa hos hans globala fanklubb. Något i stil med uppståndelsen efter att Arthur Conan Doyle återbördade Sherlock Hol-

mes från Reichenbachfallen till 221 B Baker Street.

MEN TILL SKILLNAD FRÅN Holmes är Smiley inte en konstruktion utan en riktig människa, det vill säga komplicerad. Denne milde, neurotiske och introverte man som älskar tysk medeltidspoesi och solitära promenader är i grunden övertygad om att han genom sitt yrkesval förrätt sig själv. Spioneri är per definition en verksamhet med i bästa fall tveksamma moraliska val. George Smiley ägnade hela sitt vuxna liv och knivskarpa intellekt åt att spela ut människor mot varandra. *All for the greater good*, naturligtvis.

Det är dock som allt annat i hans bransch en sanning med stor modifikation. Och vad som är säkert, och vad som är temat i *A Legacy of Spies*, är att historien alltid hinner ikapp och att de en gång så klara distinktionerna mellan gott och ont, mellan rätt och fel, har upplösts.

JOHN LE CARRÉ har själv en kort erfarenhet av spioneri, eller rättare sagt underrättelseverksamheten i MI5 och MI6. Under några av kalla krigets kallaste år fick han inblickar i hur det går till i den verkliga världen. De lyckliga slutet, lärde han sig, är få.

John le Carré har inte tillnärmelsevis några yttre likheter med sin hjälte. Det är ingen hämmad och inåtvänd figur utan en påfallande stilig karl som i över en timme dompterar, charmerar och underhåller. Men likt George Smiley är han en moralist. Han medger att tiden i MI 5 på Curzon Street bland excentriska kolleger, i linoleumklädda korridorer och illa upplysta rum kändes som ett "fairy land". Han är också övertygad om att han, likt Smiley, och alla andra i grunden hade ädla motiv. Det var ett kall: "driven of a love for country".

MEN HAN INSER samtidigt att han kom till sin rätt i en miljö som överensstämde med mindre tilltalande personlighetsdrag hos honom själv. För livslögnen är ett permanent tillstånd hos le Carré. Hans far var en bedragare – en *confidence man* – av format och detta faktum har han både plågats och dragit nytta av. Han har själv antytt att man ska vara försiktig med att sätta sin lit till hans biografi. Frågan om vad som är *cover* och vad som är den riktige John le Carré kan han inte själv besvara. Detsamma gäller i hög grad för George Smiley.

I *A Legacy of Spies* återknyter vi bekantskapen med det gamla gänget: Peter Guilham, Oliver Lacon, Bill Haydon, Toby Esterhazy, Jim Prideaux med flera. Intressant nog spelar Alec Leamas från *Spionen som kom in från kylan*, le Carrés stora genombrott, en av huvudrollerna. Återigen: historien hinner alltid ikapp.

A Legacy of Spies har fått lysande recensioner. Jag instämmer och rekommenderar därför starkt Thomas Engström (se hans krönika i detta nummer) att ändra sig och ge sin gamle idol en ny chans. Men detta är inte en recension och jag har inte för avsikt att avslöja vare sig handling eller slut.

ÖVERENSSTÄMMELSENA mellan John le Carré och Graham Greene är flera och uppenbara: en blandning av kosmopolitiska miljöer, storpolitiska förgreningar, livsnederlag, förräderi och moraliska vägval. Begreppet *Greenland* är en sinnesstämning och ett själsligt tillstånd som i många avseenden överensstämmer med le Carrés.

Det anger också en såväl fysisk som mental geografi. I en fint illustrerad artikel med karta och gatuadresser skriver *Evening Standard* påpassligt om "George Smiley's London". Jag har inte förmått mig att vallfärda till 9 Bywater Street (Smileys bostadsadress) men det var ett nöje att i *A Legacy of Spies* ännu en gång stifta bekantskap med ett charmlöst och slitet hotellrum långt bortom ära och redlighet: "a dismal hotel near Charing Cross Station". När jag gick förbi det fiktiva spionhögkvarteret på Cambridge Circus tvingades jag dock resignerat notera att McDonald's numera tagit över lokaler. ☘

Felet med smygkonservatismen

På senaste tid har konservatismen fått ett remarkabelt uppsving i svenskt samhällsliv. Den har rentav blivit mainstream. Det är idel tal om vikten av svenska värderingar, ordning och reda i skolan och en fungerande statsförvaltning. Partierna tävlar om vem som satsar mest på att stärka polisen och rusta upp försvaret. Allt fler debattörer vågar med enfass framhålla någon nyss bortglömd dygd, såsom folkhyfs, respekt för auktoriteter eller förmåga att uttryckas sig stilfullt i skrift.

Man kallar det inte för konservatism så klart – då bleve väl den kognitiva dissonansen för stor, och behovet att på något vis förklara varför man bytt uppfattning för påträngande. Men det är ingen tvekan om att det är konservatism det handlar om. Låt oss kalla det smygkonservatism, eller lite snällare, nykonservatism.

Som tillhörande den lilla skara skribenter som även tidigare framförde konservativt inspirerade synpunkter borde jag väl vara nöjd.

Och det är jag i stora drag. Jag välkomnar tillnyktringen, och jag känner mig mer hemma i en borgerlighet som inte bara diskuterar skattesänkningar och ekonomisk frihet utan hur vi ska få ett fungerande samhälle i bred

bemärkelse. Jag njuter av den nyvunna friheten när folk helt öppet säger sådant som att ett land behöver ett visst mått av gemensam kultur, eller att det inte finns någon naturlag som gör att nybyggda hus måste vara fula.

Men det finns faktiskt en del klassiskt konservativa förhållningssätt som saknas i smygkonservatismen och som förtjänar att övervägas i sammanhanget. Paradoxalt nog saknas en känsla för värden – riktiga värden, sådana som har en giltighet utanför det senaste decenniet och utanför det svenska territoriet, sådana som brukar kallas judisk-kristna eller till och med eviga värden.

Det saknas en insikt om att den sortens värden är enkla att basunera ut men svåra att leva upp till i handling, att de vanligen måste överföras med stor möda från generation till generation och kräver livslång heroisk kamp av alla som vill förverkliga dem på allvar.

En klassiskt konservativ hållning till att främja goda värderingar är därför att understödja lokala sammanhang och gemenskaper där de kan frodas, såsom familj, trossamfund och civilsamhälle. Utöver myndigheter och offentliga institutioner som verkar i enlighet med rättsstatens principer behövs frivilliga och självstyrande sammanslutningar. På poli-

tiska ledare och tjänstemän ankommer inte att lägga sig i människors inre övertygelser utan att själva föregå med gott exempel genom att verka för det gemensamma goda, försvara de svaga och i bästa möjliga mån förkroppsliga centrala dygder, däribland förnuft, eller vishet, som hör till kardinaldygdena.

Smyg- eller nykonservatismen däremot präglas av en övertro på social ingenjörskonst, en benägenhet att ta till pekpinnar som om de vore trollspön med magisk inverkan på samhällskroppen. Grundidén tycks vara att politiskt komma överens om vilka värden som ska gälla, uttala dem riktigt tydligt och sedan kräva att alla sluter upp, vid behov understött av kurser, värdegrundsdokument och deklarationer som avtvingas nya medborgare. Om den nyvakna konservatismen ska bli något mer än populistiska gester under galgen för att blika desillusionerade väljare som inte längre tror på vänster- eller marknadstugg, då behöver den utveckla mognare synsätt på försvaret av centrala värderingar och andra nykonservativa talepunkter.

Charlotta Levay

VÅRT BEHOV AV SKRÄCK

Det våras för skräck så här på höstkanten. Kanske inte främst för gamla hederliga Frankensteins monster, utan nu är det hem-sökta dockor i *Annabelle*. *Creation* och läskiga clownier i Stephen Kings *Det* som får oss att bita på naglarna i biomörkret.

Vad är det då som lockar med skräck?

Det finns flera teorier kring vår förtjusning. Men att skrämsel fyller en kulturell och psykologisk funktion förstod redan de gamla grekerna. Aristoteles metod för att greppa publiken genom starka känslostormar som katharsis-renar själen går igen i varje välskriven historia.

Människor har i alla tider lockats av sådant som skrämmer oss. En delförklaring är antagligen behovet av att förbereda oss inför fara och flykt. Många känner säkert motvilligt igen sig i fenomenet att inte kunna släppa blicken från en olycka. Vi söker efter svar och förhoppningsvis ett lyckligt slut.

Att berätta spökhistorier vid lägerelden har en samlande funktion och erbjuder både moral och spänning. Med detta i åtanke är det

nog inte så konstigt att vi lätt dras med i spridning av såväl goda som dåliga nyheter på sociala medier; vi vill alla få vara del av att dela historien.

Precis som en god bok kan skräckupplevelsen ta oss bort från vardagslivets tråk och tvång. Åtminstone så länge hotet följs av ett förlösande skratt.

Idag nöjer vi oss emellertid inte med berättelser och film, utan tycks vilja uppleva riktig skräck. "Vinden" är ett spökhäus som öppnar på Liseberg i samband med parkens hallo-weenfirande den 13 oktober. Huset är tänkt att sätta skräck i besökaren genom mörka, trånga utrymmen och elaka barn. Med anledning av detta rekryteras "200 magsjuka gästar, blodiga zombier och galna vetenskapsmän", enligt ett pressmeddelande från parken. En minst sagt intressant kryddning för ens cv!

På samma sätt som en del preppar sina förråd med burkmat och vattenreserver utifall kriget kommer har förberedelser inför zombieapokalypsen slagit stort. Det är ett uttryck för längtan efter en enklare och mer greppbar

Ond clown.

FOTO: CAPITAL PICTURES/TT

värld som kunde följa på en sådan apokalyps, menar Herman Geijer, författare till boken *Zombieöverlevnad – din guide till apokalypsen*.

Med en ökad medvetenhet om oroligheter runt om i världen kan vi behöva skakas om med lite skräck. För i fiktionens skräckvärld – till skillnad från verklighetens – avslutas det hela oftast med ett gott skratt och lite välbehövlig själarening.

Katarina O’Nils Franke

Visselblåsaren av Guds nåde

Baptistmissionären Edvin Vilhelm Sjöblom var en hjältemodig sanningssägare i Kongostatens inre. Med risk för sitt eget liv slog han larm om kung Leopolds ohyggliga övergrepp på befolkningen.

Av Birger
Thureson

I sin bok *Mörkrets hjärta*, vars första upplaga publicerades 1902, beskriver Joseph Conrad kung Leopold II:s brutala rovdrift i sitt privata afrikanska rike. Författaren hade tillbringat sex månader som kapten på en flodångare i Fristaten Kongos inre och delgav sina erfarenheter i romanens form. Boken blev en succé som sedan tryckts i upplaga efter upplaga och lästs av generation efter generation.

Fem år senare, 1907, publicerades den svenska baptistmissionären Edvard Vilhelm Sjöbloms dagbok *I palmernas skugga* av hans trossamfund. Där berättar han detaljerat om det han sett och hört under mer än fyra års vistelse djupt inne i Kongos regnskogar (det skulle bli ytterligare några år som inte skildrats i dagbokens form). Texten vibrerar av vrede när missionären beskriver den brutala ondska som han bevittnat.

När boken publicerades hade Sjöblom varit död i fyra år. *I palmernas skugga* blev ingen internationell bästsäljare, och hans gärning är idag förvånansvärt okänd. Ändå kallas han i den amerikanske journalisten och författaren Adam Hochschilds bok *Kung Leopolds vålnad* för den belgiske kungens kraftfullaste kritiker mot slutet av 1890-talet. Och Edmund Morel, en brittisk journalist och politiker som mobiliserade opinionen mot Leopolds afrikanska projekt, betygar i en av sina skrifter: "Under många år var det endast en Kongo-missionär; en enda, som vågade med sin själ i brand av passionerad vrede över de fruktansvärda ting, som hans egna ögon skådat, att ställa till ansvar kung Leopolds agenter i Afrika och kung Leopold själv i Europa. Han var svensk. Hans namn var Sjöblom."

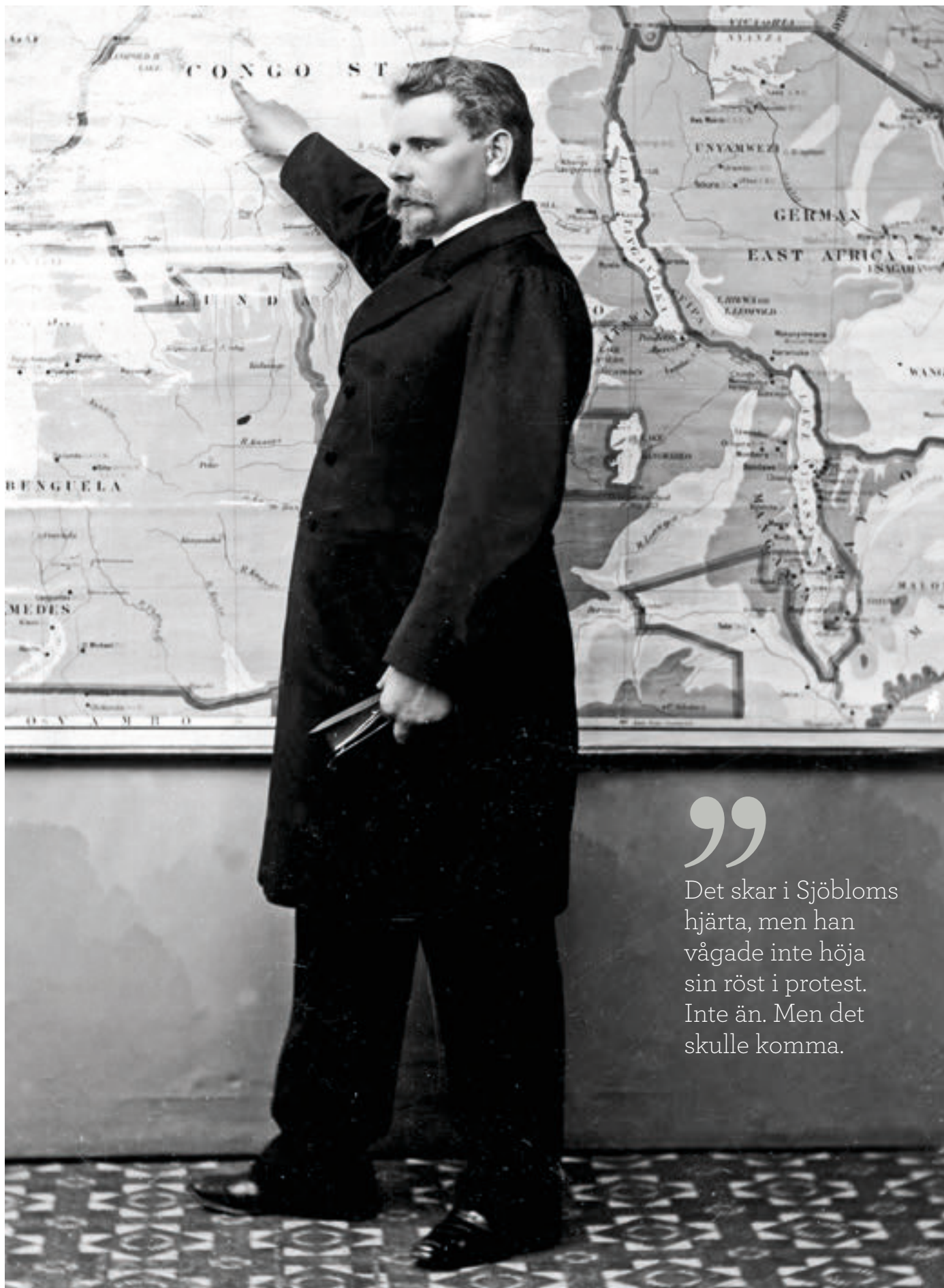
Så vem var han då, denna Edvard Vilhelm Sjöblom? Han föddes i en fattig torparfamilj i Vittinge socken i Uppland den 30 september 1862 och het-

te då Vilhelm Edvard Eriksson. Efter en kort skolgång blev han bonddräng som 13-åring och mötte sju år senare den baptistiska väckelserörelse, som fick ett starkt fäste i hans hembygd. Den unga drängen anslöt sig och blev därmed en del av en folkrörelse där troende samlades för att studera Bibeln och samtala om dess innehåll på egen hand, utanför det lutherska prästerskapens kontroll. De kallades för läsare. Och de såg som sin uppgift inte allenast att missionera inom hemlandets gränser. De sände missionärer till fjärran länder som Kina och till Kongo.

Rötterna till folkväckelsens revolt mot religionsmonopolet i Sverige återfinns bland annat i den pietistiska lekmanarörelse som nådde Sverige i början av 1700-talet. Pietisterna, som satte det personliga fromhetslivet framför läran, samlades i hemmen till så kallade konventiklar. 1727 förbjöds religiösa sammankomster som inte skedde under en luthersk prästs ledning. Konventikelplakatet upphävdes först 1858 då den lutherska statskyrkans religiösa monopol blivit alltmer ifrågasatt.

Konsekvenserna av folkväckelsen blev nya trossamfund som Svenska missionsförbundet och Svenska baptistsamfundet. Metodistkyrkan hade anglikanska rötter och kom till Sverige via USA. Evangeliska fosterlandsstiftelsen fångade upp den lågkyrkliga väckelsen men stannade kvar i den lutherska kyrkans hägn. Alla dessa nya trossamfund och organisationer utgjorde delar av den religiösa rörelse som tillsammans med arbetarrörelsen och nykterhetsrörelsen lade grunden till ett modernt, demokratiskt Sverige.

Vilhelm Edvard Eriksson tog snart steget från drängsysslorna till kolportörsverksamhet, det vill säga han blev en kringvandrare predikant och spridare av kristen litteratur. Carl Olof Rosenius (väckelsepredikant och en av Evangeliska fosterlandsstiftelsens grundare) och Paul Petter »

”

Det skar i Sjöbloms hjärta, men han vågade inte höja sin röst i protest. Inte än. Men det skulle komma.

”

Byarnas befolkning i de gummirika områdena ålades att skörda och leverera den åtråvärda varan som en sorts skatt. Det skedde under omänskliga förhållanden.

Den enkla gravstenen i byn Ikoko.

Waldenström (Svenska missionsförbundets grundare och ledamot av riksdagens andra kammare) var storsäljare på dåtidens bokmarknad.

Vilhelm Edvard Eriksson bytte till efternamnet Sjöblom och kastade om sina förnamn i samband med sina studier vid Betelseminariet i Stockholm, där Svenska baptistsamfundet utbildade pastorer och missionärer. Efter studierna for han till Fristaten Kongo. Ärendet var att predika evangelium för de infödda och grunda kristna församlingar. Samt att bygga skolor och kliniker – vilket ofta var det första missionärerna företog sig.

Det var förstas ett stort steg för torparsonen och bonddrängen från Uppland, men egentligen inte överraskande. Upptäcktsresanden som David Livingstone och Henry Morton Stanley hade väckt stort intresse för den afrikanska kontinenten. De öppnade tidigare stängda områden inte bara för kommersiella intressen utan också för kristen mission. Och unga svenskar som tänts av folkväckelsens glöd var beredda att fullgöra den missionsbefallning som Jesus en gång givit sina efterföljare.

E V Sjöblom var en av dem.

Redan under båt färden från Antwerpen till Kongostatens huvudstad Boma, som låg en bit innanför Kongoflodens breda mynning, började den nyutexaminerade missionären ana att hans kunskap om förhållandena i landet dit han var på väg hade brister på vitala punkter. Han hörde representanter för det vita styret håna Centralafrikas urbefolkning och tillskriva kongoleserna noll och intet människovärde. Han hörde statliga agenter skryta över mord på olydiga ”vildar”. Det skar i Sjöbloms hjärta, men han vågade inte höja sin röst i protest. Inte än. Men det skulle komma.

Eftersom Svenska baptistsamfundet ännu inte hade en egen verksamhet i Fristaten Kongo kom Sjöblom att arbeta först i brittiska och sedan i amerikanska missionsorganisationers tjänst. Han stationerades i provinsen Equateur, där han under trängna resor längs Kongoflodens många biflöden kom i närtkontakt med den verklighet som hittills varit mer eller mindre okänd, eller betraktats som

enstaka olycksfall i arbetet med kung Leopolds humanitära civilisationsprojekt.

Det var vid Berlinkonferensen 1884–1885, samman kallad av Tysklands rikskansler Otto von Bismarck, som Internationella Kongosällskapet anförtröddes hela Kongobäckenet, ett område lika stort som Västeuropa.

Detta sällskap var helt i händerna på kung Leopold II, som länge trånat efter koloniala erövringar utan att få med sig den belgiska regeringen på sina äventyrliga expansionsförslag. Den listiga lösningen blev att ta hjälp av ett internationellt sällskap som skulle gynna forskning, fri handel och kristen humanism i en salig blandning och på köpet ”civilisera” Centralafrikas infödda befolkning. Löftet att bekämpa slavhandeln vägde också tungt.

Berlinkonferensens syfte var att undvika konflikt mellan kolonialmakterna, som alla hungrade efter de bästa bitarna av den afrikanska kontinenten. Den tämligen obetydliga nationen Belgiens kung betraktades som en ofarlig aktör i det pågående maktspelet, och Leopold II:s samarbete med Henry Morton Stanley – betraktad som dåtidens ledande Afrikaexpert sedan han lyckats korsa kontinenten från östkusten till västkusten och på vägen kartlägga farbara sjöar och vattendrag – gav honom trumf på hand.

När Berlinkonferensen avslutades var kung Leopold av Belgien privat ägare till Fristaten Kongo, även om flaggan var Internationella Kongosällskapets. Löften om fri handel bröts snart, och när den stora gummiboomen kom, framsprungen ur den växande industrialismens behov, gjorde mannen bakom den humanitära masken sitt verkliga klipp. I ekvatorns närhet växte gummiträden så att det knakade, och Leopold II:s afrikanska äventyr, som började likna ett ekonomiskt fiasko, räddades. ”Från att ha varit ett halvsömigt projekt i Centralafrika hade Kongofristaten från det ena ögonblicket till det andra blivit ett förbluffande ekonomiskt under”, skriver David van Reybrouck i sin bok *Kongo – en historia* (2012).

Byarnas befolkning i de gummirika områdena ålades att skörda och leverera den åtråvärda varan som en sorts skatt. Det skedde under omänskliga förhållanden. Kvinnorna hölls ofta som gisslan för att männen skulle återvända från skogarna med sin skörd. Våldtäkter var vanliga i det sammanhanget. Invånarnas egna odlingar fick ligga för fåfot medan jakten på gummi pågick allt längre in i skogarna – områdena närmast Kongoflodens gigantiska system av biflöden betades av först. Följden blev brist på livsmedel. Och kung Leopolds soldater beslagtogs dessutom en stor del av de magra skördar och de hussdjur som skulle försörja byborna. Det var deras sätt att skaffa mat.

Den som inte levererade den fastställda kvoten av gummi straffades hårt. Soldaterna lät chicotten – en piska av torkad flodhästhud med fastsatte benbitar – dansa över den skyldiges nakna rygg tills den liknade ett stycke köttfärs. Ibland med döden som följd. Eller också satte statens företrädare helt enkelt en kula i skallen på den försumlige.

Som kvitto på att ammunitionen använts för att bestraffa och inte till privata jaktäventyr i djungeln högs offrets högra hand av. Handen från den döde röktes för att inte ruttna och lades i en korg för att så småningom lämnas till en överordnad i den statliga administration, där girighet och grymhet gifts ihop. Ibland stympades också levande personer – fotobevis finns – men det var nog mer att betrakta som olycksfall i arbetet. Under straffexpeditioner riktade mot byar som inte underordnade sig döddes inte bara folk: hyddorna brändes ned och odlingar förstördes.

Det var de sammanlagda effekterna av denna ofattbart grymma koloniala politik som enligt Adam Hochschild halverade Kongostatens befolkning under kung Leopolds herravälde 1885–1908. Och den var den verklighet som E V Sjöblom kom att bevittna, och så småningom vittna om.

Missionsorganisationerna i USA och Europa, inklusive Sverige, trodde till att börja med på kung Leopolds välvilja och goda syfte med bildandet av Fristaten Kongo. Eller ville tro, eftersom han öppnat nya vägar för missionen. Man tolkade vanligtvis vittnesbörd om övergrepp som resultat av enskilda rötäggs ondska. Kung Leopolds afrikanska administration hade lockat till sig en ytterst brokig samling av européer; där ingick också lycksökare av mindre nogräknat slag. En del av dem var på flykt från ett skumraskliv i sitt hemland.

E V Sjöblom delade till att börja med denna uppfattning, men ju längre han stannade i Kongo och ju djupare in i landet han trängde, dess mer övertygad blev han om att den omänskliga grymhet han bevittnade var resultat av ett systemfel. Hans samvete bjöd honom att tala. Det var så han blev en vis-selblåsare av Guds nåde.

Hans dagbok rymmer hemlängtan, ensamhet, sjukdomsrapporter, många såriga varför samt uttryck för en stark kärlek till det folk som Gud kallat honom att vinna för kristen tro. Och, inte minst, en växande vrede. Han såg förödelsen i den vita maktens spår. Han talade folkets språk och

Äktenskapet med Ebonne Johansson blev kort.

Bestraffningar och tortyr sattes i system.

satt på huk i enkla hyddor och lyssnade till de sorgligaste berättelser om avrättade anhängare, skövade ägor, nedbrända bostäder. Han såg stympade lik flyta omkring i floderna och avhuggna händer som fastnat i nedhängande trädgrenar, när någon av Leopolds tjänstemän tömt kvittokorgen i floden.

Omvärldens tystnad inför det som skedde plågade missionären. Insikten om att denna tystnad berodde på okunnighet växte. Den 7 december 1895 skrev han om gummiterrorn på sitt något omständliga sätt: ”Om endast den civiliserade världen visste, hurusom hundra – ja tusentals mördas, byar ödeläggas och de ännu levande infödingarna framsläpa sin tillvaro i det värsta slaveri för att utföra detta tvångsarbete, är jag viss om att den ej skulle befatta sig något med de alster, som nu frambringas av kautschuk, vilket kan sägas vara doppad i dessa naturbarns tårar och blod samt kostar tusentals liv och egendom samt de levandes egendom och frihet.”

I andra stunder tvivlade han på omvärldens goda vilja. Då talade han i religiösa termer om mörkets furste som rasade bakom civilisationens mask. Underförstått den västerländska civilisation som kung Leopold II lovat att exportera till ”vildarna” i Centralafrika.

I kampen mot den orättfärdiga behandlingen av enskilda medborgare som inte varit lydiga nog kom bonddrängen från Upplands slätter i konflikt med höga tjänstemän inom Fristaten Kongos administration. I maktpyramidens topp satt vid denna tid generalguvernören Wahis i Boma. När Sjöblom hotade att rapportera allt vad han sett och hört drog Wahis fram sitt trumfkort ur rockärmen. Han anklagade missionären för att ha uppmanat befolkningen till skattestrejk. Wahis kallade det för uppvisning, ett brott som kunde straffas med fem års fängelse. Bakom sig hade generalguvernören självaste kung Leopold, så fängelsehotet var inte tomt, även om Sjöblom avvisade anklagelsen. Han hade, försvarade han sig, inte uppmanat till uppror mot myndigheterna, bara vädjat om rättvisa, barmhärtighet och sunt förnuft från statens sida.

När generalguvernören och missionären drabbade samman hade den senare redan skrivit och skickat en detaljerad rapport på engelska om vad han sett och hört. Den var adresserad till missionsorganisationer i USA och England. Där lades materialet åt sidan. Det kändes alltför hett och riskera-

”

I andra stunder tvivlade han på omvärldens goda vilja. Då talade han i religiösa termer om mörkets furste som rasade bakom civilisationens mask.

>>

Kung Leopold II.
FOTO: THE GRANGER COLLECTION

de att radera relationen med Bryssel, och därmed sabotera möjligheten till mission i Kongostaten.

Då skickade Sjöblom en svensk version till baptisternas tidning *Vecko-Posten* i Stockholm. Den första delen av rapporten publicerades den 23 juli 1896 under rubriken "Mörka taylor från Kongofristaten". Ytterligare två artiklar följde i senare nummer.

Publiceringen, där skribenten kallade Fristaten Kongo för en "slavstat" och riktade ett anklagande pekfinger mot kung Leopold, fick stor uppmärksamhet och spridning. Först i Sverige, där *Stockholms-Tidningen*, *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* och *Svenska Morgonbladet* tryckte delar av rapporten. Materialet publicerades också internationellt. Franska och belgiska tidningar tryckte utdrag ur Sjöbloms artiklar. Det satte fart på en redan tänd debattbrasa. Vad hade kung Leopold egentligen för sig i Afrika?

Några månader efter publiceringen i *Vecko-Posten* tog sig en trött, utarbetad och sjuk Edvard Vilhelm Sjöblom den långa vägen från Equateur till Boma, för att därifrån färdas med båt till Antwerpen. Den strapatsrika vandringen över Kristallbergen höll på att kosta honom livet, men ombord på fartyget fick han läkarhjälp. På sin väg hem till Sverige gjorde han ett stopp i London för att vila och möta gamla vänner.

Det stoppet fick historisk betydelse. I London ordnade organisationen Arboginas' Protection Society (APS) ett möte, dit Sjöblom inbjöds för att berätta vad han sett och hört i Fristaten Kongo. Mötets ordförande var den prominente parlamentsledamoten Charles Dilke. Med på mötet var inte enbart föreningens medlemmar, utan också journalister från den brittiska pressen.

Sjöblom var svag och klen, det var svårt att höra hans röst, men hans framställning var omskakande i all sin detaljrikedom. Redan dagen därpå refererades hans tal i *Times* och andra tidningar, och nyhetsbyrån Reuter gjorde en intervju med ögonvittnet från Kongostatens inre. Den fick omedelbar spridning i hela Europa.

I Bryssel mobiliserade Leopold II till motattack i pressen, och han for på turné till England, Tyskland och Sverige i syfte att ge sin bild av vad som skedde i Kongostaten. Under det som skulle vara en viloperiod för Sjöblom fick han föra en het pressdebatt, bland annat genom att bemöta angrepp från generalguvernör Wahis som publicerades i *Times*. Han gjorde det med sedvanlig noggrannhet och detaljrikedom. Han berättade vad han sett och hört.

Pressdebatten med anledning av Sjöbloms artiklar i *Vecko-Posten* och tal i London planade ut. Men den svenske baptistmissionären var inte den ende som slet och rev i kung Leopolds civilisationsmask för att avslöja den girighetsdrivna gummiterrorn. Andra missionärer, bland annat från Svenska missionsförbundet, stödde kritiken. Edmund Morel publicerade ögonvittnesskildringar i sin tidning *West African Mail*. Tillsammans med diplomaten och politikern Roger Casement grundade han Congo Reform Association, CRA, en organisation som arrangerade stora protestmöten i Europa och USA.

Den brittiska regeringen utsåg Casement till kon-

sul i Boma. Hans uppdrag var att kartlägga förhållandena i Fristaten Kongo. Resultatet blev en noggrann rapport med förödande kritik av Kongostatens administration. Den sändes till de stater som undertecknat överenskommelsen i Berlin 1885.

I det här läget måste Leopold II göra något drastiskt. Han tillsatte en kommission som skulle undersöka förhållandena i hans afrikanska rike och "giva en klar och fullständig framställning av sanningen". Kommissionen bestod av tre domare: en belgare, en schweizare och en italienare. De tre herrarna dokumenterade med stor saklighet ett vedervärdigt grymt system, vars ärende var finansiellt och inte humanitärt. Av hopsamlade vittnesmål låg Edvard Vilhelm Sjöbloms rapport överst; han var den som rest vidast och sett mest.

Till sist blev kritiken för mycket även för Leopold II. Motvilligt och mot en fet ekonomisk ersättning överlämnade han sitt afrikanska heradöme till belgiska staten den 15 november 1908. Men först lät han bränna Fristaten Kongos arkiv, som om han trodde att den moraliska skulden skulle gå upp i rök. Året därpå dog han som en av världens rikaste män.

Och Edvard Vilhelm Sjöblom, då?

Sommaren 1899 lämnade han Sverige och återvände till sitt älskade Kongo. Denna gång till Ikoko vid Tumbasjön. Personbyten på höga administrativa poster och nya, mer humana regler utfärdade från Bryssel hade gjort livet i området något mer drägligt. Det verkar också som om Edvard Vilhelm Sjöblom tonade ned sin roll som visselblåsare och i stället ägnade sig mer åt det interna församlingsarbetet. Eller om det nu bara var att sjukdomar och hårt arbete som tömt det mesta av hans krafter.

Den 20 juli 1901 gifte han sig med den svenska sjuksköterskan Ebonne Johansson, som kommit till missionsstationen i Ikoko för att arbeta vid kliniken där. Men de båda makarna fick inte mycket tid tillsammans. E V Sjöblom blev sängliggande i svår feber. Han dog den 20 januari 1903, endast 41 år gammal.

I dag vilar en tämligen okänd svensk hjälte i en tämligen enkel grav i skuggan av några palmer i byn Ikoko. Men nog förtjänar hans minne att leva och inspirera visselblåsare i en tid, när den girighetsdrivna terrorn på nytt får östra DR Kongo att blöda. Nu handlar det inte om elfenben och gummi utan om jakten på coltan och andra värdefulla mineraler, som driver fram konflikter där det sexuella våldet är ett av vapnen.

Doktor Denis Mukwege från Bukavu, vars kamp mot förtryck och övergrepp mot sitt lands civilbefolkning renderat en rad internationella priser, skriver i min bok *Vittnet som vägrade tala* (Sjöbergs Förlag 2017): "Berättelsen om E V Sjöblom visar att ondskans härjningar kan stoppas om de som nu tiger börjar tala, och de som nu blundar öppnar sina ögon. Låt oss hoppas att det sker på nytt! Min hetaste önskan är att mitt älskade Kongo ska bli ett land där människor kan leva i fred och välmåga. Om många av oss följer Sjöbloms exempel kan drömmen bli verklighet." ✨

”

Av hopsamlade vittnesmål låg Edvard Vilhelm Sjöbloms rapport överst; han var den som rest vidast och sett mest.

I stim, skov och kaskad

På sociala medier pågår en ständig kamp om språklig hegemoni. Spela därför inte efter trollens spelregler. Det enda man kan göra är att vara så saklig och transparent som det bara går.

Av Torbjörn Elensky

De ord vi väljer när vi talar visar vad vi tycker. Ordval påverkar hur vi alls kan tänka om vissa fenomen. Målet, särskilt i politiken, är att få så många som möjligt att ta upp mitt språkbruk, och därmed min världsbild. Kampen om språket är central i vad författaren Lars Gustafsson kallade "problemformuleringsprivilegiet", alltså rätten, eller möjligheten, att vara den som avgör hur vi talar om frågorna, om vi ska betrakta glaset som halvfyllt eller halvtomt, och därmed också om vad det grundläggande problemet egentligen är. Gustafsson själv kopplade sitt begrepp till den italienske marxisten Antonio Gramscis teorier. Den som dominerar kulturen, och därmed har det Gramsci kallade kulturell hegemoni, kan (i förlängningen) styra hur värderingar och åsikter utvecklas i samhället. Hans idé var att vänstern borde ta sig in i medierna, på universitet och i kulturlivet, för att genom att behärska dessa styra utvecklingen. Dessa tankar är även besläktade med Noam Chomskys idéer om fabricerat av samförstånd, *manufacturing consent*.

Länge var den här typen av tankar mest typiska för vänstern. Det var deras teoretiker som först utvecklade den typen av analys och kritik som bland annat behandlar hur reklamen påverkar oss mot att bli lydiga konsumenter, strävande efter materiell trygghet och status på ett sätt som passar kapitalisterna. Men det finns också en konservativ kritik av förtygligande, konsumism, och så vidare, som smälter samman med en del vänsterkritik, inte minst i länder som Frankrike och Italien. Idag finns det även en extremhöger, som sedan åtminstone 70-talet tagit till sig Gramscis tankar om hegemoni, och som strävar efter att skapa sig ett utrymme utifrån vilket de kan påverka opinionsbildningen.

Kampen om hegemoni är en kamp om språket. Ska man få säga "neger"? Vilka har rätt att kallas

"flyktingar"? Ska exempelvis den som fått sin asylansökan avslagen fortfarande kallas "flykting"? Varje gång det sker något slags terrordåd återkommer diskussionen om det verkligen ska kallas "terrorism", respektive anklagelser om att motståndarna inte vill kalla saker vid dess rätta namn. Vänstern är apologetisk och bortförklarande mot islamistiska dåd, högern mot rasistiska, åtminstone som det utmålas i debatten.

På senare år har en egentligen rätt halvhjärtad kamp kring ordet "hen" exempelvis utspelat sig. För de flesta mera borgerliga sinnade är det på sin höjd ett praktiskt könsneutralt pronomen. För aktivister är det ett ord som hänger samman med genderism, flytande könsidentitet och individens rätt att definiera sig själv. Ironiskt nog utpräglat liberala idéer om radikal individualism, men som genom queeraktivism och liknande upptagits av delar av vänstern. De som använder "hen" aktivistiskt använder det ofta där vi redan hade det könsneutrala "den", och de väljer dessutom genomgående att skriva "en" istället för "man", vilket gör att en del texter ser ut lite som ett dialektalt uttryck i någon gammal roman om lantliv före första världskriget. Men det må väl vara hänt, språket förändras, hur det ser ut för andra kan inte jag avgöra. Själv är jag skeptisk till "hen" och kritisk mot "en", men jag kan ändå tänka mig att skriva "hen", om det någonstans någon gång skulle vara praktiskt, och om det inte skulle fungera grammatiskt med "den". Politisk styrning av språket, vare sig det sker från den politiska maktens eller intressegruppers sida är aldrig tilltalande för mig, av flera skäl.

Hen-reformen har av somliga jämförts med du-reformen. Jämförelsen haltar betänkligt, men är ändå intressant, för den säger något om hur man ser på ordet bland dem som propagerar för det. Det betraktas som demokratiserande, jämställt, som något modernt, och därmed också något ostoppbart, något som utvecklingen nöd-

merely
ds that are uttered in
individually but restoring confidence by the
spoken. Then the face of Big Brother fades
and instead the three slogans of the Party s
capitals:

WAR IS PEACE

FREEDOM IS SLAVERY

IGNORANCE IS STRENGTH

of Big Brother seemed to per
screen, as though the image

”

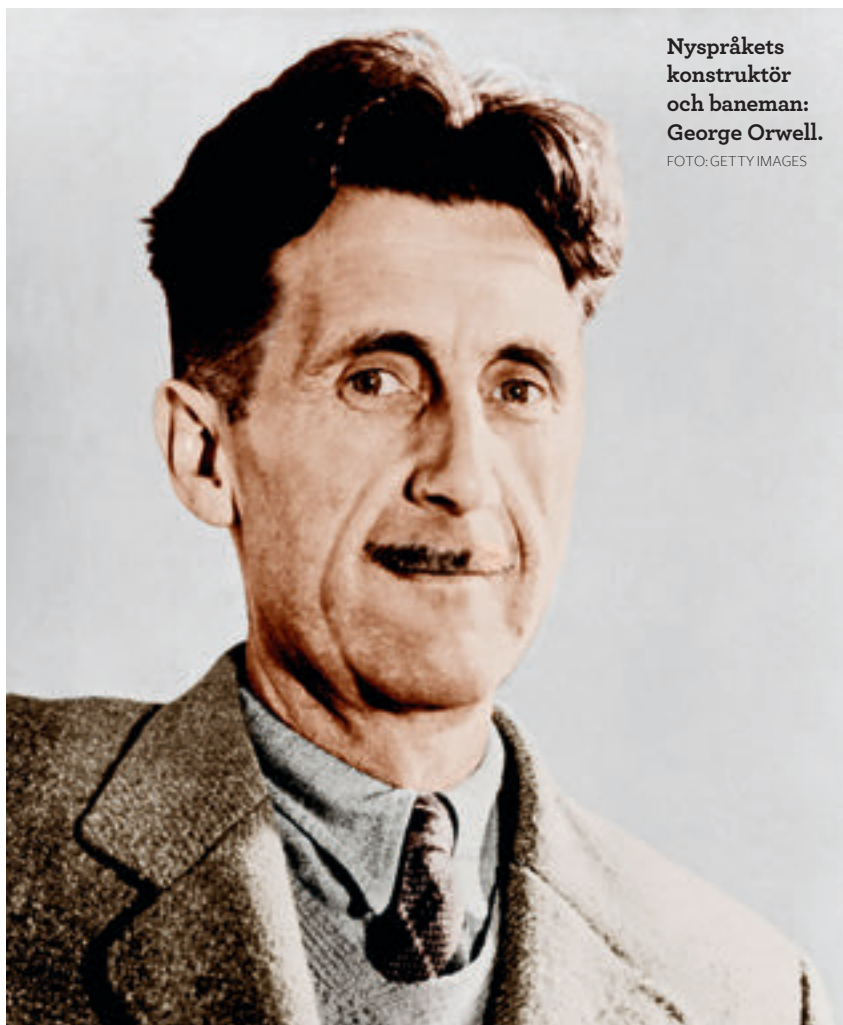
Språk är en levande materia, det är föränderligt och utvecklas hela tiden. Utvecklingen sker på flera olika sätt, som ibland samverkar med, ibland motverkar varandra.

vändiggjort. Och så kan det kanske vara. Men om det vore så, skulle det väl inte behövas något vidare arbete för att få det att slå igenom? Många länder hade inga du-reformer, men det är lika naturligt att dua åtminstone jämnåriga där som det är i Sverige. Skulle vi verkligen tilltala varandra i tredje person, med titlar och enstaka ”ni”, om inte du-reformen genomförts? Det är naturligtvis omöjligt att veta, men utvecklingen i våra grannländer som inte genomgått den tyder inte på att någon kampanj egentligen var nödvändig, utan den var på sin höjd ett sätt att göra politik av något som redan var på väg att bli ett faktum genom folks vardagsbruk.

En intressant fotnot i sammanhanget är att det i Italien under Mussolinis diktatur faktiskt också genomfördes en reform, men där handlade det om att gå från artigt tilltal i tredje person, med ”lei”, till att gå till ett då som mera avspänt ansett ”voi”, alltså ”ni”. Den kampanjen genomfördes med sedvanlig fascistisk propaganda, enorma betongskulpturer av ordet ”voi” och entusiastiska påståenden om att det var oitalienskt, att det tillhörde en tidigare, servil epok, att tilltala folk med ”lei”, medan ”voi” var modernt, folkligt och fascistiskt. Som alla som kan lite italienska vet så är det just ”voi” som gäller än idag, medan ”lei” bara används ibland, om man vill vara extra artig mot någon äldre person till exempel. Någon enstaka försökte driva med förändringen och det fascistiska nit den genomfördes med. Komikern Totò gjorde en sketch i vilken han ändrade Galileo Galilei

lei till Galileo Galivoi. Mussolini gillade den icke, Totò gjorde avbön. Kampanjen för att förändra tilltalsformerna under fascismen hängde samman med andra, som syftade till att rensa italienskan från utländska ord, och hitta på italienska motsvarigheter istället. Den typen av försök verkar göras återkommande, inte minst i mindre språk, och en del ord som konstrueras så överlever faktiskt, som norskans ”fjernsyn” och ”kringkasting”. Med detta vill jag inte säga att viljan att påverka och förändra vårt språkbruk är fascistisk, men däremot är det naturligtvis uttryck för makt och kontrollbehov, vilket även demokratiska stater ägnar sig åt, även om det inte alltid sägs rakt ut. Språkkontroll och strävan efter hegemoni är oskiljaktiga.

När jag frågade helt förutsättningslöst på Facebook vilka folk tycker är samtidens ”värsta klichéer, standardfraser, öknamn, nyord, formler, soundbites, corporate bullshit, övertalningsdefinitioner osv?” fick jag många intressanta svar. De flesta tycker illa om de ord som deras politiska motståndare gillar, de till vänster nämner exempelvis ”skäggbarn”, ”batikhäxa” och ”gammelmedia”, de till höger snarare ”utmaning”, ”värdegrundsabete” och Löfvens återkommande ”inte okej”. Flera klagar på dåligt språkbruk i största allmänhet, som när man säger ”vart” istället för ”var”, byter tempus mitt i en mening och slappa stående uttryck, som ”vi ska titta på det här” och annat i samma stil. Återkommande är också hur många som stör sig på onödiga anglicismer, ”validera”, ”spendera”, ”komittad”. Vare sig ”hen” eller ”en” nämndes, vil- >>

**Nyspråkets
konstruktör
och baneman:
George Orwell.**
FOTO: GETTY IMAGES

”

Dåligt språk leder till dåligt tänkande, till dåliga samtal, till en försvagad och tillplattad offentlighet.

ket verkar tyda på att de har accepterats i rätt hög grad – något som i sig är rätt intressant.

Politisk jargong, mäklarspråk, sportjournalistuttryck, kultursidesord, ord som markerar tillhörighet, identitetspolitiska schibolletord – allt sånt stör jag mig på. Dåligt språk leder till dåligt tänkande, till dåliga samtal, till en försvagad och tillplattad offentlighet. Men dåligt språk behöver varken vara nyord, anglicismer eller fåniga klichéer. Dåligt språk är det språk som styrs av stående formuleringar, som formelmässigt upprepar något som redan anses givet och klart. Ett levande språk kan naturligtvis bekräfta det rådande, men även när det bekräftar måste det göra det aktivt – det finns inget självändamål i ifrågasättande, däremot i att håll tanken levande.

Den tyske litteraturvetaren Victor Klemperers beskrivning av hur det nazistiska språkbruket kom att genomsyra Tyskland före och under Hitlers år vid makten, som han redogör för i *LTI – Tredje rikets språk* (Glänta produktion, 2006) är ett av 1900-talets omistliga dokument. Inte minst för att han så väl beskriver hur propagandans språk åter sig in i vardagssamtalen och gör det omöjligt för folk att tänka utanför nazibubblan, också om de själva var antinazister, liberaler, kommunister eller till och med judar. Även George Orwells framställning

av nyspråket i 1984 är en viktig beskrivning av hur inskränkningar i ordförrådet systematiskt kringskär människors personliga och intellektuella frihet. Andra exempel finns också, som Aldous Huxleys beskrivningar av språket i *Du sköna nya värld*. Klemperer fortsatte sitt arbete med språkkritiken i sina dagböcker under återstoden av sitt liv i DDR. Han tog upp flera likheter och beröringspunkter mellan LTI och det kommunistiska språket, som han kallade LQI, lingua quarti imperii, det fjärde rikets språk. Men alla dessa författares beskrivningar och modeller härrör från en annan tid, då makt-havarna verkligen kunde bestämma vilka nyheter som nådde ut och hur de givna formuleringarna skulle vara. Etermedierna var enkelriktade och censuren ännu möjlig. Läget idag är helt annorlunda, vilket gör att lärdomarna från 1900-talets totalitära erfarenheter måste tas med en nypa salt.

Opinioner idag rör sig på helt andra sätt än tidigare. Det är ett återkommande påstående att sociala medier skapar så kallade filterbubblor, där man enbart får sin egen världsbild bekräftad. På nätet riskerar man att radikaliseras, man kan dras in i islamism eller nazism hur lätt som helst tydligen, och hatgrupper, troll, och ryska trollfabriker pekas ut som ett hot mot den fungerande offentligheten och demokratin. De som inte håller med om detta anser i sin tur att demokratin idag är ofullständig, och att själva ordet ”populism” eller ”högerpopulism” numera missbrukas av dem som helt enkelt vill skydda sina egna positioner. Samtidigt som filterbubblorna sägs isolera oss skapas ”säkra rum”, efter amerikansk förebild, ”safe spaces”, där folk utesluter alla som inte passar in i sammanhanget, till exempel kan bara kvinnor, bara muslimer eller bara sådana som själva anser sig vara svarta vara välkomna i vissa rum. Även där bekräftas ensidigt den egna världs- och självbilden i en sluten miljö. Egentligen är det knappast något kontroversiellt med detta, alla typer av intressegrupper har naturligtvis rätt att skapa sig egna sammanhang där de kan dryfta sina angelägenheter i avskildhet, och folk har väl alltid valt sina medier efter vilka politiska åsikter de har. Vad man anser om filterbubblor respektive säkra rum beror också mycket på ens egen hemvist politiskt. Min personliga erfarenhet av debatt på nätet är att många fler olika källor är tillgängliga och att olika människor i högre grad än kanske någonsin tidigare möts och samtalar med varandra. Men det kanske bara är jag som inbillar mig det i min egen lilla bubbla. Det är en av de där sakerna som är lika svåra att avgöra som den om hur andra uppfattar färger – ser de verkligen exakt likadana ut för dig som för mig?

De flesta svenska antirasister vill att inga skillnader ska göras mellan landets invånare, och därmed att inga epitet som anger någons etnicitet ska användas, vare sig i nyhetsrapportering eller statistik. För den svenska antirasismen har länge färgblindhet varit ett ideal, vilket också omöjliggjort diversifierad statistik kring sociala förhållanden och så vidare. Å andra sidan finns idag de som vill tydliggöra klassmotsätt-

Det antisemitiska falsariet *Sions vises protokoll*.

ningar och olikheter i social status utifrån hudfärg. Dessa, som forskaren Tobias Hübinette, är mycket noga med att påpeka att den svenska antirasismens föregivna färgblindhet är illusorisk, och att det i själva verket finns en strukturell rasism i Sverige som systematiskt utesluter och håller ner dem som inte anses passa in. Hur man än vänder sig i dessa sammanhang blir det problem – för vilken statistik ska bedömas som relevant? Ska bara det som kan sägas vara till fördel för de förfördelade lyftas fram, eller måste inte också då till exempel brottsstatistik föras utifrån etniska uppdelningar? Och hur ska det i sin tur göras utan en fullständig katalog över födelseplats, föräldrars födelseplats, uppväxtförhållanden, ekonomisk status, religion, och så vidare. Både färgblindhet och katalogisering utifrån hudfärg tycks mig väldigt problematiska. Kampen om hegemonin är långtifrån färdig i det sammanhanget, men den utspelar sig i allt högre grad idag internt, bland olika slags antirasister.

Ett antal fenomen, som inte är helt nya, men som förstärks av den nya tekniken, är viktiga att försöka förstå. Jag kallar dem: stim, skov och kaskad. För att börja bakifrån, så är kaskader då ett visst begrepp, en åsikt eller något annat i samma stil, även en meme, som snabbt sprider sig över många användare i sociala medier. Det kan användas även för att beskriva hur nya åsikter eller insikter sprider sig i grupper på andra sätt, men som sagt: tendensen att det uppstår kaskader förstärks mångfalt av de sociala medierna. Dessa är omöjliga att kontrollera, kan vara svåra att sätta igång med något bestämt mål i sikte, men när de väl fått fart kan de leda till verkliga skov, alltså att någon uppfattning får snabbt genomslag och påverkar hur vi talar om ett fenomen, och därmed uppfattar det. Stim är de som rör sig i grupp, naturligtvis, också något som är vanligt, mycket äldre än internet och sociala medier, men förtydligat idag, på ett sätt som det aldrig varit tidigare. Den uppmärksamme kan följa hur stim bildas i realtid på sociala medier.

Troll är experter på att manipulera offentligheten. De jobbar i stim, och försöker få igång kaskader som kan leda till skov. Ofta gör de det genom angrepp på specifika personer, genom att avslöja något som kan ställa till skada eller förvirring, genom att hitta på nyheter eller liknande typer av aktiviteter. Deras mål är att så tvivel och disruption. Det har alltid funnits de som försökt påverka negativt, *agent provocateur* är inget nytt. Det ökända antisemitiska falsariet *Sions vises protokoll* är väl det mest slående exemplet på traditionella trollmedier, som bidragit till antisemitism, och som sprids över världen och refereras till jorden runt än idag. Inte minst i Mellanöstern, där den ständigt ges ut i nya upplagor.

Samtidens troll använder sig ofta av ett slags språklig judo – de vänder motståndarens kraft mot den själv, genom att ta dess uttryck och vända på det, vränga det ut och in, rikta det tillbaka mot den som först sade det eller, i enklaste fall, helt enkelt försöka göra sin motståndare till en meme, någon som kan förlöjligas systematiskt i alla tänkbara sociala medier. Att bemöta troll med att försöka trolla själv fungerar inte. Mer trollande leder bara till mer förvirring, vilket enbart trollen vinner på, eftersom disruption är ett självändamål för dem. De är experter på det de sysslar med, och etablerade politiker som försöker skapa memer riskerar att detta faller tillbaka på dem själva. För den som vill fördjupa sig mer i detta ämne när det gäller det svenska språket finns en nu tio år gammal,

”

Språklig medvetenhet är viktigare än någonsin i dessa trolltider. Metadebatten borde vara en integrerad del av det politiska samtalet.

Lars Gustafsson.

FOTO: YLVA SUNDGREN/TT

”

Dåligt språk leder till dåligt tänkande, till dåliga samtal, till en försvagad och tillplattad offentlighet.

Joseph Goebbels: ett tidigt och skickligt troll.

FOTO: CORBIS/GETTY IMAGES

men ännu aktiv, tråd på Flashback, där vrängandet, vridandet och vändandet på samtida ord och uttryck, som av medlemmarna i tråden uppfattas som politiskt korrekta kan följas. Tråden heter ”Medievänsterns propaganda-vokabulär – förslag behövs?” och den startades med syftet att bygga upp en pk-parlör, för dem som är anti-pk, naturligtvis. I den 365 sidor långa tråden kan de språkstrategier som används studeras. Rätt mycket är rasistiskt, förgripligt, aggressivt, men icke desto mindre är det intressant och viktigt att följa deras tankegångar, ordvändningar och försök att skapa olika slags motpropaganda. Ord som ”batikhäxa”, ”skäggbarn” och ”kulturberikare” härrör ur denna fatabur, även om de inte skapats just i den tråden. Här några exempel, för att visa hur det kan fungera:

Troll – Person som uttrycker saklig kritik mot etablissemangen på internet.

Expert – Proffstyckare som har åsikter som går i linje med etablissemangen

Nätsvans – Ett kollektiv av helt vanliga människor som på ett aktivt sätt följer en webbsida/offentlig person/informationskanal som inte följer etablissemangets narrativ.

Intressant nog var Goebbels ett tidigt och skickligt troll, som visste precis hur man skulle driva med sina motståndare och få skrattarna på sin sida. Det var en strategi, som han använde inte minst för att vinna anhängare i det ”röda Berlin”. Humor, nyord, att vränga motståndarnas begrepp och rikta dem tillbaka mot dem själva, var några av de trick han använde sig av. Och det fungerade där och då, han fick skrattarna på sin sida och Berlin blev allt brunare... liksom den typen av taktik tycks fungera än idag. Samtidigt är naturligtvis inte taktiken i sig unik. Under Milosevics sista tid vid makten i Serbien förekom det demonstrationer som spexade och skojade på gatorna för att driva med honom. Den östeuropeiska humorn, driften med makten i Sovjet, är ett rätt välkänt fenomen, och mycket av 68-rörelsen handlade om skämt, skoj,

gatuteater och aktivism som syftade till att förlöjliga makthavarna. Den som befinner sig i underläge har större möjligheter att använda den typen av karnevaliska metoder, vare sig den sen vill ont eller gott. Även på Kuba finns för övrigt en rik folklig humor, med udden mot makthavarna i kommunistpartiet. Min favorit bland dess uttryck är nybildningen ”sociolismo”, istället för ”socialismo” – ”socio” betyder kompis, och ordet är perfekt dubbeltydigt, då det både kan syfta på sammanhållning vänner emellan, och korruption, som styrs av de ”vänner” som har makten i landet, och som ser till att behålla den tillsammans.

Språk är en levande materia, det är föränderligt och utvecklas hela tiden. Utvecklingen sker på flera olika sätt, som ibland samverkar med, ibland motverkar varandra. Folkliga bruk, slang, dialekter och sociolekter kan utveckla egna ord, som ibland letar sig in i det mera allmänna språkbruket, ibland bara fräser till och slocknar, efter att ha varit moderna ett litet tag. Få saker är så skrattretande för ungdomar som gammal slang, och få saker så svårbegripliga och ofta provocerande för äldre som ny slang. De här rörelserna går inte att kontrollera, men de går att förstå och förhålla sig till, och när tempot i utvecklingen, nyord och övertalningsdefinitioner ihop med memernas genombrott skapar nya förutsättningar för vårt politiska språk, som gör det kvicksilveraktigt föränderligt, krävs det både aktivitet och intelligens av den som vill göra genomslag i debatten.

Metadebatt är viktig, för den avgränsar och förtydligar vad vi talar om. Menar du det samma med ”demokrati” som jag verkligen? Vad innebär ditt ”frihet”? Språkligt medvetenhet är viktigare än någonsin i dessa trolltider. Metadebatten borde vara en integrerad del av det politiska samtalet. Låt mig nu avsluta detta med några lärdomar och beskäftiga råd till politiker, makthavare och opinionsbildare. Först och främst: Du kan inte bestämma hur dina ord kommer att uppfattas, du kan inte kontrollera vad folk kommer att lägga för innebörd i det du säger. Det enda du kan göra är att vara så klar och tydlig, så ärlig och konsekvent, så saklig och transparent det bara går. Hyckleri slår tillbaka, klichéer slår tillbaka, maktsspråk slår tillbaka. I en demokratisk stat med fri debatt är det enbart genom din egen trovärdighet som du kan säkra ditt inflytande. Ett tag gick det bra med pr-byråproducerade *soundbites*, men den tiden är förbi. Tar du till anekdotisk bevisföring öppnar du för att dina motståndare också gör det. Kör du känsloargument öppnar du för att andra gör likaså. Beklagat du dig över *fake news* måste du se till att inte bara vara sanningsenlig själv. Om du är en demokratisk politiker som vill motverka populism måste du se dig i spegeln först, och se till så att du är sammanhängande, relevant och sanningsenlig när du uttalar dig. Jag upprepar: Du kan inte trolla troll. De vinner när du spelar enligt deras spelregler. Det enda sättet att bekämpa dem är de jag redan räknat upp. Följ de råden så vinner du, och rätt sett blir trollens ordlekar och populismens utmaningar av hegemonin då en möjlighet till förnyad och förbättrad demokrati, snarare än något hot. ✨

Av Anders
Björnsson

Malla Silfverstolpe höll salong.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

I avkrokarnas politiska geografi

Den svenska upplysningen trivdes i landets periferier snarare än i dess mittpunkt. Därför har den utmönstrats av senare tiders auktoriteter.

Den svenske lärdomshistorikern Jakob Christenssons bok *Vetenskapen i provinsen* (1999) handlar bland annat om två friherrar Gyllenstierna, den ene ichtyolog, den andre fornforskare, och deras kontakter med den store zoologen Sven Nilsson i Lund. De båda baronerna var inte mycket för att publicera sig; det anstod inte herremän. Men de talade på jämställd fot med den akademiska lärdomen. Exakt detsamma kan man kanske inte säga om Carl von Linné och hans yng-

re kollega Charles de Geer, den förste friherren av Leufstaätten. Jo, de både korresponderade och umgicks med varandra, och båda två hörde till de tidigast invalda i Kungliga Vetenskapsakademien, de Geer endast nitton år gammal. Sitt herresäte i Norduppland skulle han utvidga med två flyglar, ett bibliotek och ett naturaliekabinett, excellenta vetenskapliga institutioner i sin tid. Charles de Geer, entymologen, skrev och illustrerade dessutom sju stora bokband om insekternas liv och leverne vilka alltjämt konsulteras bland kännare.

Den relativa närheten till landets två universitet – familjen de Geer hade ett stadspalats i Upp-

>>

Anders Björnsson är
publicist och historiker.

**Intellektuell vitalitet:
Lövssta bruk.**

FOTO: LÖVSTABRUK

”

Det är en vrängsyn, frodad av okontrollerade urbaniseringsrörelser, att kreativa miljöer alltid måste sökas i en kompakt stenöken.

sala och ett av de vräkigare adelspalatsen i Stockholms innerstad, på Västra Trädgårdsgatan – var naturligtvis ingen nackdel för någon av dem. Men de högadliga forskarna hade skolat sig själva, de var inte beroende av några tjänster eller av intellektuell uppskattning, deras brevväxling var ett slags forskningsrapporter. De hade så de klarade sig. De var lärde av gentlemannasnitt, amatörer och experter i en och samma uppenbarelse. För oss är de representanter för en gången epok, när de verkade sågs de som modernister, avantgardister. De ingår i berättelsen om den svenska upplysningen. Denna hade en lantlig för att inte säga provinsiell karaktär. Den trivdes i landets periferier snarare än i dess mittpunkt. Därför har den ibland förringats, tonats ned, rentav förlöjligats och utmönstrats av senare tiders auktoriteter.

Men då har man ett kontinentalt för att inte säga franskt perspektiv, med den parisiska hovkulturen och de aristokratiska salongerna i fokus. Man glömmer att upplysningen på de brittiska öarna inte var en Londonföreteelse. Francis Hutcheson, Adam Smith, David Hume, Adam Ferguson, Joseph Black – alla var de skottar. Också i det svenska riket fick de moderna idéerna fotfäste först i utkanterna. Anders Chydenius, fader till 1766 års tryckfrihetsförordning, var kaplan i Nedervetil i Österbotten när det hände. Peter Forsskål, Linnés kanske mest begåvade lärjunge, föddes i Helsingfors i början av 1730-talet, när staden ännu var en håla. Han skrev den republikanska traktaten *Tankar om borgerliga friheten* (1759), som beslagtogs av myndigheterna, och avled i en febersjukdom i nuvarande Jemen, blott trettioett år gammal, utsänd av mästaren. Linné benämnde en nässelart efter honom, den vasstungade. Thomas Thorild, en annan av 1700-talets sanningssägare, kom från Bohuslän, sedermera i tysk landsflykt. Det är en vrängsyn, frodad av okontrollerade urbaniseringsrörelser, att kreativa miljöer alltid måste sökas i en kompakt stenöken. Byråkratin trivs där, också forskningsbyråkratin.

Märk väl: industrialiseringen av Sverige blev

i allt väsentligt landsbygdsbaserad. Städer fungerade i allmänhet som administrativa och merkantila centrum. Leufsta bruk var på sin tid den största industriarbetsplatsen i landet. Det rurala befann sig ingalunda i ett konstitutivt underläge. Ytterkanterna saknade ingalunda social och ekonomisk dynamik. Centrum kontra periferi var en urusel tankemodell i 60- och 70-talets tredje världens-diskussion, och den fungerar inte heller särskilt bra när vi betraktar samhällena internt.

Gränsen är inte bara en åtskiljare utan också platsen för kulturmöten. Så var det med romarnas *limes*. I metropolen samlades intriganterna, opportunisterna, de hänsynslösa maktspelarna: Hur många av gestalterna hos Plutarchos går inte en blodig död till mötes? (En färsk svensk urvalsvolym är *Levnadsteckningar. 10 parallella biografier. Tema Syrakusa*, i Sven-Tage Teodorssons utsökta översättning; Daidalos, 2013. Och man fäster sig särskilt vid framgångsmanen Crassus – på svensk slang Krösus – grymma öde.) Filosofin, retoriken blev utanverk, övertygelsekonst, ett spektakel. Den svenska politiska eliten under ett femtiotal år på 1900-talet rekryterades till betydande delar från de gamla danska landskapen, fostrad i den skånska arbetarrörelsen eller vid Lundaakademien. Kanslihuset vid Stockholms ström utropades av busschaufförer som ”Skånska ambassaden”. För dessa män från gränstrakterna betydde kontakten med kontinenten åtskilligt. Svensk radikalism hade internationella rötter, sydsvenska gesäll- och arbetsvandringar till Tyskland satte djupa spår. Det fackliga upptagningsområdet å andra sidan var främst Bergslagen och Norrland. Till Göteborg kom på 1700-talet engelsmän och skottar i förskringlingen; en del var statsfiender, från kungamaktens synpunkt terrorister. Havet band på ett självklart sätt samman, handeln skapade förmögenheter men den berikade också tänkandet. Sveriges modernaste landskap under 1800-talet, Värmland med sin järnhantering och export av stångjärn, blev också den litterära landsändan framför andra, med Tegnér, Geijer, Lagerlöf, Fröding...

Det är i bruksherrgårdarna och de välmående prästboställena som vi ska söka den intellektuella vitaliteten. Där festade man, språkade, musicerade; ofta nog överkonsumerade man, bankrutterna var legio. När Malla Silfverstolpe höll sin salong i Uppsala på 1820- och 30-talet, hade hon en pianospelande Erik Gustaf Geijer att falla tillbaka på, och han föll pladask för henne. De ofrälse ståndspersonerna och deras ätteläggar var många gånger den tidens kulturmän (niskor). Ett annat kulturbärande skikt var officersskåren – Malla hade blivit änka efter en militär – som också den stationerades i landsorten, i garnisoner och flottbaser. De tekniska vapenslagen rymde mycket av tidens spetskompetens, det var där man först utbildade ingenjörer. Den läsande och reflekterande karriärofficeren överlevde också en god bit in på 1900-talet. Gamle arméchefen Carl Eric Almgren tog varje semester med sig en låda böcker och gav i sina order till underlydande litterära referen-

ser. (Se Ulf Söderberg, ”Den ivrigt läsande generalen”, i *Biblis* nr 54; 2011.) Universitetsmannen Stig Strömholm förtäljer i sina memoarer (*Resonerande katalog. Minnen 1958–2003; 2015*) hur han som ung rekryt såg ett något äldre befäl, Carl Björemman, ligga och läsa Homeros i tältet under en manöver. Denne bokslukare blev sedermera generallöjtnant och militärområdesbefälhavare i Kristianstad. Björemman var en långvägare som kom att skriva flera arbeten om det svenska försvarets förfall. Ännu nittiotre år gammal kan han inte låta bli.

Låt oss vrida ståndsblickfång! Kyrkoherden har genom sin gedigna utbildning och sin särställning i lokalsamhället haft ett svåröverskattat inflytande på både kunskapsutveckling och folkmeningar. Linnés gudomliga ordning fick prästerskapet att studera växtlivet. Munken Gregor Mendel, långt ifrån den fina världen, grundlade den moderna genetiken. Men även i formellt hänseende obildade kan spränga gränser. En av 1900-talets stora skalder i Norge, Olav H Hauge, var äppelodlare i Hardangertrakten. Han lärde sig på egen hand språk och filosofier; något udda, stundtals intagen på hospital, avstod från att gå på kungamiddag när han blev bjuden. Stewie Claeson gjorde honom till en frånvarande huvudperson i romanen *Den tjugo-tredje dikten* (2012), typiskt nog utspelas i Västerdalarna, man anar Norge i fonden. I boken ingår naturen och kulturen en inte alltid skön förening: de blånande vidderna suger nog, men den dagliga tidningen görs numera i residensstaden och någon lokalreporter finns inte längre på orten. Berättelsens materiella bas är ett övergivet sågverk, där bokens två protagonister träffas och utvecklar en gemenskap som inte är av professionellt slag: den ene är en delvis friställd posttjänsteman, den andre en skinnare vars företag har gått under i lågpriskonkurrensen. Resonemang om dikten blir ett uppehållande försvar för platsnärvaron. En tänkare från Kina kommer in i bilden; Hauge var också influerad av kinesisk poesi. Avstånden görs ointressanta. Distans finns i det nära, på det lokala matstället.

Prästmän och andra bildade ämbetsmän spelar en central roll i professor Matti Klinges magistrala verk om upplysningens Idensalmi, storsocken i norra Savolax, känd i annalerna från slaget vid Virta bro under finska kriget 1808–09 (*Furstendömet Idensalmi. Modernitetens projekt hos släkt nätverk i periferi*; Finska Vetenskaps-Societeten, 2016). Här uppmärksammas i stor detalj familjelinjer och släktkretsar som har anammat progressiva idéer, mängder av nyvunnen kunskap. Teologi och naturkunnskap är lika viktiga, de kompletterar varandra. Den dubbla uppgiften är att höja den ekonomiska produktiviteten och den andliga civiliteten i ett område som statsmakten har skattelagt långt utöver dess prestationsförmåga. Då kommer upplysningsidéerna till bruk. Man måste reformera beteendet, tänkesätten. Det betyder skiftesreformer och åkerläggning, förbud mot svedjebränning, utdikning av kärr och torrläggning av våtmarker, trädgårds- och fruktodling, biodling, satsning på agrara sidonärningar, utbyggd infrastruktur. Bondens arbets-

år behöver utökas, lättja bekämpas. Man kan säga att det handlar om en arbetslinje. Merkantilisterna propagerade för handelsöverskott, då måste befolkningen tillväxa. Fysiokraterna ville ha nationell självförsörjning och någonting att stoppa i magen på det fattiga folket. Att några då kunde bli ännu fattigare – backstugusittare, statare, lantmän som hade fått gå ifrån sina gårdar i den tidiga marknadsekonomin – var ett pris som enligt driftig- och duktighetens propagandister måste betalas.

Och detta var ju nyttans tidevarv, liksom de mer eller mindre vetenskapliga experimentens. Åtskilligt misslyckades, silkesodling i Ultima Thule visade sig inte vara någon lysande idé. Men det som slår en är hur en förändrad sinnesförfattning – ekonomhistorikern Eli F Heckschers vackra ord för en ny tidsanda – kommer till stånd. Den agrara ingenjörskonsten griper omkring sig. Bonden Paavos trosvisshet och uthållighet blir en mäktig kraft. Maktcentrum kommer inte sällan traskande patrullo: Vad göras skall är allaredan gjort! Det är i hög grad fråga om en självorganisering; med piska, ”de livländska sederna”, hade det inte gått. Brukaren måste få sin belöning, de nitiska ämbetsmännen måste få sin befordran (och de slöa föras åt sidan). Pietismen blir en motor i de både materiella och mentala omvandlingen. Något som jag också har fäst mig vid när jag läst Klinges bok är hur så pass litet korrupt förvaltningen har varit i detta glesbefolkade hörn av det svenska riket – som sedan blir en utmark i det stora ryska. Nog hade Max Weber njutit av den sången! Ett medborgarsamhälle växer fram, alldeles oavsett despotiska eller aristokratiska styresformer. Medborgarsamhället vilar på nyvunnen sakkunskap och ingrodd lagenlighet. Runebergs ståndaktige landshövding Wibelius residerade i länet, i staden Kuopio; efter 1809 flyttade han över till Karlstad.

Kvintessensen är denna: Man får inte göra hur som helst med människor. Allas krafter behövs, inte blott de gynnades och framgångsrikas.

Så – med meritokratism och en expertis som tränger ned i folkdjupen uppodlas obygd. Den sociala ojämlikheten består, kanske rentav fördjupas den. Finland fick också sina nödar, svårare än Sveriges, på 1860-talet, delvis en följd av en rigid penningpolitik. Torparelandet fram till inbördeskriget är skildrat i Väinö Linnas mäktiga romantrilogi; jordfrågan var då redan löst hos oss svenskar. I Finland dröjde avfolkningen av landsbygden längre än här, den satte egentligen inte riktigt fart förrän under det första efterkrigsdecenniet, 1945–1955: då gällde det samtidigt att skaffa odlingsbar mark åt den tiondel av befolkningen som hade fördrivits från Karelen. Savolax syskonlandskap, vilket hade återvunnits till Finland som en märklig följd av 1808–09 års krig för att sedan igen gå förlorat. Och blev inte i början av förra seklet det Viborgska guvernementet, där många språk talades, groningsgrund för en litterär modernism, med Edith Södergran som den allra skönaste plantan? Från hennes Raivola på Karelska näset var det dock mindre än sju mil till den internationella kejsarstaden Sankt Petersburg. ✨

”

Den agrara ingenjörskonsten griper omkring sig. Bonden Paavos trosvisshet och uthållighet blir en mäktig kraft.

En sekulär stat är värd att försvara men ska aldrig förväxlas med ett sekulärt samhälle. Det är utopiskt att tro att frihet etableras utan någon form av gemensam moral.

”

Vårt behov av moralisk motståndskraft är skriande för att människovärdet inte ska nyttoberäknas.

Frihet att tillbe

Av Daniel Alm

Det svenska samhället upplever just nu en växande och potentiellt gigantisk utmaning när det gäller sammanhållning och gemensamhet. Vi har förändrats från enhetssamhällets monokultur till ett individualiserat och rationaliserat tekniksamhälle. Samtidigt har globala kriser förflyttat människor med olika etnisk och religiös bakgrund till vårt land. Så sent som i januari 2017 beskrev World Economic Forum ett framgångsrikt Sverige. Detta att bo i ett land vilket man flyr till och inte ifrån är förstås något att vara stolt över, men utmaningarna är enorma. Vad blir konsekvensen när det individualiserade Sverige ska integrera människor med en annan bakgrund och syn på samhället? Kommer flyktingströmmarna och det allt starkare intresset för existentiella och religiösa frågor att föra med sig ett Sverige fullt av beröringskräck?

Om vi tror att populism och fanatism bekämpas genom privatisering av livs- och skådningsfrågor kommer vi att uppleva växande spänningar. När den personliga friheten blir livets mål och mening, uppstår problemet att frihet alltför ofta förväxlas med valfrihet. Valfrihet har sina fördelar men skapar knappast ett större vi. Frihet är inte bara frihet från någonting, kanske kan frihetens djupare väsen finnas i vad man kan kalla gemensam tillbedjan. Arena-konserter och bekräftelsebehov på sociala medier kanske bara är uttryck för vår frihetsslängtan att tillbe?

Människans frihetsslängtan tar sig uttryck i rivna Berlinmurar, uppror mot diktatorsregimer och även i teologier formade i befrielsens tjänst, som i Latinamerika. Den kristna tron på den europeiska kontinenten får sägas vara en svag härförare för friheten sett ur ett historiskt perspektiv. Tron har varit nära förknippad och ibland

också i ledband med den världsliga makten. Det är en förbryllande tanke år 2017 att vissa kyrkor periodvis hållit sig med egna arméer. Den franske adelsmannen, politiker och historikern Alexis de Tocqueville gjorde en resa för snart 200 år sedan till den då relativt unga nationen USA. Han såg där en kristendom i relation till personlig frihet men också som en förenande faktor. Hans tes var att frihet kommer från en moral, en moral vars ursprung är tron. De Tocqueville såg att demokratin kunde balansera personlig frihet för de många men såg också problem med frihetens segrar. Han såg att fria och välutbildade människor i lyckliga omständigheter inte höll fast vid något, men ville kopplas samman med allting. De Tocquevilles klassiker *Om demokratin i Amerika* visar på spänningen mellan frihet och jämlikhet, individ och gemenskap.

Det är i år 500 år sedan Martin Luthers 95 teser mot avlaten spikades fast på dörren till slottskyrkan i Wittenberg. Luthers insatser ledde till reformation och stora förändringar av den kyrkliga och maktpolitiska kartan, men gav detta en frihetsrörelse? Genom tvåregementsläran blev även lutherdomen i stor utsträckning en sammanvävd del av flera europeiska nationalstaters fortsatta utveckling med statskyrkokövle som följd.

Tvåregementsläran bygger på uppfattningen att Gud är både skapare och frälsare, han är därmed aktiv i både samhälle och kyrka. I skapelsen behövs lag och ordning med bestraffning, i frälsningen ges nåd och barmhärtighet utan tvång. Tvåregementsläran har nog använts till både lycka och olycka för friheten. När kyrkan står för myndighetsutövning kommer frihetsslängtan att ta sig andra vägar.

Idag har vi ingen statskyrka och därmed inget enhetssamhälle. Utmaningen kvarstår för oss alla, uppgiften att hitta frihetens förenande faktor. Det kan vara så att tvåregementsläran påverkat religiösa företrädare

Modern tillbedjan: Håkan Hellström frälser sin publik.

FOTO: PER WAHLBERG/TT

re till en alltför försiktig hållning i samhällsfrågor samtidigt som trosfrågorna privatiserats. En sekulär stat är värd att försvara men ska aldrig förväxlas med ett sekulärt samhälle. Det är utopiskt att tro att frihet etableras utan någon form av gemensam moral. Det är lika utopiskt att tro att moral i sig kommer till via lagstiftning utan någon form av livsvision, någon form av tro.

”Har han den moraliska motståndskraften som behövs?” Statsminister Tage Erlander noterade en intressant fråga i dagboken efter anställningsintervjun med den unge Olof Palme i september 1953. Det var nog inte den personliga moralen hos den blivande politikern Erlander hade tveksamheter inför. Istället var frågan om Palme ”såg moral i termer av resultat snarare än som ett givet regelverk som inpräntats i ett gudfruktigt hem” för att citera Henrik Berggren i *Underbara dagar framför oss – en biografi över Olof Palme*. Ett samhälle med frihetsambitioner behöver moralisk motståndskraft. Denna motståndskraft kan inte komma från vilken källa som helst, den måste hämtas ur källor där frihet och jämlikhet harmonieras, där människans värde har en annan utgångspunkt än bara den inomvärldsliga. När vi blir allt bättre på att kvantifiera, lönsamhetsberäkna och effektivisera tillvaron väcks frågan hur vi klarar

att värdera människan som varelse mer än görelse. Vårt behov av moralisk motståndskraft är skriande för att människovärdet inte ska nyttoberäknas.

Lika farligt och tveksamt som det är att medikalisera bort alla ohälsosymtom, borde det vara att privatisera frågorna om livets varande, dess glädje och dess lidande. När Aldous Huxley skriver *Du sköna nya värld* 1932 målas en utopi som kanske snarast är att beskriva framtiden i dystopiska termer. Han ser artificiella livmödrar och genetiskt uppbyggda befolkningar där alla eventuella olycks känslor ska behandlas med den generella välfärdsdrogen ”soma”. Huxleys värld lockar nog få av oss, frågan finns ändå om vi kommer att frestas till ett försök att bygga efter Huxleys ritningar?

Kanske behöver vi trots allt den större och gemensamma berättelsen om vårt liv? Ett narrativ där faktisk existens, grå vardaglighet och ibland svärmodiga sinnen får förenas med glädje, förundran och tillhörighet. När Amos Oz skriver om den svåra israelisk-palestinska konflikten i *Hur man botar en fanatiker och om att skriva* är det just berättelsen och fantasin han anger som en möjlig framkomlig väg. Tänk om det är så att de inbjudande dofterna, de vackra bilderna och de goda orden ska hjälpa oss?

Vi kan inte uppnå frihet utan värdering-

ar och moral, människan är för komplex och i större sammanhang hopplöst förlo-rad att lösa detta på egen hand. Samtidigt blir moral och värderingar utan källa ett mekaniskt och syrefattigt, zombieliknande samhälle. Den som är rädd för religiös extremism gör klokt i att lyssna på författarinnan Karen Armstrong när hon säger att religion är precis som vädret. Bra eller dåligt, klimatet finns alltid där.

Behovet av ett tredje rum bortom det privata hemmet och arbetsplatsen är verkligt. Det var något av detta förbundskansler Angela Merkel fängade när hon vid ett universitetsbesök 2015 i Bern, Schweiz, uppmanade kristna att börja gå i kyrkan mer istället för att känna ångest över troende muslimer. Alla bär vi en frihetslängtan inom oss, den måste få sitt utlopp och kommer alltid bära spår av tillbedjan. De flesta inser behovet av kollektiva värderingar och moral men hur och var ska dessa formas? Oavsett på vem eller vad, det kan vara på tron friheten beror. Hörde jag någon säga amen?

Daniel Alm är pastor och föreståndare för Pingst – fria församlingar i samverkan i Sverige.

TEMA

KAMPEN MOT KULTURARVET

Riksdagen har antagit en ny kulturarvspolitik, men det säkrar knappast vårt kulturarv. Ideologisering, snålhet och inkräkthet hotar från olika håll.

I ett främmande land

Kulturarvspolitiken har gradvist skiftat perspektiv. Från landskap, minneskultur och gamla byggnader till identitetspolitik.

Av Gunilla Kindstrand

Det är höst och söndag. Hönsen sprätter i det som nyss var potatislandet.

Grannen sätter in innanfönster i sin stuga. Han brukar gissa att den är från 1700-talet. Vid grönåvågenkollektivet mekar någon med en gammal bil.

På andra sidan byvägen flyter en å som en gång drev smedjorna där Gustav Vasa hämtade vapen.

”Såvitt man bor i en by måste man bry sig”, skrev en gång Sara Lidman.

Också om kulturarvet, som finns där som en självklar bakgrund i det liv som för det mesta forslar lika snabbt som åvattnet.

I politiken, däremot, är kulturarvet långt ifrån självklart. Den debatt som förts det senaste året har varit från och visat låsta positioner. Den har mest handlat om museernas självständighet, om normkritikens plats och om samlingarnas värde. Men när regeringens kulturarvspolitik klubbades i riksdagen i maj spred sig ingen egentlig lättnad i sektorn. Spänningen finns tydligt kvar, mellan dem som gärna kallar sig ”förändringsagenter” och dem som oror sig för ett avsmalnande uppdrag, forskningsförakt och en ökad politisering.

En underdebatterad sida av kulturarvspolitiken är dess urbanisering. Sedan millennieskiftet har jag då och då gästarbetat i den så kallade kulturarvssvängen, med tillfälliga titlar som utställningsproducent, textförfattare, strateg, dramaturg... Successivt har det professionella perspektivet flyttat sig – från landskap, minneskultur, gamla byggnader – till den identitetspolitik som vuxit fram ur den urbana livsmiljöns erfarenheter och utmaningar. Vi som bor på landet befinner oss i ett alltmer främmande land. Det är inte bara perspektivet som är ett annat. Själva optiken är också utbytt.

Hur samverkar egentligen kulturarvets politisering med den väx-

ande spänningen mellan stad och landsbygd? Vad är det som låser debatten om oss och vårt beroende av det förgångna?

Jag lyfter telefonen. Den här texten bygger på samtal med ett tiotal personer med centrala positioner och/eller stor insyn.

Till en början går det dåligt. De första två jag talar med säger att de inte vill bli citerade med namn:

– Att diskutera kulturarvspolitik ur olika synvinklar vore både intressant och nyttigt. Men det är så eldfängt och socialt komplext. Jag vill faktiskt inte förekomma i debatten, eftersom min syn skiljer sig från den som Historiska museet och Riksantikvarieämbetet förfäktar. Så sorry. Fegt, men jag har lärt mig hur det fungerar idag.

– Jag kunde aldrig se vidden av situationen i Sverige förrän jag lämnade landet och såg vad som försiggick utifrån. När man jämför med andra europeiska länder blir bilden extremt tydlig. Vi har en tystnadens kultur. Bara att vilja få till stånd en öppen diskussion är omöjligt, som jag ser det. Konsekvenserna kan bli oöverskådliga i det offentliga livet.

En som däremot formulerar sig om utan hörbar ängslan är Birgitta Svensson. Hon är sekreterare i Kungliga Vitterhetsakademien, ett sällskap som samlar många av samtidens tyngsta forskare inom samhällskunskap och humaniora. Vitterhetsakademien är en tung spelare i kulturarvssektorn. Deras pengar är betydelsefulla på alla nivåer.

Vitterhetsakademien söker sällan medial uppmärksamhet men senaste året har den gång på gång larmat om hur tillfälliga politiska konjunkturer undergräver arbetet på museerna.

– Ett museums uppgift är att problematisera företeelser som identitetspolitik. Inte att hylla dem, säger Birgitta Svensson torrt. >>

KAMPEN MOT KULTURARVET

FOTO: PERMAGNUS PERSSON/JOHNER

Det finns inget lagbundet i utvecklingen, understryker hon.

– Jämför med på biblioteken och arkiven. De har lyckats freda sig. Museisektorn däremot visar en oroväckande brist på integritet och lyhördhet mot makten.

Hon har inte låtit sig lugna av kulturministerns upprepade försäkringar om att politikernas fingrar ska hållas borta från kulturarvet. Tvärtom.

– Regeringsmakten har gjort Riksantikvarieämbetet till en stabshenhet som öppnar en korridor rakt in i institutionerna. Det är djupt oroande.

Instrumentalism av alla slag brukar ses som en styggelse i kulturvärlden. Konstnärer och konstinstitutioner påminner oss ständigt om vikten av oberoende och frihet. I kulturarvssvängen råder en annan logik.

”Vi måste lära oss att *utnyttja* kulturarvet för samtidens sociala frågor” som Historiska museets chef formulerade det på en konferens om nya sätt att arbeta.

Det går att dra en rak politiseringslinje från Marita Ulvskogs kulturministertid (1996–2004) fram till idag. Några pekar ut projektet Agenda Kulturarv som den stora synvändan.

Agenda kulturarv pågick under några år efter millennieskiftet och involverade organisationer och institutioner. Ambitionen var att göra det breda engagemanget i kulturarvet synligt och skapa nya kopplingar mellan experter och ideella krafter. Det var en krävande omtolkning som utmanade den traditionella expertrollen.

Var det möjligen då man öppnade Pandoras ask?

– Ja, jag har faktiskt funderat över det åtskilliga gånger! utbrister Birgitta Johansen. Hon var länge chef på Riksantikvarieämbetets kulturmiljöavdelning och en av de drivande bakom Agenda Kulturarv.

– Vi ville demokratisera kunskapen och få in samtiden i kulturarvet. Men jag kunde aldrig föreställa mig att det skulle slå över som

”Den svenska moderniteten har kommit att identifiera sig med sin frigörelse från traditionssamhället. Att vara modern är att vara icke-traditionalist.”

det gjort.

Birgitta Johansen är numera chef på Örebro länsmuseum. Det var tidigare ett av de regionala museer som hetast omfamnade identitetspolitiken. Nya chefen har en annan linje.

– De senaste åren har museivärlden bidragit till en farlig polarisering i Sverige. *Alla behöver historia och det finns historia som inte har berättats*, men vi har varit lite väl pigga på att hitta underrepresenterade grupper och framställa dem som offer. Vi borde bli bättre på att nyansera och sätta in större sammanhang.

Som en given undertext i nästan alla samtal finns striden om det kulturella narrativet. Vilka förstår vi oss vara? Vilken övergripande berättelse ska utgöra vår gemensamma verklighets ramar? Sverigedemokraterna har placerat av kulturarvsfrågorna i politikens centrum. Det har skapat en stor oro i kulturarvssektorn som

många gånger har kortslutit den intellektuella rörligheten.

Birgitta Johansen är klart bekymrad över att så många professionella anser att det ingår i själva kulturarvsuppdraget att ta både politisk och partipolitisk ställning.

– Det är givetvis inte vår uppgift som tjänstemän att för skattebetalarnas pengar argumentera mot en viss sorts politik eller mot vissa politiker, säger Birgitta Johansen. Vi ska hålla oss till sakfrågor och bemöta politiska utsagor utifrån

våra kompetensområden, inte utifrån våra privata övertygelser. Att hålla sig till denna smala väg är inte alltid lätt, men det är då vi gör vi vårt jobb.

Om landsbygdens marginalisering säger hon:

– Kulturarvets intellektuella elit bor i storstäderna. Landsbygdens erfarenheter av migration och värderingskriser tillmäts inget värde när strategierna skrivs.

Keith Wijkander har arbetat fyra decennier i kulturpolitikens mitt. Han har verkat intill fyra kulturministrar, varit överantikvarie vid Riksantikvarieämbetet, överintendent vid Statens maritima museer och utredare på regeringskansliet. Rent akademiskt är han fil dr i arkeologi. Han var huvudsekreterare i den stora kulturutredningen 2009. Idag jobbar han som konsult. Hans inflytande som senior rådgivare är inte på något vis obetydligt.

Han menar att de stora spänningarna i kulturarvspolitiken kan avläsas som en modernitetskris.

– Den svenska moderniteten har kommit att identifiera sig med sin frigörelse från traditionssamhället. *Att vara modern* är att vara icke-traditionalist. Det blir på så vis en sorts motsättning mellan kulturarvet och det moderna.

Men varje människa och varje samhälle formas av sitt förflutna och av ett visst historiskt sammanhang. Därför måste kulturpolitiken hela tiden medla mellan modernitet och kulturarv, menar han.

– Idag finns det en stark trend i politiken att reducera kulturarvet till en fråga om praktisk vård av historiska föremål och kulturmiljöer. Det är naturligtvis angeläget, men den verkliga poängen med att ta hand om de fysiska lämningarna och minnena är att vi därmed erkänner för oss själva att de är sprungna ur sammanhang som representerar något dynamiskt – också för oss här och nu.

Spänningen mellan modernitet och tradition finns i alla politikområden. Han tar integrationsdebatten som exempel.

– Retoriken handlar om ”mångkultur”, men svensk integrations-

Keith Wijkander talar om en modernitetskris.

FOTO: THOMAS PERSSON/TT

KAMPEN MOT KULTURARVET

Birgitta Johansen: Museivärlden har bidragit till en farlig polarisering i Sverige.

FOTO: JONAS LINDKVIST/TT

politik verkar i grund och botten bygga på idén om att alla så snabbt som möjligt ska bli moderna, dvs. anta vår form av modernitet. Det kan ställa nya svenskar inför valet att endera göra som vi, förneka sitt kulturarv, eller ställa sig vid sidan av "storsamhället".

– Vi skulle behöva gå tillbaka till 1870-talet och det stora språng som moderniteten då tog för att få perspektiv på dagens situation. Men att tala kring sådana tidsspänn är omöjligt i politiken idag.

Den myndighet som en gång hade både mandat och kunskap att betrakta just de långa tidsspänn är Riksantikvarieämbetet (instiftat 1630). Verket, som alltså är på väg att bli sektorns supermyndighet, har förlorat delar av sin legitimitet de senaste åren. Jag bläddrar i en medarbetarenkät som kom, anonymt, i ett kuvert på posten. Ett 30-tal personer på en de centrala avdelningarna har tillfrågats om sin arbetssituation. Fler än 25 är öppet oroliga för myndighetens framtid. Genomgående larmas om en förödande kompetensförlust, inte minst vad det gäller kulturminnesvården.

"Det finns ett ointresse för kulturarvsfrågor förutom den del av verksamheten som för tillfället är politiskt korrekt."

Det är uppenbart att en smärtsam omställning pågår. Det skrivs flitigt om personalomsättning, kompetensförlust och förvirring. Rädsla verkar vara en genomgående känsla.

"Jag skriver detta på min privata dator och vill inte skriva ut det på ämbetets skrivare, rädd för att någon ska efterforska vem som skrivit vad."

Varifrån kommer denna ängslan?

Det är för att konkurrensen om tjänsterna är så hård, säger en. För att få projektpengar måste man passa in, säger en annan. Bättre då att inte säga något alls än att säga fel. Alla nämner det som kan sammanfattas som New Public Management, där cheferna pressas av resultatmål och mätbarhet och tunga överbyggnader i form av kommunikation, utvärdering, ekonomi som kväver kärnverksamheten.

Flera jag talar med menar att rädslokulturen delvis springer ur den rapport som (nu nedlagda) Riksställningar gav ut 2015. Den heter "Museerna och mångfalden" och kom till på uppdrag av regeringen, som ville att museerna skulle uppmuntras att "utveckla och ta vara på utvecklingspotentialen i det mångkulturella Sverige".

Rapporten är en sorts handbok i normkritik hardcore. Den beskriver troligtvis hur ett nytt språk bör införas. Hur medarbetarna bör vakta på varandras åsikter för att upptäcka avvikelser. Att personal eller chefer som inte är av rätta läran bör lyftas bort ur organisationerna. "Museerna och mångfalden" kritiserades hårt av debattörer utanför kulturarvssektorn. Den interna diskussionen var blygsam.

Söndagen går mot sitt slut. Skymningen löser upp konturerna kring skog och betesmarker. Hammarslagen mot bilplåt har upphört. Jag stänger om hönsen och ringer dagens sista samtal. Det är till ännu en Birgitta. Hon har efternamnet Elfström. Också hon var länge chef på Riksantikvarieämbetet. Idag bor hon mestadels i Frankrike och arbetar som psykosyntesterapeut.

– Vi måste acceptera att människor använder sig av kulturarvet på en mängd olika vis och med olika utgångspunkter. Den kulturarvsstrategi som dominerar nu bygger på ett olyckligt vis på friktioner, mellan stad och land, mellan traditionalister och förändrare och mellan dem som ser sig representerade för den "rätta läran" och de andra.

– Som terapeut är jag intresserad av klientens delpersonligheter. Ligger de i för stor friktion med varandra så låser sig livet. Det är som om de olika delarna inte ens vill se eller tala med varandra. Jag tror det vore klokt att beskriva kulturarvets grundmekanismer just med

en sådan terapeutisk utgångspunkt. Man kan få friktionen att generera energi genom att få till stånd möten, där alla respekteras eller i alla fall lyssnas till.

Den franske historikern François Hartog har många fans i forskarvärlden. Han intresserar sig för hur människor förhållit sig till det förflutna, det närvarande och framtiden under olika epoker. I grova drag resonerar han så här: Till och med under franska revolutionen 1789 såg människan på det förgångna som en sorts guldålder. Nuet och framtiden stod i relief till det förgångna. Historien fick på så vis definiera nutiden. Därefter började samhället successivt orientera sig efter utopiernas ljus. Framtiden färgade samtiden.

Idag, menar Hartog, lever vi istället i det som kan kallas "presentismen", i ett allt överskuggande "nu". Såväl det förgångna som framtiden har förvandlats till överkliga dimensioner.

När nuet koloniserar förflutenheten stängs också kulturarvet in i en smal glipa av samtid.

Trivialiserat till ett verktyg för en hårdhänt dagspolitik.

Reducerat till stumma samlingar, som står intryckta i magasinens mörker, berövade på sina sammanhang.

Allt färre av oss får tillgång till den märkvärdiga dynamik som kan ge oss såväl nya perspektiv som djup mening åt levandet.

Hur ska kulturarvet befrias från nuets fångelse?

Allt är mörker och ständigt forsande vatten.

Gunilla Kindstrand är frilansjournalist.

TEMA

Förgrundsgestalten Leopold von Ranke.

FOTO:TT

Våga vårda värden

Det är dags att göra upp med ängsligheten kring kultur och kulturarv. Prioritera historiskt djup över samtidsrelevans.

Av Carl Lindstrand

Enligt en av förgrundsgestalterna inom den moderna historieforskningen, den tyske professorn Leopold von Ranke, var historieforskningens uppgift varken att sätta sig till doms över dåtiden eller att vara någon vägvisare mot framtiden. Uppgiften var istället uteslutande att fastställa vad som faktiskt har ägt rum eller, med von Rankes egna ord, *wie es eigentlich gewesen*. För den som vill förstå kulturarvet, vare sig det handlar om ett specifikt svenskt sådant eller ett mer universellt mänskligt, kunde man tro att synsättet mer eller mindre skulle vara en självklarhet. Att kulturarvet således helt enkelt består av de lämningar och traditioner som vi fått oss till arvs från tidigare generationer. Att det är dessa lämningar och traditioner som vi har att förhålla oss till och förvalta åt kommande generationer. Likväl är detta synsätt på intet sätt självklart i dagens Sverige och man kan med rätta fråga sig varför.

Förutom förhållandet att historievetenskapen sedan von Rankes tid – han var verksam som professor mellan 1825 och 1871 – har influerats av andra synsätt, enkannerligen av postmoderna strömningar men också av renodlat ideologiska föreställningar om kulturens roll i samhället som folkuppfostrande medium, har för svenskt vidkommande och på senare år det stora flyktingmottagandet, inte minst under 2015, samt framväxten av parallellsamhällen där det traditionellt svenska hamnat på undantag, kommit att sätta sina tydliga spår i såväl realpolitiken som det offentliga samtalet omkring kulturarvet. Det är måhända inte ägnat att förvåna. Det tidigare förhållandevis kulturellt homogena Sveriges möte med nya kulturer kan sägas ha skapat en sorts identitetskris på en aggregerad nationell nivå. Svenska beslutsfattare och myndighetsutövare måste nu plötsligt på allvar ställa sig frågan vari svensk kultur egentligen består. I förlängningen uppstår då även frågor om vad kultur och kulturarv överhuvudtaget är för företeelser.

Detta har gett spelrum för identitetspolitiska idéer på bekostnad av sakkunskap och ett klassiskt bildningsideal. Svensk kultur framställs ofta som en eklektisk blandning av kulturella intryck utifrån, och följaktligen som något i sig ointressant som inte skall betonas i mötet med människor från andra kulturer – och som då inte heller skall bäras fram av svenska kulturvårdande institutioner. Istället betonas inkludering. Alla, oavsett ålder, bakgrund och förkunskaper, skall kunna tillgodogöra sig statligt tillhandahållna utställningar. Alla kulturella uttryck anses vidare vara lika mycket värda, vilket skapar svårigheter i att definiera det kulturarv som skall förvaltas. Ett talande exempel på tankefigurens yttersta omsättning i praktiken är regeringens, genom det av Miljöpartiet styrda kulturdepartementet, beslut från april i år att inte nominera några svenska förslag till Unescos lista över immateriella kulturarv (varmed exempelvis avses muntliga traditioner, musik eller dans) med motiveringen att det är ”många gånger problematiskt att hävda att ett visst kulturarv eller en viss tradition skulle vara viktigare eller ha större betydelse än en annan” och att inordna kulturarv och traditioner i en ”värdehierarki”. Resultatet av synsättet blev alltså här att Sverige inte skulle ha något immateriellt kulturarv alls som i ett större sammanhang är värt att bevara.

Men kulturella uttryck kan trots allt ha olika värde, även om det ytterst och rent epistemologiskt må återfinnas i den enskilde betraktarens öga. De flesta skulle således enas om att exempelvis ett avsnitt av *Dallas* eller *Paradise Hotel* inte har samma verkshöjd som en pjäs av Shakespeare. Det borde därför rimligen finnas åtminstone några traditioner som uppstått eller formats i Sverige som kunde vara av intresse för mänskligheten som helhet. För det är ju det Unescos lista över immateriella kulturarv går ut på, »

inte att gynna någon sorts kolonialt förtryck eller något upphöjande av den egna kulturen som högre stående än andra.

Denna ängsliga hållning är dock inte begränsad endast till svenska kulturella uttryck. Ett annat exempel på trenden är således utställningen "Tillsammans" som ges på Världskulturmuseet i Göteborg. Här blandas över 1 000 objekt från olika kulturer i samma montrar utan annat sammanhang än att objekten synes fylla samma funktion. Objekterna beskrivs mycket lakoniskt, exempelvis som följer: "Sittpuff. Kommer från Saudiarabien" eller "Pall, gjord av trä. Kommer från Uganda". Syftet med detta är måhända att förmedla hur lika alla vi människor är – vilket förvisso är lovt – men vad förmedlar man för kunskap om föremålen och de kulturer från vilka de kommer? Här får ju besökaren inte lära sig något mer ingående än att alla människor kan behöva något att sitta på. Det är ju ingen särskilt djup eller mer meningsfull insikt för en statligt finansierad institution att förvalta eller förmedla. Museernas uppgift bör nämligen rimligen vara just att förvalta och förmedla kunskap. Inte att uppfostra människor i rätt värdegrund. Sådant finns det andra forum för. Likväl understryks allt oftare, i kontrast till von Rankes synsätt, att den verksamhet kulturvårdande institutioner ägnar sig åt måste ha "samtidsrelevans" eller, för att ta det ett steg längre, "framtidsrelevans" som museichefen Ann Follin uttrycker saken i en rapport till regeringen.

Nu är det ju emellertid en gång så att allt inte kan ha omedelbar relevans för samtiden. Att berätta om hur det en gång var har ett värde i sig. Det är vidare inte möjligt att ha en kulturarvspolitik som går ut på att inga kulturella uttryck får prioriteras framför andra. Någonstans måste man helt enkelt prioritera, och att då prioritera bevarandet av, och expertkunskapen om, befintliga museala samlingar är en god och rimlig utgångspunkt. Synsättet är lyckligtvis inte utan företrädare i den kulturpolitiska debatten. I riksdagsdebatten inför omröstningen om kulturarvspropositionen i maj i år framkom denna hållning således tydligt i den moderata kulturtalespersonen Olof Lavessons inlägg, i vilka han underströk politikernas ansvar för att värna de samlingar som byggts upp vid svens-

"Museernas uppgift bör nämligen rimligen vara just att förvalta och förmedla kunskap. Inte att uppfostra människor i rätt värdegrund. Sådant finns det andra forum för."

ka museer under lång tid. Mot detta står det av regeringspartierna framförda synsättet att politikerna inte skall lägga sig i museiverksamheterna. Men en syssloman som inte bryr sig om det man är satt att förvalta är inte mycket till syssloman. Och det ankommer trots allt ytterst på såväl Sveriges regering som dess högsta folkvalda församling att förvalta de delar av det svenska – och internationella – kulturarvet som är i statlig ägo. Det ansvaret kan man inte ducka för eller svära sig fri ifrån. Och inom offentlig verksamhet tar man i vilket fall som helst intryck av de signaler som skickas från politiken. Att då skicka signalen att kulturvårdande verksamheter har att ta hand om, forska på och visa upp sina samlingar är väl knappast av ondo.

Prioriteringen att värna befintliga samlingar utesluter för övrigt inte att man tillför nya narrativ och perspektiv på historiska skeenden som tidigare saknats. Tvärtom är ju detta helt i linje med den von Rankeska tanken att berätta hur det faktiskt förhöll sig. Ett gott exempel på sådana nya perspektiv är när Armémuseum i Stockholm lyfter fram den fascinerande berättelsen om Ulrika Eleonora Stålhammar som på 1600-talet klädde sig i manskläder, tog värvning i artilleriet och sedermera gifte sig med en annan kvinna. Ett

exempel på motsatsen är den tämligen intetsägande utställningen *Playground* som ges vid Etnografiska museet i Stockholm som, utan påtaglig koppling till museets uppdrag eller samlingar, mest synes gå ut på att uppfostra besökaren i "normbrytning".

Ängsligheten i förhållande till prioriteringar sammanfaller med att de statliga institutionernas resurser blivit alltmer ansträngda, med svårigheter att bibehålla kvalitet och kompetens till följd. Ytterligare en företeelse som spökar inom kulturvårdande verksamhet är det, ofta konstlade, marknadsmässiga tänkande som teorier som *new public management* infört inom svensk förvaltning. Det sistnämnda är en trend som pågått länge (synsättet introducerades redan på 1980-talet) men som under senare år kommit att samverka med generella neddragningar för att skapa olyckliga företeelser, inte minst på kulturområdet. Goda prioriteringar blir särskilt viktiga i ett läge med ansträngda resurser. Det logiska vore då, återigen, att fokusera på kärnverksamheten och grunduppdraget att förvalta och fördjupa kunskapen om samlingarna.

Tyvärr verkar man istället ofta falla för frestelsen att ägna sig åt förenklade och innehållslösa utställningar som exemplen "Playground" eller "Tillsammans". Trenden leder också till rent verksamhetshämmande rationaliseringar, som exempelvis den olyckliga sammanklumpningen av Östasiatiska, Medelhavsmuseet, Etnografiska (i Stockholm) och Världskulturmuseet (i Göteborg) under en och samma museimyndighet. Här synes tankefiguren att alla kulturella uttryck är lika mycket värda samverka med *new public management*s idéer om rationell drift. Med det förstnämnda synsättet skulle skillnaden mellan exempelvis antikens Egypten och kejsartidens Kina således inte vara större än att man kan inrymma samlingarna i samma museiorganisation med samma ledning som då inte behöver ha någon särskild områdesexpertis, samtidigt som strävandet mot rationell drift i sig kan tendera att motverka den specialisering som behövs för att unika och internationellt erkända samlingar skall kunna bevaras, beforskas och visas upp.

Ann Follin strävar efter samtidsrelevans.

FOTO: BERTIL ERICSON/TT

KAMPEN MOT KULTURARVET

Det nya gänget i dokusåpan *Paradise Hotel*.

FOTO: FREDRIK SANDBERG/TT

Till detta kommer en uppenbart bristande förståelse för marknadsmekanismer och missriktade försök att tillämpa ett marknadsmässigt tänkande inom ramen för statlig kulturvårdande verksamhet. Numera väl kända exempel utgörs av de marknadshyror som Statens fastighetsverk debiterar statliga institutioner (och som ligger bakom de olycksaliga planerna på att bunta ihop Östasiatiska, Medelhavsmuseet och Etnografiska i samma lokaler) samt den kassering av fornfynd, även med högt vetenskapligt värde, som förekommit på grund av prispress mellan anbudsarkeologer som försökt hålla totalkostnaden för konservering nere. Med en bättre förståelse för grundläggande makroekonomi skulle sådana missförhållanden och fadäser lätt kunna undvikas.

För en vanlig enkel kulturintresserad medborgare som jag själv förefaller sammanfattningsvis receptet på en bättre politik för förvaltning av kulturarvet vara att för det första göra upp med den generella ängslighet som kommit att prägla diskursen om kultur och kulturarv. Att återgå till von Rankes utgångspunkt och våga prioritera. Frågor som är relevanta för förståelsen av historien och fördjupad kunskap om väsentliga historiska skeenden måste således åter tillåtas att få prioritet över sådant som anses ha omedel-

bar "samtidsrelevans" eller "framtid relevans". Samtidsrelevans får kulturarvet för övrigt automatiskt genom att kunskapen om hur det en gång var och gick till kan erbjuda en ökad förståelse för det kulturella sammanhang som vi lever i nu. Men då måste man också erkänna att ett sådant kulturellt sammanhang existerar och att ingen människa lever i ett kulturellt vakuum. Det gäller givetvis också svenskar och Sverige, vilket kommer att bli allt mer uppenbart i takt med att mötet med människor från andra kulturer blir allt vanligare. I det mötet blir också synliggörandet av ett, gemensamt och inkluderande, svenskt kulturarv allt viktigare. En sådan omprioritering, från en överordnad idé om att institutionerna prompt måste spegla dagens samhälle och delta i samhällsdiskussionen, till ett tydligare fokus på historisk och vetenskaplig relevans – konkret och i praktiken ett fokus på uppgiften att bevara, öka och förmedla kunskapen om de egna samlingarna och deras historiska kontext – bör ske parallellt med att de kulturvårdande verksamheterna i största möjliga utsträckning befrias ifrån suboptimeringar och kontraproduktivitet hänförliga till missriktade rationaliseringar och en oförståelse för vilken roll marknadskrafter spelar samt hur de fungerar i praktiken.

Carl Lindstrand är advokat och civilekonom.

Danska lärdomar

Motiven för att skapa en svensk kulturkanon är flera och beror på avsändaren. Vi kan dra nytta av hur Danmark gick till väga.

Av Susanna Birgersson

Det var med avund i rösten som litteraturprofessor Lasse Horne Kjældgaard kommenterade den svenska kulturdebatten vid en sammankomst i vintras, anordnad av Det danske akademi. Ämnet var Johan Lundbergs bok *Det sista museet* och den svenska regeringens kulturpolitik. Jag minns inte den exakta ordalydelsen, men andemeningen var denna: "Er kulturpolitik må emellanåt vara alltför klåfingrig, men ni har i alla fall en kulturpolitik. I Danmark har vi bara den ena kanondebatten efter den andra."

Hårdraget förstås, men något ligger det i beskrivningen.

I Sverige har varje förslag om att inrätta en kultur- eller litteraturkanon hittills avvisats. 2006 luftade Folkpartiet idén, backade snabbt, men återkom till förslaget 2010, då även Sverigedemokraterna framförde ett liknande förslag. 2013 var det Kristdemokraternas tur och 2014 motionerade Sverigedemokraterna igen. Så sent som förra året föreslog Kristdemokraterna återigen införandet av en litteraturkanon i skolan. I riksdagsdebatten om kulturarvspropositionen i våras var det framför allt SD:s Aron Emilsson som förfäktade idén.

Skälen och argumenten har skiftat beroende på avsändaren: Folkpartiet fokuserade på svensk bildningstradition. Kristdemokraterna ville förmedla goda, svenska värderingar i skolan, men inte nödvändigtvis enkom genom svensk litteratur. Och Sverigedemokraterna hoppas stärka den nationella gemenskapen.

Så, vore det en bra idé att skapa en svensk kulturkanon? Det beror på. Är det fruktbar kulturpolitik? Det beror på. Vem tjänar på en kulturkanon? Som sagt, det beror på. Det beror på hur urvalet görs och hur det offentliga samtalet förs. Det finns en hel del att lära av de danska kanonprojekten under 2000-talet.

Redan 1993 skrev Anders Fogh Rasmussen i sin bok *Fra Socialstat till minimalstat* om behovet av en borgerlig "värdekamp" som skulle göra upp med den kulturradikala och socialdemokratiska världsbilden. Bland mycket annat behövde danskarna lära sig att återigen värdesätta sin egen konst- och kulturhistoria. 2001 bildades en borgerlig regering under Fogh Rasmussen, och värdekampen inled-

des. Ett par år in i mandatperioden skapades en litteraturkanon för grundskolan. Lite självsvåldigt hade kommittén beslutat att avvika något från uppdraget, och i stället för att lista ett antal verk framhölls ett antal författarskap som alla elever borde känna till. Där finns till exempel H C Andersen och N F S Grundtvig, liksom Johannes V Jensen och Steen Steensen Blicher, sammanlagt 14 författare. Dessa kompletteras av ytterligare två listor med rekommendationer riktade till grundskola och gymnasium. "Dansk litteraturs kanon" har uppdaterats ett par gånger och används fortfarande. Dess styrka är den snäva avgränsningen. Bara författare, bara danska. Uppdragsgivare var utbildningsministeriet och det hela skedde utan särskilt stora politiska konvulsioner.

Ganska annorlunda blev det när den konservativa kulturministern Brian Mikkelsen skulle ge sitt, betydligt mer storslagna, bidrag till värdekampen, "Den danske kulturkanon". 2006 presenterades en lista på 108 framstående verk inom dansk litteratur, teater, film, design, bildkonst, arkitektur, partitur- och popmusik samt barnkultur.

Vad var det för ett slags projekt? Jag frågade Michael Jannerup, tidningsman, redaktör på det stora förlaget Gyldendal, tidigare presschef på Kulturministeriet och snart aktuell med en bok om just värdekampen. Enligt Jannerup hade kanonprocessen två faser.

Inledningsvis talade Brian Mikkelsen om behovet av att stärka kunskapen om de klassiska verken och på så vis hålla liv i den danska historien. Han satte ihop sju kommittéer av framstående akademiker och kulturarbetare, med vitt skilda politiska åsikter. En barsk borgerlig debattör som Claes Castholm Hansen fann sig väl tillrätta i litteraturkommittén. Det gjorde även den uttalat socialistiske litteraturprofessorn Erik A Nielsen, som såg kanoniseringen av dansk kultur som ett bålverk mot amerikansk kulturimperialism. "Den nya kanon ska vara ett ymnighetshorn av goda upplevelser", sa professor Jørn Lund som var ytterst ansvarig för arbetet i de sju kommittéerna. Regissören Susanne Bier, som var med >>

KAMPEN MOT KULTURARVET

Dansk kulturkanon, exempel 1: *Flora Danica*.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

i filmgruppen, hoppades att listan framför allt skulle bli utgångspunkt för diskussion.

Men på hösten 2005, i ett tal till sina partikamrater, omtalade Mikkelsen sin kulturkanon som ett vapen mot människor ”med medeltidsvärderingar”. Processen övergick därmed i en ny fas. Efter kritik – inte minst från dem som var involverade i arbetet – korrigerade Mikkelsen visserligen sitt uttalande, men att kanon skulle användas för att stärka den danska identiteten, det återkom han till – och alla mindes vad han hade sagt och kunde dra egna slutsatser om vad han hade menat och säkert fortfarande menade. 2006, när ministern presenterade sin kanon, var också året då Muhammed-krisen eskalerade. De två sakerna kom att förknippas med varandra. Det ursprungliga syftet hamnade i skuggan av det som snart kom att betraktas som en nationalkonservativ manifestering. Det blev viktigare att det fanns en dansk kanon än vilka böcker, konstverk, byggnader och musikverk som faktiskt rymdes däri. Ämne för diskussionen blev dess vara snarare än dess innehåll.

Och vad hände sedan? Inte så värst mycket. Brian Mikkelsen är fortfarande stolt över sin kanon, men den används inte till något särskilt, dess innehåll diskuteras sällan. Se där, en lärdom som lämpar sig för direktimport: satsningar med det uttalade syftet att stärka nationell identitet och gemenskap bidrar lätt till motsatsen – ytterligare polarisering – för att sedan falla i glömska.

Likväl, som icke-dansk boende i Danmark måste jag här infoga att den danska kulturkanon är en utmärkt introduktion till dansk historia och kultur. Huruvida den kanoniserade skönlitteraturen verkligen är det allra bästa av det allra bästa som någonsin skrivits i Danmark, är inte avgörande. Det viktiga är att man genom de uppräknade verken kan få en uppfattning om vilka böcker och författare som ingår i den bildningstradition som har format samhället. Just precis det jag vill veta som kommer utifrån, som inte växt upp inom denna tradition.

Vilket för oss vidare till nästa fråga att beakta, för utifrån kan man komma också om man kommer inifrån, från samma land. Bildning är en klassfråga och en statusmarkör. Det finns ju en kanon oavsett om den är nedskriven eller inte. Att försöka kodifiera den kan ses som ett sätt att göra den tillgänglig för fler än dem som förts in i hem med böcker längs väggarna och till helgbesök på konst- och historiemuseer. Just detta har ju särskilt Folkpartiet i Sverige betonat.

Är inte det ett viktigt argument? Jo, men om syftet med en kanon är att vara en guide till bildning, måste man ju fråga sig varför den ska vara nationell. Att vara kulturellt bildad är att ha läst Joseph Conrad, Iris Murdoch, Hermann Hesse, Chimamanda Ngozi Adichie, Virginia Woolf och Philip Roth, att ha sett film av Krzysztof Kieślowski och Stanley Kubrick, att kunna den amerikanska och brittiska pop- och rockhistorien, att förmå jämföra och värdera olika Shakespeare-uppsättningar, att ha en favorit bland Beethovens symfonier och en bland de franska impressionisterna. Det är att längta efter att gå på italiensk opera. För att nämna något. Den som söker bildning i syfte att skaffa tillträde till fler delar av samhälle och arbetsliv är kanske inte framför allt betjänt av en lista över de svenska giganterna. Alla borde förstås känna till och noga ha läst Heidenstam och Strindberg, Nordenflycht och Benedictsson, Rydberg, Runeberg, Stagnelius, Almqvist och Thorild. Men det är, om vi ska vara ärliga, mestadels helt andra namn som återkommer och refereras i kulturdebatten och det offentliga samtalet.

*”Bildning är en klassfråga
och en statusmarkör. Det
finns ju en kanon oavsett om
den är nedskriven eller inte.”*

En internationell ”bildningskanon” skulle samtidigt med nödvändighet bli så omfattande att den blev meningslös, och urvalet likväl löjvackande godtyckligt. Den i och för sig internationella kanon som Kristdemokraterna föreslog var ju inte i egentlig mening någon kanon, den skulle inte täcka in vare sig det bästa eller det viktigaste, utan var snarare tänkt som ett politisk-pedagogiskt verktyg för att stärka en viss typ av värderingar.

Poängen med en kanon är att den är tydligt avgränsad, därför är vi tillbaka i den nationella kontexten och frågan om nyttan av att kanonisera det svenska kulturarvet. Det enklaste argumentet måste vara detta: Vi som bor i Sverige ansvarar för det svenska kulturarvet. Just den del av mänsklighetens samlade kulturarv som utgörs av den svenska kulturhistorien, den faller på vår lott att förvalta. Vi som bor här håller det levande genom att ge ut de svenska klassikerna på nytt och spela den svenska musiken i våra konserthus (vi måste inte tycka att Hugo Alfvén är bättre än Edvard Grieg för det), genom att hänga upp Anders Zorn och Carl Larsson på ständigt nya utställningar, och försiktigt restaurera våra gamla hus och kyrkor. Kulturarvet fortlever när vi är många som läser, ser, besöker, lyssnar och diskuterar.

Och kanske skulle en kanoniseringssprocess vitalisera intresset, göra att fler läste, såg, besökte, lyssnade och diskuterade. En litteraturkanon för skolorna är för övrigt inte konstigare än de detaljerade kursplanerna i historia.

I Danmark har många inom kulturvärlden, precis som professorn i inledningsstycket, beklagat sig över att all kulturpolitisk energi och debatt går åt till de statliga kanonprojekten. I december förra året, som en tidig julkalender från före kulturministern, Bertel Haarder, föräddes

danska folket ytterligare en kanon: ”Danmarkskanon”, kort och gott. Det är en webbsida med en rad värderingar och företeelser uppräknade och ytligt beskrivna. Jämställdhet, frihet, hygge, friskind och en del annat; typiskt västerländskt blandat med specifikt danskt. Det är oerhört svårt att se var värdet ligger. Och när samtidigt gamla, fina, välfungerande orkestrar läggs ner för att de råkar vara stationerade på ”fel” ställe – ja, då förstår man kritiken mot den borgerliga kulturpolitikens rätt ensidiga fokus.

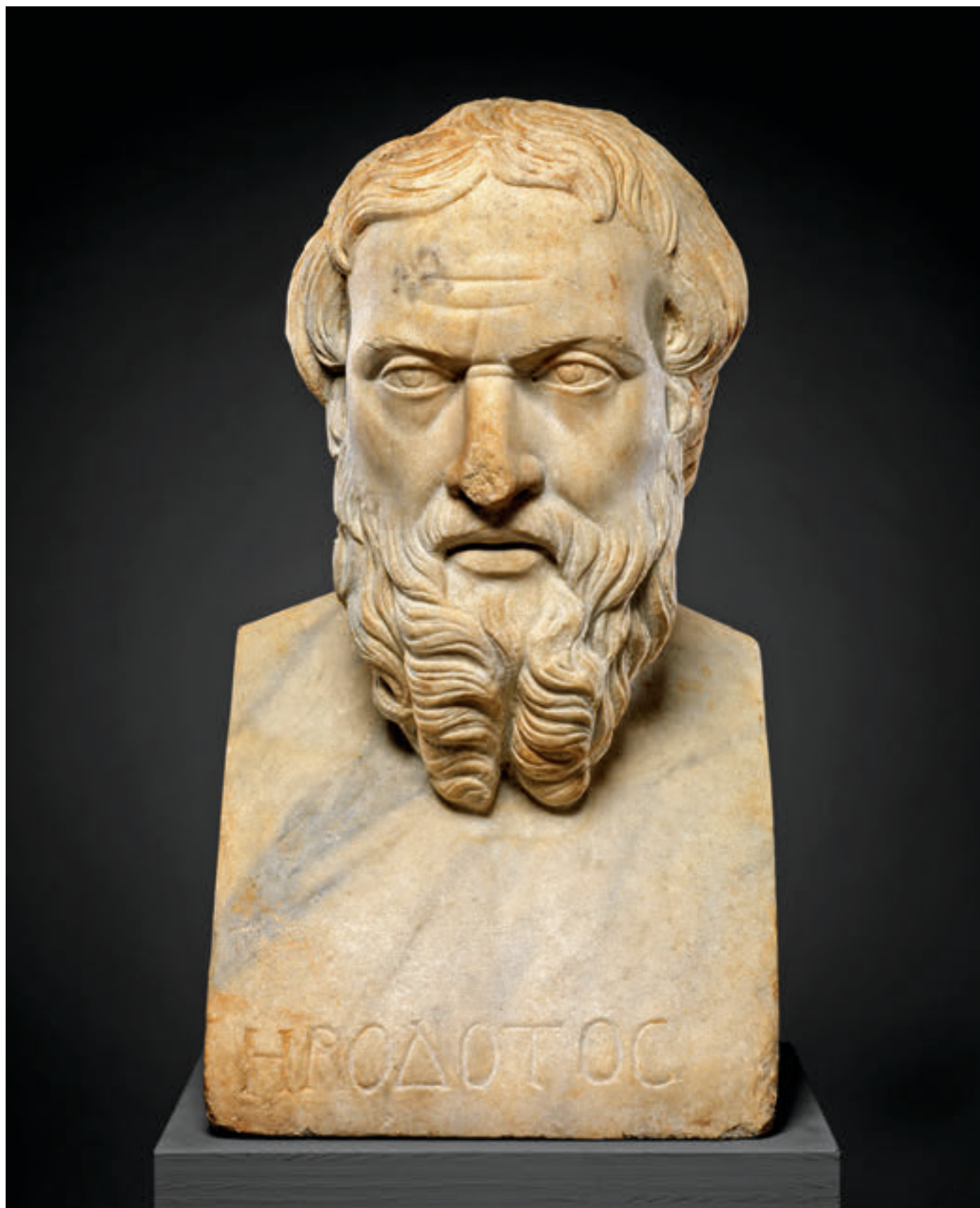
Men detta är för närvarande inte någon överhängande risk för Sveriges del. Med tanke på de många uppgifter som ålagts *kulturen* och kulturarvet de senaste åren – att utmana normer, ifrågasätta historieskrivningen, befästa demokratiska värderingar hos befolkningen, rehabilitera sjukskrivna och inkludera, inkludera, inkludera – vore det välgörande med något som faktiskt satte kulturen i kulturhistorien och kulturarvet i centrum.

Att vi har ovärderliga skatter att förvalta, är något vi – kanske *särskilt* vi – behöver påminnas om.

Susanna Birgersson är fristående kolumnist.

KAMPEN MOT KULTURARVET

Herodotos dömde inte.

FOTO:TT

Glöm inte Aten och Jerusalem

I tillkomsten av en litterär kanon får inte urvalet begränsas till svenska författare. Och politiker måste hållas på armlängds avstånd.

Av Peter Luthersson

Självfallet existerar det ett materiellt nationellt kulturarv förtjänt av samhällets omsorg. Det kan gälla vackra, exceptionella byggnader eller enkla men representativa, sådana som berättar om levnadsvillkor och näringar i en avlägsen tid. Det kan gälla konst- och bruksföremål som har hamnat i museisamlingar. Omsorgen om detta materiella nationella kulturarv förutsätter en rad kompetenser, vidmakthållande av traderade kunskaper. Vad gör man åt ett järnräcke som har börjat rosta? Hur restaurerar man en oljemålning som har börjat spricka?

Jag har all respekt för detta materiella nationella kulturarv och alla dem som tar vård om det. Men det som ligger just mig närmast hjärtat är ett kulturarv som är mer immateriellt och internationellt. Jag är starkt, nästan patologiskt fascinerad av erfarenheter och tankar som finns lagrade i skrifter från skilda tider och miljöer, erfarenheter och tankar uttryckta i ord. För att orden ska finnas kvar fordras förstås artefakter och människor som kan sköta artefakter, det må vara ett gängse bibliotek med pappersböcker eller en serveranläggning med elektroner. Men själva arvet är orden och det som finns inneslutet i dem. Ord vandrar lättare över gränser än järnräcken och till och med oljemålningar, vilket inte innebär att metoder för järntillverkning inte har vandrat över gränser likaväl som stilpreferenser i oljemåleri. Men ett järnräcke och en oljemålning befinner sig i varje stund antingen här eller där. Ord kan samtidigt finnas här och där.

”Tänkandet är kosmopolitiskt till hela sitt väsen”, skriver Ver-
ner von Heidenstam i en uppsats betitlad ”Om patriotismen”. De erfarenheter och tankar som finns lagrade i skrifter avfattade på svenska språket låter sig inte meningsfullt avgränsas nationellt. Den seriösa litteraturen – jag vet att beteckningen har blivit omö-
dern men insisterar på dess relevans – är en umgängesform, en dia-

log som fortgår över väldiga avstånd i tid och rum. I vår del av världen står ursprunget till detta umgänge och denna dialog att söka framför allt i Jerusalem och Aten. I det svenska kulturarvet är, som jag ser det, Jerusalem och Aten centralorter, i väsentliga avseenden viktigare inte bara än Vetlanda och Ljusdal utan också än Stockholm och Göteborg.

Jo, jag tycker att Sverige bör hålla sig med en litterär kanon. Den bör omfatta ett antal skrifter tillgängliga på men inte nödvändigtvis tillkomna på svenska språket, inte bara skönlitteratur utan också andra genrer som bär erfarenheter och tankar. Men hur göra urvalet? Vem ska bära ansvaret? En myriad problem och invändningar tornar upp. De kan gälla ”rättvisa” eller ”slagsida”. Jag har genom åren gärna slagit bort dylika synpunkter med det lite lättsinniga påståendet att det inte spelar så stor roll vad som ingår i kanon bara vi etablerar en kanon. Så snart den är etablerad kan den stimulera till ifrågasättanden och diskussion och därvid bli föremål för förändring. Absurditeter skulle bli punkterade. Men det lättsinnet är kanske alltför lättsinnigt.

Frågan om vem måste tas på allvar. Att hålla politiker inte bara på armlängds avstånd utan utom syn- och hörhåll vore nog en förutsättning. Politiker tenderar att uppfatta kultur som en plattform för egna budskap. Just den förmiddag som jag nedtecknar dessa reflektioner om kulturarv har jag i en av Stockholms morgontidningar läst två artiklar som snuddar vid komplikationen, den ena i dess brutala form, den andra i dess klibbiga. Den ena artikeln handlar om hur Kreml med handklovar och fängelsestraff låter ingripa mot kulturyttringar som avviker från påbjuden världsbild. Den andra artikeln handlar om hur politiker i USA och Västeuropa gör sig sedda och hörda vid musikfestivaler, allt från Barack Obama till Jeremy Corbyn och »

Alice Bah Kuhnke. För att utse en liten krets som kunde sätta samman en kanon borde först ett antal kulturinstitutioner identifieras som var för sig kunde utse ledamöter.

Dessvärre har många kulturinstitutioner de senaste drygt två decennierna blivit smygpolitiserade, genom regleringsbrev med ideologiska målformuleringar och genom chefstillsättningar. Även vid universiteten har ideologi och rentav ideologifanatisering vunnit mer och mer insteg och fått fler och fler företrädare. Vitsen med en kanon vore ju att för den enskilde skapa ett referensrum beträffande dels olika individers livsvillkor, verklighetsuppfattning och existensval, dels olika samhällens organisering, självbild, värdeuppfattningar, seder och öden. En stunds vistelse i ett sådant referensrum borde hos snart sagt envar ge kropp åt viktiga allmänna insikter. Somligt i historien är beundransvärt, annat avskyvärt. Det mesta är sammansatt, melerat, på gott och ont. Individen är ofta offer för sina omständigheter. Ställningstaganden och vägval får konsekvenser. Dessa konsekvenser svarar inte alltid eller kanske till och med sällan mot intentioner. Traditionen kan vara en bättre rådgivare än förnuftet.

På de smygpolitiserade kulturinstitutionerna och inom de delar av universiteten där ideologi och rentav ideologifanatisering frodas går man till det förgångna i annat syfte än att vinna och sprida dylika allmänna insikter. Normkritik påbjuds. Så uppsöker man de döda för att sätta sig till doms över dem. Man granskar deras föreställningar och attityder med enda syfte att kontrollera om dessa föreställningar och attityder avviker från de för dagen vedertagna här hos oss. Där man finner avvikelser – självfallet finner man alltid avvikelser – uttalar man för-

”Den som så önskar kan vända sig till antiken för att få en lektion i genuin nyfikenhet på något främmande och i tolerans av mer autentiskt och vettigt slag.”

dömanden. *Case closed.* Böcker med olämpligt innehåll bör magasineras eller gallras, i de fall man inte kommer undan dem förses med varningstext. Gärna är det i toleransens namn man agerar mot reell eller förment intolerans i det förflutna.

Den som så önskar kan vända sig till antiken för att få en lektion i genuin nyfikenhet på något främmande och i tolerans av mer autentiskt och vettigt slag. Jag har i annat sammanhang refererat till Herodotos och Polybios och gör det gärna igen. Herodotos reste vida omkring i den vid hans tid kända världen och berättade om åtskilliga folkslag och hur de skilde sig sinsemellan. Det ena folket har en historieskrivning och en föreställningsvärld, det andra i båda avseende en annan. Herodotos beskriver vad han erfar så gott han kan och utan att döma eller skuldbelägga. Illustrativ är en episod där han själv alldeles neutral skildrar hur en skara greker och en skara indier förfasar sig över varandras begravnings seder. Polybios uttalar sig vid ett tillfälle om föregångare som har sökt sanning ”om de yttersta trakterna av vår jord” men ”i mycket misstagit sig”. Man måste besinna förutsättningar och villkor för dessa föregångares sanningssökande; ”man bör säga något till dem, men icke blott i förbigående och blott på spridda ställen, utan med omsorg, och man bör icke säga det med klander eller så

att man far ut emot dem, utan så att man hellre prisar dem och rättar deras misstag. Vi böra veta, att om de hade nått vår tid, skulle de rättat och ändrat mycket som de sagt.”

Herodotos och Polybios förtjänar, som jag ser det, att åtminstone styckevis och delat ingå i en svensk litterär kanon. Just i Sverige bör vi förstås se till att författare som har skrivit på svenska språket blir representerade. Men referensrummet får inte bli trångt. Av den genuina nyfikenheten och autentiska toleransen hos Herodotos och Polybios kunde vi inspireras att inkludera också sådant som inte ens har yttersta härkomst i det där umgänget och den där dialogen som uppstod i Jerusalem och Aten. Konfucius bjuder en mäktig läsoplevelse, för att ta bara ett exempel.

Men vad ska vi ha en kanon till? Primärt för att använda i skolan och på så vis tillförsäkra oss om intellektuellt orkestrerade medborgare. Provinsialism i tidens dimension är för individen lika begränsande som provinsialism i rummets dimension, kanske rentav ännu mer begränsande. Förgivtagandena blir så många och så torftiga. Skolan har nu ganska länge i ett annat slags perverterad tolerans än normkritikernas låtit elevernas lust och önskningsar få besynnerligt stort genomslag vad gäller pensum. Istället för i seriös litteratur hamnar man då i för ögonblicket populär, mestadels textprodukter tillverkade för en förströelsemarknad. Som om skillnaden mellan en värdefull bok och en dylik textprodukt inte vore större än skillnaden mellan en häst och en regnorm eller mellan en kronometer och en gråsten. Om smygpolitisering och ideologifanatisering är Skylla, så är popularisering och följsamhet mot det motståndslösa kolportörer och propagandister Karybdis.

En litterär kanon således. Gör försöket! Sätt det hopp som är givet till processen!

Peter Luthersson är docent i litteraturvetenskap.

Jerusalem.

FOTO: ROBERT HARDING/TT

KAMPEN MOT KULTURARVET

Polybios manade till besinning.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Frankensteins mönster

Kulturvård och kulturinstitutioner nedmonteras och politiserats. Kunskapsföraktet och drömmen om den alltigenom goda människan gör oss kulturellt urarva.

Av Dan Korn

I somras besökte jag flera gånger en vän som låg på sjukhus i Hackney, en kommun i östra London. På väg dit passerade jag Sutton House, en ålderdomlig byggnad som är museum. En dag när jag satt fast i en bilkö utanför huset sökte jag information om byggnaden på mobilen. På National Trusts hemsida står det helt kort att den är från Tudortiden. Därefter följer en uppmaning för barn att glömma vad de lärt sig i skolan, att komma till Sutton Houses anarkiskola, där man lär sig att bryta regler, slåss för sina rättigheter och stå upp för det man tror på. Andra aktiviteter för sommaren 2017 är att bygga sandslott och klä ut sig till skalbaggar. Där nedanför kan man läsa: "Sutton House Queered". Hela året uppmärksammas hbtq-frågor. "Sutton House Queered aims to question and disrupt, challenge and celebrate." Först därefter kan man hitta information om att huset är byggt 1535 och har fantastiskt välbevarade interiörer med skulpterade paneler. Men lika fina anses väggmålningar skapade av husockupanter på 1980-talet vara.

Min vän var på besök från Sverige då han insjuknade i London. Och jag kunde konstatera att en annan sjuka som härjar i Sverige drabbat även London, nämligen skammen för kulturarvet. Det är inget fel på sandslott eller hbtq-frågor. Anarkiskolan är jag mer tveksam till och att jämföra 1500-talspaneler med vandalisering gjord av husockupanter gör mig upprörd. Det är ett så flagrant exempel på vad den postmoderna relativiseringen, där alla former av kulturella yttringar ses som likvärdiga, kan leda till.

Alla dessa aktiviteter visar att man tycks ha tappat tron på att 1500-talshuset i sig är en tillgång. Personalen på Sutton House verkar bara ha ett förstrött intresse för den historiska byggnaden och de tror uppenbarligen att intresset inte heller finns hos allmänheten. Därför försöker de locka folk genom verksamheter som inte har något med själva Sutton House att göra. Hur viktiga och intressanta dessa verksamheter än är finns det redan ett stort utbud av sådant.

Vill man veta mer om anarkism är det knappast Sutton House man vänder sig till. Och hur queer Sutton House än blir har det ingen chans mot Londons gayvärld. Vill man däremot uppleva 1500-talet är Sutton House enastående, så varför framhäver man inte sin egen kvalitet, utan gömmer den i stället pliktskyldigast i ett hörn bland informationen om skalbaggar och sandslott? Enligt folkräkningen från 2011 betecknar sig endast 36,2 procent av invånarna i Hackney som "white british". En mängd olika minoriteter från jordens alla hörn utgör en stor del av befolkningen, men det är också betecknande att den snabbast växande befolkningsandelen är de som inte säger sig tillhöra någon särskild grupp och de som betecknar sig som "blandade". Historia ger rötter och i en stadsdel där en så stor del av befolkningen har sitt ursprung i andra länder kan den lokala historien hjälpa människor att på nytt slå rot.

Här hemma i Sverige pågår en debatt om kulturarvets framtid. Många har beskyllt den nuvarande regeringen, dess kulturminister och det makalösa prov på kulturpolitiskt program à la DDR som Miljöpartiet tagit fram, som boven i ett drama där museer stängs och kulturminnesvård förfuskas. Men faktum är att den nya kulturarvspropositionen är en tandlös papperstiger som inte alls beskriver den förändring inom kulturvården som pågått de senaste tjugo åren. Ersättandet av kunnig personal med människor utbildade för New Public Management inleddes redan på regeringen Perssons tid och har fortgått i stort sett utan politiska beslut, på tjänstemannanivå. Det påstås att ingen längre på Riksantikvarieämbetet har erfarenhet av fornminnesinventeringar i fält. Det är i så fall resultatet av en utveckling som pågått länge. Nedmonteringen har följts av en mängd program, visioner och målsättningar, där ord som öppenhet, tillgänglighet, deltagande och inkludering döljer det faktum att ett »

KAMPEN MOT KULTURARVET

Monsterskapare, tag dig i akt!

FOTO: JOHN KOBAL FOUNDATION/GETTY IMAGES

stängt museum inte är det minsta öppet, tillgängligt eller inkluderande.

Det fanns en tid då kunskap eftersöktes. Då var det lika självklart att en arkeolog eller historiker valdes till chefspositioner på museer och på Riksantikvarieämbetet som det var att en polis anställdes som rikspolischef. Men nu är den tiden längesen förbi. Den kunnige experten ses – enligt vad flera arkeologer berättat för mig – som mossiga figurer med glasögon på nästippen, med filtofflor på fötterna och damm i det okammade håret. Att det är en nidsbild inser var och en, men det är lätt att glömma bort hur debatten gick för några årtionden sedan. På 1980-talet fanns en kritik mot både museer och den akademiska forskningen att de producerade litteratur ingen läste och gjorde utställningar ingen såg. Pendeln svänger som bekant ständigt fram och tillbaka. Överdrifterna är reaktioner på andra överdrifter. Experten som kunde sitt ämne, men som inte alltid lyckades förmedla sin kunskap till allmänheten har ersatts av aktivister som ”brinner” för saker som normkritik och genusfrågor och ägnar institutionens kärnuppgift ett förstrött intresse. Det är den naturliga följden av att postmoderna fluffteorier ingår i akademiska grundkurser och är oundvikliga för alla studier inom humaniora idag. Politiseringen av kulturinstitutioner, utbytet av kunnig kompetent personal mot rena förvaltningsmäniskor utan känsla för kulturarvet, stängandet och sammanslåendet av museer, den sammankrympande historieundervisningen, nedsmältningen av arkeologiska föremål, listan kan göras lång över hur kulturarvet behandlas med okunnig nonchalans, hur vi gör oss kulturellt urarva.

Om vi vill förstå denna utveckling kan vi läsa den digra mängd paper som uppmålar visionerna, men vi kan också försöka förstå på ett helt annat sätt. I sin bok *The Vision of the Anointed* beskriver Thomas Sowell hur stora delar av den akademiska världen, politiken, journaliseringen och kulturinstitutionerna idag styrs av människor som har en ”obegränsad” vision. Istället för indelningen i höger och vänster menar Sowell att mycket av skiljelinjerna går mellan människor med en begränsad och dem med en obegränsad vision. Den begränsade visionen kallar han också en tragisk livssyn. Vi människor styrs enligt denna syn av oändliga begär efter olika former av njutningar. Det som gör att de flesta av oss inte stjälar, våldtar eller mördar för att tillfredsställa begären är våra normer, traditioner och tabun. F A Hayek beskriver traditioner, som inte alltid är till synes rationella, som den beprövade erfarenheten. Ingen av oss kan veta allt, men genom att hålla oss till normer och traditioner som är utprövade genom århundradena, tar vi del av våra förfäders kunskap och visdom. Vi behöver inte göra om deras misstag, för genom historien har vi lärt oss vägar att hantera konflikter, våld och begär. Detta är en självklarhet för konservatismen, men det är ju också Karl Marx syn, att vi styrs av begär efter materiella fördelar.

För människor med en obegränsad vision är normer, traditioner och tabun förtryckande och hindrar människan att utvecklas fritt och självständigt. De skall därför bekämpas. De flesta av oss, såväl stora tänkare som vi andra, har oftast inte en renodlat begränsad eller obegränsad vision. De med en obegränsad syn erkänner att sjukdomar och död begränsar oss alla. De med en begränsad syn erkänner att det finns meningslösa traditioner som spelat ut

sin roll och även djupt konservativa brukar inte vara motståndare till all utveckling. Men de som har en vision där den obegränsade synen dominerar har en del andra egenheter. De brukar se sin vision som sanning, gärna vetenskapligt bevisad och rationell. Och eftersom den är sann kan man göra våld på fakta för att få fram denna sanning. Ett exempel är Statens sjöhistoriska museums utställning om ostindiefarare, där en inhyrd konsult för ”rättvisefrågor” lyckades få med en bit om kvinnor och om slaveri för att det skulle bli politiskt korrekt. Att inga kvinnor seglade på ostindiefarare och att ostindiefararna inte hade något med slaveri att göra, saknade betydelse.

Människor som inte delar de obegränsades vision ses som fördomsfulla, oupplysta och ondskefulla och hänsyn till dem behöver man därför inte ta via demokratiska processer. Medan de med begränsad vision ser ondska och godhet som sammanblandade och förekommande överallt väljer gärna de med en obegränsad vision ut en viss grupp som ond och andra som goda. Därför är det helt i sin ordning att hata vita heterosexuella medelålders män och se svensk kultur som förtryckande, om man nu alls anser att den finns. Grupper som man ser som förtryckta ses däremot som allt i genomboda.

”För människor med en obegränsad vision är normer, traditioner och tabun förtryckande och hindrar människan att utvecklas fritt och självständigt. De skall därför bekämpas.”

Den obegränsade visionen är dominerande idag, men den har djupa rötter. Sowell framhåller två författare från sent 1700-tal, fransmannen Nicolas de Condorcet och britten William Godwin. De uppvisar båda prov på de åsikter som kännetecknar den obegränsade visionen. De drömde om att befria människan från traditionens bojar för att en ny människa, fri och oförvägen, skulle kunna uppstå. Trots att de sade sig föra ”folkets” talan uttalade de sig ofta föraktfullt om vanligt folk. Eftersom de ansåg sig ha rätt och vara rationella kunde

de särskilt Godwin tillåta sig att göra så som man än idag gör, nämligen att framställa motståndaren som en moraliskt suspekt, illvillig, ondskefull varelse. Och båda var ointresserade av vad vi vet om den mänskliga naturen. Men man kan ju fråga sig hur rationellt det är att inte ta hänsyn till att vi styrs av känslor som sällan är särskilt rationella.

William Godwin var gift med Mary Wollstonecraft, känd som en tidig feminist, men också författare till en rolig reseskildring från Västsverige. Deras dotter Mary Shelley skulle också beskriva drömmen om en ny människa. I en roman skildrade hon en vetenskapsman som ville skapa denna nya människa. Men den nya människan blev ett monster, som istället angrep sin skapare. Vetenskapsmannen hette Frankenstein.

Jag är rädd för att politiseringen av museer också kan bli ett monster som angriper sin skapare. Sedan Sverigedemokraterna kom in i riksdagen har mycket av museernas verksamhet inriktats på att bekämpa just SD och den föreställning om kultur som finns delvis inom SD, delvis i motståndarnas fantasi. När kulturinstitutioner väl politiserats kan de efter ett val med annan majoritet politiseras åt annat håll också. Då kan Frankensteins monster bli ett mönster för hur framtiden ser ut.

Dan Korn är författare, kulturhistoriker och rabbin.

KAMPEN MOT KULTURARVET

Mary Shelley, författare till *Frankensteins monster*.

FOTO: GETTY IMAGES

Den mörka ängeln

Poeten Lionel Johnson tillhörde kretsen kring William Butler Yeats och Oscar Wilde men bröts tidigt ner av sitt alkoholmissbruk. Hans dikt "The Dark Angel" har i vår tid inspirerat ett datorspel.

Av Sven-Johan Spånberg

I datorspelet *The Dark Angels* heter ledaren Lion El' Jonson. För en oinvigd ter det sig som en osannolik kombination av rymd-äventyr och korsfararsaga. Men spelet går, som titeln och namnet på ledaren antyder, tillbaka på "The Dark Angel", en dikt från 1893 av en idag tämligen bortglömd engelsk författare vid namn Lionel Johnson.

Det som förenar datorspelet med dikten är att båda gestaltar mörkrets och ondskans makt. *The Dark Angels* har fått sitt namn efter ett svek långt tillbaka i tiden, och man ägnar nu sin tid åt att sona sitt brott. I Johnsons dikt skildras en kamp mellan den mörka ängeln som förkroppsligar det onda och tron på Gud och frälsning. Dikten får sin laddning av att utgången är oviss eftersom mörkret och synden utövar en nästan oemotståndlig lockelse.

Datorspelet och dikten går båda tillbaka på Bibeln, berättelsen om hur Satan frestade Adam och Eva och på syndafallet. Båda har även inslag från Miltons *Det förlorade paradiset*, som bland annat skildrar den kosmiska kampen mellan Kristus

och Satan. Den senare slungas till slut, tillsammans med sina härskaror, ned i helvetet där han regerar som syndens och mörkrets obotfärdiga ängel.

Det som skiljer "The Dark Angel" från datorspelet är att dikten är en koncentrerad gestaltning av det ondas ständiga närvaro. Den mörka ängeln finns överallt, i solljus och i mörker, i kyla och i hetta. Den onde förgiftar och vanhelgar, allt blir till ett begär som han förvandlar till tortyr:

*Through thee, the gracious Muses turn
To Furies, O mine Enemy!
And all the things of Beauty burn
With flames of evil ecstasy.*

(Genom dig, min Fiende, förvandlas de ljuva Muserna till Furier och all Skönhet brinner med flammor av ond extas.)

Det är i sin stegrade syndamedvetenhet en skrämmande dikt.

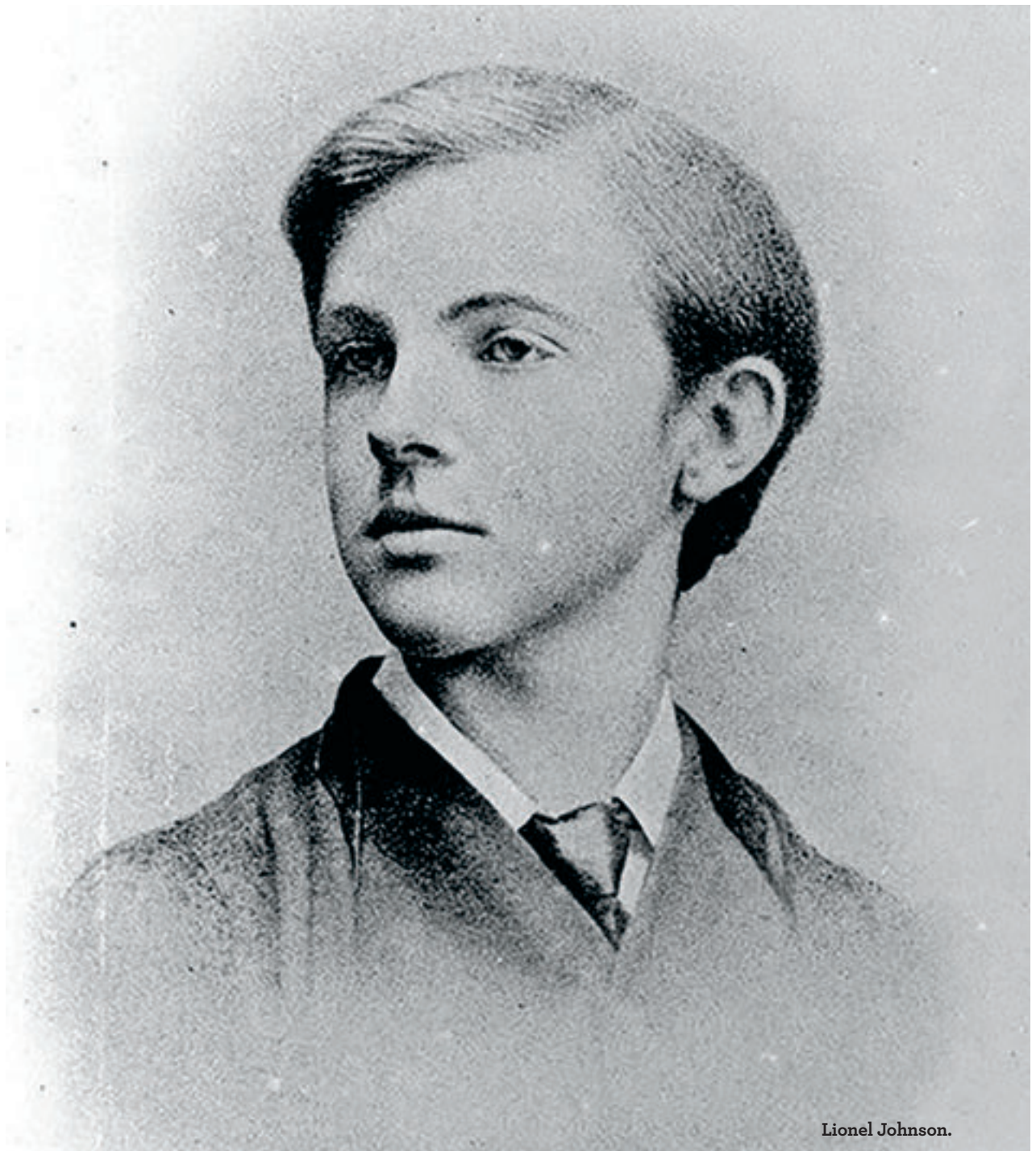
Vem var då den historiske Lionel Johnson? Han föddes i en övre medelklassfamilj år 1867, alltså för exakt 150 år sedan. Som trettonårig fick han ett stipendium till Winchester, en av de förnämsta internatskolorna i England, och fortsatte sedan till Oxford där han studerade klassiska språk och filosofi. Vid denna tid var dessa de mest krävande och prestigefyllda ämnen man kunde läsa där, och bland tidigare studenter återfinns till exempel Oscar Wilde. Johnson avslutade sina studier år 1890 med högsta betyg.

Johnsons författarskap är präglad av hans omfattande kunskaper i latin och grekiska. Han skrev ett antal dikter på latin och växlar obekymrat mellan engelska och latin i andra. Han definierade en gentleman som "en man som kan grekiska". I våra öron låter detta elitistiskt, men sådana kunskaper var nödvändiga för att kunna studera de största filosoferna, främst Platon, på originalspråket. Detta var i sin tur en förutsättning för verklig bildning.

Efter examen flyttade Johnson till London för att

"Även om Johnson var isolerad och världsfrånvänd i sitt privatliv präglas hans bästa dikter av en dramatisk kamp. Spänningen i dem kommer från konflikten mellan driften till utlevelse och behovet av självövertvinne."

Sven-Johan Spånberg
är professor emeritus i
engelska vid Umeå
universitet.

Lionel Johnson.

försörja sig som journalist och författare. Han publicerade sig flitigt i tidningar och tidskrifter, gav ut en studie av romanförfattaren Thomas Hardy 1894 och två diktsamlingar, *Poems* 1895 och *Ireland, with Other Poems* 1897. Genom sin vän William Butler Yeats hade han kommit att intensivt engagera sig i frågan om Irlands frigörelse, vilket förklarar den senare titeln.

De första fem åren bodde Johnson i ett konstnärskollektiv nära British Museum, ett kollektiv som hade stor betydelse för utvecklingen av en alternativkultur i England under slutet av 1800-talet. Medlemmarna odlade intressen för tidig musik, design, konst och litteratur. Man gav ut en tidskrift, *The Century Guild Hobby Horse*, där poeter som Ernest Dowson och Johnson kunde publicera dikter som andra publikationer skulle refuserat som osedliga.

Johnson hade redan under åren på Winchester och Oxford varit

en orolig, sökande ande. Han engagerade sig i buddismen, platonsk filosofi och olika riktningar inom kristendomen. År 1891 tog han ett livsavgörande steg och konverterade till katolicismen. Hans tro var sträng och krävande, han levde avhållsamt och biktade sig regelbundet. I sin religionsutövning var han en mystiker som ständigt strävade efter bekräftelse och klarhet. Teologiska spörsmål som synd och frälsning upptog ständigt hans tankar och präglar en dikt som "The Dark Angel".

Under Oxfordåren led Johnson av sömnlöshet och blev ordinerad whisky som sömnmedel. Hans alkoholkonsumtion tilltog i London, vilket ledde till att han 1895 tvingades lämna konstnärskollektivet. "He was too drunk", som hyresvärden brutalt konstaterade. Flytten innebar slutet på hans mest produktiva år och han blev mer isolerad. Han dog 1902, trettiofem år gammal, av en stroke, men

>>

det var alkoholen som blev hans egentliga baneman. Enligt städhjälpen som följt honom genom åren drack han mot slutet mer än en liter whisky om dagen.

Till det yttre är Johnsons liv händelseöst och odramatiskt. Förmodligen är detta skälet till att det är ganska odokumenterat. Visserligen har hans samlade dikter kommit ut i en edition av Ian Fletcher, en av de främsta kännarna av det sena 1800-talets litteratur i England, men det finns å andra sidan inte någon riktig biografi, och större delen av hans korrespondens vilar outgiven i olika arkiv och bibliotek. En samling essäer kom ut efter hans död men den omfattar endast en fjärdedel av hans produktion. Resten finns bara att tillgå i olika tidskrifter från tiden.

För vår förståelse av Johnsons liv och verk är vi därför beroende av samtida källor som till sin natur är subjektiva och otillförlitliga. Den mest utförliga och inflytelserika är Yeats minnen, hans *Autobiographies*. Det avsnitt som han ägnar sina generationskamrater har han kallat "The Tragic Generation". Det är så han beskriver den grupp av författare och konstnärer från 1890-talet som levde självförbrännande liv och mötte en tidig död, män som Johnson men också Oscar Wilde, Aubrey Beardsley och Ernest Dowson. Minnena är ett försök att förstå varför de gick under medan Yeats själv överlevde, blev irländsk senator, fick erkännande och Nobelpris.

Under några år på tidigt 1890-tal var Johnson och Yeats bästa vänner och Yeats dedicerade sin andra diktsamling till honom, men vänskapen svalnade på grund av Johnsons tilltagande alkoholism. Yeats försökte få honom att söka behandling men Johnson svarade att han inte ville bli botad. Han ville straffa sig själv och gå under; den mörka ängeln skulle segra.

Yeats visar stor insikt i sin beskrivning av Johnsons tragiska förfall och dödsdrift. Samtidigt väljer han att förbigå andra sidor av hans karaktär och liv. Han framstår i Yeats version som en spränglärdd excentriker, konservativ och dogmatisk, som avsiktligt avskärade sig från omvärlden. Han gjorde dag till natt och intresserade sig endast för klassisk litteratur och för kyrkofäderna som han citerade i tid och otid.

Sanningen är att Johnson var radikal i sina politiska åsikter och en allätare när det gällde litteratur, såväl samtida som klassisk. Whitman och Baudelaire var hans husgudar under hela livet, främst därför att de var skarpt kritiska mot den rådande borgerliga kulturen. Han var den förste i England att skriva om dekadensen i fransk litteratur och hans intresse för den rörelsens författare svalnade aldrig. Vidare var hans bok om Hardy, som då var mitt uppe i sitt författarskap, den första att behandla hans romankonst. Det är en briljant studie som står sig än idag. Här uttrycker han även sin beundran för myt- och religionsforskaren James Frazers *Den gyllene grenen*, som hade kommit ut bara några år tidigare, och för Darwin. Hur Johnson kunde förena den senares utvecklingslära med sträng kristen tro framgår dock inte.

Johnson var också en skarp kritiker av den samtida litteraturens olater. I ett antal träffande, giftiga parodier driver han med decenniets poeter och deras romantisering av London och storstadslivets solkiga sidor. Han saknade inte humor mitt uppe i allt allvar och pessimism, och att han saknade intresse för intellektuella rörelser i tiden eller för tidens litteratur är helt enkelt inte sant.

Yeats påstår även att kvaliteten på Johnsons skrifter gradvis försämrades och att han mot slutet mest återanvände tidigare material och idéer. Första hälften av 1890-talet var tvivelsutan hans bästa tid, men han fortsatte att skriva och publicera sig till veckorna före sin död. Bland annat skrev han 1899 en prolog till premiären

"Under några år på tidigt 1890-tal var Johnson och Yeats bästa vänner och Yeats dedicerade sin andra diktsamling till honom, men vänskapen svalnade på grund av Johnsons tilltagande alkoholism."

Oscar Wilde och lord Douglas.

FOTO: TT

av Yeats skådespel *The Countess Cathleen*, något som denne knappast kan ha varit omedveten om. Någon verklig försämring av hans intellektuella skärpa eller formuleringskonst är svår att upptäcka.

Att Johnson enbart tillbringade de sista åren i sin bostad berusad eller bakfull överensstämmer inte heller med sanningen. En av de

största litterära begivenheterna efter Verlaines besök i London 1893 var den soaré som Yeats anordnade i juni 1902 för att bevisa att poesi egentligen borde framföras till musik på samma sätt som de grekiska och irländska barderna hade gjort. Johnson fick då höra sin dikt "Te Martyrum Candidatus" ("Dig prisar martyrernas vitklädda här", en rad ur Te Deum-texten) deklamerad av en känd skådespelerska till ackompanjement av ett psalterium. Detta

var bara några månader före hans död så han levde inte ens då helt avskild från världen.

Yeats hävdar också att Johnson var helt ointresserad av sex och

avskydde att ens höra talas om det, vilket skulle bero på att han inte hade uppnått puberteten. Johnson var mycket liten till växten och såg länge ut som en gosse. Detta var avhängigt en brist på tillväxthormon som gjorde att han enligt Yeats hade "a man's head on a child's body", något som även bekräftas av obduktionsprotokollet. Det svarar dock inte på frågan hur Johnson upplevde problemet. "The Dark Angel" visar snarare på att han visste mycket om hur åtrå och begär styr våra tankar och liv.

Det kan vara så att Yeats medvetet betonade Johnsons bristande sexuella intresse och förmåga för att skydda hans rykte. Det finns nämligen fakta som tyder på att han var homosexuell, detta i en tid då sådana handlingar var straffbelagda. Det gick rykten om att han ingått i homosexuella kretsar på Winchester och i Oxford. Vidare skrev han dikter som kan ges en homoerotisk tolkning, främst dikten "A Dream of Youth", som först kom ut i *The Century Guild Hobby Horse* 1890 och senare i *Poems* 1895.

"A Dream of Youth" är dedicerad till skolkamraten och vännen lord Douglas, mest känd om Oscar Wildes älskare, men själv en inte oäven poet. Dikten idealiserar manlig ungdom och skönhet, och främst i en strof som avsevärt tonades ned i *Poems* darrar och glöder ynglingar av kärlek till varandra. Vissa uttryck som "love of friend for friend" och en kärlek som har "no name" tycks vara kodord som återkommer i lord Douglas mer kända, homoerotiska sonett "The Love that Dare not Speak its Name".

Vi vet inte vilken relation Johnson och lord Douglas hade, men när den senare inledde en förbindelse med Oscar Wilde gav det upphov till en våldsamt reaktion hos Johnson, som till yttermera visso hade presenterat de två för varandra. Han hade tidigare skrivit en hänförd hyllningsdikt till Wilde i samband med publiceringen av *Dorian Grays porträtt*, men hans beundran förbyttes nu i ett glödnad-hat som kom till uttryck i "The Destroyer of a Soul". Det är svårt att läsa dikten som något annat än ett våldsamt utbrott av svartsjuka. Dess första rad lyder: "I hate you with a necessary hate". Den idealiserar lord Douglas, som i verkligheten inte var Guds bästa barn, och demoniserar den förment förföraren Wilde.

Även om Johnson var isolerad och världsfrånvänd i sitt privatliv präglas hans bästa dikter av en dramatisk kamp. Spänningen i dem kommer från konflikten mellan driften till utlevelse och behovet av självöverblevnad, något som återfinns i både klassisk och kristen tradition. Johnson citerar själv Medea i Ovidius *Heroides*: "Video meliora, proboque, deteriora sequor" ("Jag ser det som är bättre och finner det gott; jag följer det som är sämre"). Aposteln Paulus beskriver samma konflikt i Romarbrevet 7:19: "Ja, det goda som jag vill gör jag icke; men det onda som jag icke vill, det gör jag." Temat har således en mycket lång historia.

Förutom i "The Dark Angel" återkommer detta tema i dikter som "Vinum Daemonum" (demonernas vin, endast titeln på latin), "Satanas" (på latin) och "Mystic and Cavalier". I dem blir det inre ett slagfält där kampen mellan ont och gott, fördömdelse och frälsning, böljar fram och tillbaka. I "Vinum Daemonum" utspelar sig ett intensivt frestelsedrama där talaren, förmodligen Djävulen, lockar den tilltalade att smaka på den dryck han erbjuder. Bara han dricker skall han fritt få leva ut sina begär och hans makt bli total. Drycken är således en trolldryck med magiska egenskaper och Johnson återskapar här en arketypisk situation som den i Edens lustgård, som den där Djävulen frestar Jesus eller den där Mefistofeles frestar Faust. Vid diktens slut är utgången fortfarande oklar.

"Satanas" gestaltar sig nästan som en hyllning till Världsfursten/Satan och det ondas makt att bryta ned och förstöra. Fram till vär-

dens undergång kommer hans herravälde att bestå och fram till dess kommer han fortsätta att skörda offer. "Mystic and Cavalier" är dock Johnsons mest pessimistiska dikt. Kavaljererna hade rykte om sig att vara aristokratiskt eleganta och lättsamma, men de var samtidigt förlorarna i kriget mot puritanerna och Cromwell. Den

kavaljer som talar här känner sig utvald till förtvivlan och undergång, och dikten utvecklar sig, kanske inte till en svart mäska, men ändå till ett perverterat firande av ett "fearful sacrament", där han erkänner sig som även i religiös bemärkelse förlorad.

Det är svårt för en nutida, sekulär läsare att förstå hur hädisk en sådan inställning är. Sakramenten inbjuder till positiv gemenskap och frälsning, men detta "fruktansvärda

sakrament" är negativt och exkluderande. Kavaljeren åkallar "interpreters and prophets of despair" (förtvivlans tolkar och profeter), men att förtvivla är att ifrågasätta Guds nåd och allmakt, vilket är en dödssynd. Han väljer således med öppna ögon sin egen förtappelse och undergång. Det är återigen en suggestiv, skrämmande dikt.

Denna kamp mellan ont och gott, denna fascination inför synd och ondska, fick kanske sitt mest extrema uttryck hos Johnson, men vi återfinner temat hos en rad av hans samtida. Hög moral, intellektuell och estetisk förfining ställs mot ondska och mörker hos Robert Louis Stevenson, Conan Doyle och Oscar Wilde. Vi återfinner motivet i Stevensons *Dr Jekyll och Mr Hyde*, där doktorn kämpar förgäves mot lockelsen i den hämningslösa driftsutlevelsen hos sin dubbelgångare Mr Hyde. Conan Doyle varierar det i motsatsparet Sherlock Holmes och den ondskefulle Dr Moriarty. I Wildes *Dorian Grays porträtt* gestaltas konflikten så att Dorian behåller sin blonda skönhet intakt medan porträttet åldras och vanställs i takt med hans accelererande moraliska förfall. Skillnaden mellan dessa verk och Johnsons är att hos honom behåller den mörke frestaren sin skönhet och lockelse, men samtliga måste ha upplevts som inlägg i tidens gestaltning av psykisk splittring och mörker.

Johnsons andra verkligt kända dikt "To Morfydd" är helt olik dem jag har diskuterat hittills. Medan dessa skildrar en yttre och inre kamp är "To Morfydd" lyriskt inåtvänd. Johnsons familj hade under hans tonår bott i Wales, och inspirationen till dikten lär han ha fått när han hörde en gammal kvinna sjunga en sång på walesiska om en död flicka med det namnet.

"To Morfydd" är en kort dikt på fyra sexradiga strofer där omkvädet upptar tre och i sista strofen fem rader. Det omfattar alltså över hälften av dikten. Dessa ord upprepas som en refräng: "Oh! What are the winds?/ And what are the waters?/ Mine are your eyes!" Det ger dikten en suggestiv, nästan hypnotisk kraft. Suggestionen hämtar också sin styrka ur omkvädets otydlighet. Frågorna om vindarna och vattnen får aldrig något svar, och betydelsen av "Mine are your eyes!" förblir oklar. Ser diktarjaget med hennes ögon? Ser hon med hans? Går de upp i varandra? Försvinner de in i den natt och det mörker som dikten slutar med?

Johnson återvänder under de följande tio åren flera gånger till motivet en ung kvinnas död, ett motiv som i och för sig är typiskt för hela den engelskspråkiga 1800-talslitteraturen, från Poe och Dickens fram till sekelskiftet. Johnson driver dock sin variation på temat mot en total okroppslighet. Morfydd förvandlas till ett andeväsen och dikterna om henne till besvärjelser av förlust, ödslighet och död. Man kan fråga sig om det finns någon biografisk bakgrund till detta återvändande till samma motiv. Händelse något under Johnsons tonår som kan förklara den intensiva känslan av övergivenhet eller är Morfydd bara en fiktion som han skapade för att ge uttryck åt sin existentiella otillfredsställelse? ✨

Litteratur och barbari

64 David Andersson läser George Steiner

Läsning som religion

66 Agnes Lidbeck läser Tove Jansson

Ensamheten vid datorskärmen

68 Tommy Olofsson om Olivia Laing

I väntan på sömnen

70 Josefin Holmström läser Raymond Chandler

Krönika

71 Josefine Owetz reder ut rädslan för uniformer

I korthet

71 Jakob Sjövall om utbytbara städer

LITTERATUR

Revolutionen äter sina barn

Även om det finns problem med den svenska utgåvan av Hilary Mantels revolutionsepos är det en stor läsupplevelse, skriver **Karin Svanborg-Sjövall**.

Hilary Mantel.

FOTO: ANDREW TESTA/THE NEW YORK TIMES/TT

MARGARET THATCHER KUNDE vara en mycket oartig gäst. Men så tvingades hon också till ett firande hon egentligen inte ville delta i.

"Liberty, equality, fraternity – they forgot obligations and duties I think", muttrade den brittiska premiärministern i en av de större franska tidningarna. Och fortsatte, med mer än en knivsudd beska:

"And then of course the fraternity went missing for a long time".

Året var 1989 och François Mitterrand hade knipslugt placerat ett G 7-möte i Paris. Detta råkade, som av en händelse, gå av stapeln precis samtidigt som nationen med buller och bång firade tvåhundraårsjubileet av franska revolutionen. Men Thatcher trilsrades. Den anglosaxiska världen och den kristna läran hade redan formulerat vida överlägsna, icke-socialistiska frihetsanspråk, förklarade hon för den franske reportern. Magna Charta fanns långt innan kungliga huvuden började rulla på Place de la Revolution.

Än idag går åsikterna och tolkningarna isär om den mytomspunna revolutionens betydelse för det Europa som sedan skulle ta form. Var våldet – åtminstone inledningsvis – rättfärdigat av att det i förlängningen spred föreställningen om alla människors lika värde, som Mitterrands regering hävdade? Kan brutala metoder ursäktas om en reformagenda är för tidskrävande för att ställa till rätta allvarliga orättvisor? Vilken roll ska man tilldela revolutionens individuella aktörer i de stora formativa ögonblick som i efterhand framstår som ödesbestämda?

FRAMFÖRALLT DEN SISTA frågan är huvudtemat för Hilary Mantels roman *A Place of Greater Safety*, som nu har kommit i svensk översättning av Marianne Mattsson och Jens Ahlberg på Weyler förlag.

A Place of Greater Safety väckte stor uppmärksamhet när den publicerades i England 1993. Och även om den inte kan anses hålla samma nivå som de flerfaldigt Booker-belönade böckerna om Thomas Cromwell, som senare skulle göra Mantel till en litterär superstjärna, så har den fortsatt väcka både diskussion och beundran.

Till skillnad från originalet är den svenska utgåvan uppdelad i tre volymer – *Frihet, Jämlikhet* och *Broderskap*. Motivet är inte svårbegripligt. Av en textmassa på drygt tusen sidor utgörs åtta bara av persongalleriet. Som i alla Mantels mer omfattande romaner förgrenar sig historiens huvudtråd ständigt i nya sidospår, varav flera plötsligt upplöses i ingenting. Andra återkommer oväntat och flätas samman i en serie parallella intriger som rör sig från det europeiska 1700-talets kungahusrelationer till obskyra bifigurers kärleksliv.

Att följa romanens tre huvudpersoner,

revolutionärerna Georges Danton, Camille Desmoulins och Maximilien Robespierre, samt deras fruar, älskarinnor, allierade och fiender genom några av den europeiska historiens mest omvälvande år är en – det ska erkännas – ibland ganska tålamodsprövande övning. Just därför är jag inte övertygad om att beslutet att dela upp boken i tre delar var helt lyckat. Den som orkar ta sig förbi den första uppförsbacken belönas rikt

En närmast apolitisk, mittentriangulerad era håller på att övergå till en ny, hyperpolitisk tid.

när Mantel låter berättelsen sträcka ut. Den som avbryter och försöker igen bjuds på en ganska ansträngande intervallträning istället för att ledas mot den allt brantare nedförsbacken, mot schavotten.

Inte heller sitter översättningen riktigt. Av Mantels särpräglad svala, ibland lätt roade berättarröst hörs bara ett svagt eko. Framförallt blir dialogerna, som mer än något annat lyfter Mantel till en av vår tids stora berättare, styltigare och mer konstruerade i sin nya språkdräkt.

MEN ÄVEN MED sina brister, ursprungliga såväl som tillkomna, är historien om det komplicerade samspelet mellan enskilda aktörer och de kollektiva krafter de sätter i rörelse en bitvis riktigt stor läsupplevelse. Det är ett skönlitterärt verk som tar sig stora friheter i tolkningarna av sina historiska förebilder men som vilar på omfattande detaljkunskaper om perioden och personerna i fråga. Just detta lättsinne har retat vissa akademiker och recensenter: en historiker lär ha upprörts över att Thomas Cromwell gråter i *Wolf Hall* när hans barn dör (det finns inget stöd i källorna!).

Själv uppskattar jag att Mantel förhåller sig kallsinnig till alla försök att förvägra henne rätten att skriva sin egen berättelse. Boken presenterar flera intelligenta och handlingskraftiga kvinnor, men saknar helt nittonhundratalsimporterade feministiska utropstecken. Pöbelns vrede erkänns utan att den kokande, smutsiga massan som samlas framför Versailles förvandlas till något mer väldoftande och civiliserat. Skildringarna av människor som slits och hackas i bitar eller hängs i lyktstolpar, av lycköskare och kriminella som under politiska slagord passar på att stjäla eller förtrycka när tillfälle ges: Nej, detta är inte revolutionsromantik.

Och kanske hänger detta inte bara sam-

man med författarens brittiska kynne – så socialist hon är – utan med att den sortens våld bara kan bli vackert och heroiskt på avstånd, ett avstånd som Mantel vägrar att ge läsaren. Nog för att huvudpersonernas privatliv färgas av politiken, men framförallt skildras det politiska privat. Mantel frilägger revolutionens mekanik genom att tvinga invånarna i boken att reagera på dess olika förlopp. Så blandas det ogrumlade överklassföraktet med ett ovälkommet styng av sympati för den eländiga Marie Antoinette när hon knuffas ut ur Bastiljen. Så friläggs den personliga maktlystnaden som kompletterande drivkraft till en lika genuin önskan om ett mer rättvist samhälle. Och så framträder tusen stora och små uttryck för politisk och mänsklig överlevnadsinstinkt när revolutionen står och vacklar, mellan en historisk seger och ett fullständigt meningslöst misslyckande.

I ett kortare format hade de tre huvudpersonerna känts väl tillyxade, med den androgyne men karaktärs svage pamflettisten Desmoulins, den virile, kraftfulle yrkesrevolutionären Danton och den världsfrånvände, fanatiska Robespierre. Men efterhand djupnar och kompliceras porträttet. Den flyktige Desmoulins vinner en smula stadga. Danton, inledningsvis den mest radikale av de tre, upptäcker att verkligt politiskt ansvar stöter bort honom från gamla ytterkantpositioner. Den blodlöse Robespierre fumlar med en snickardotter (styrkt i källorna!), dömer sina vänner till döden, men möter förstås till slut giljotinen själv.

SÅ VARFÖR FORTSÄTTER boken att väcka debatt, drygt tjugo år efter sin första publicering? Sannolikt är det ingen slump att den återaktualiseras när vi själva känner marken gunga under fötterna. En närmast apolitisk, mittentriangulerad era håller på att övergå till en ny, hyperpolitisk tid. Det gnisslar och knakar i gamla system och allianser, vågor av vrede tycks skölja över hela västvärlden, auktoritär populism griper omkring sig.

Revolutionsåret 1789 stod Frankrike vid ruinens brant, undantagstillstånd gällde. Brödpriset nådde en *all time high*. Ändå var det mycket få som vågade tänka tanken att det populära kungahuset kunde vara existentiellt hotat. Idag, 2017, ligger det stolta socialistparti som Mitterrand grundade i spillror, medan en socialdemokratisk avfalling och en högerpopulist framgångsrikt hetsar dess tidigare väljare att vända den politiska adeln ryggen.

Vem vet, kanske håller det Emmanuel Macron vaken vissa nätter? Vetskapen om att revolutionen alltid, till sist, äter sina egna barn. ✿

Litteratur och barbari

George Steiner skriver om de mest skilda ämnena. Men intensiteten höjs när han diskuterar relationen mellan litteratur och totalitarism, skriver **David Andersson**.

LITTERATURHISTORIKERN GEORGE STEINER har under lång tid konsekvent återkommit till de stora frågorna och den stora konsten. I debutboken *Tolstoj or Dostoevsky* (1959) hävdar han att de två ryssarna är de största romanförfattare som någonsin har existerat. Att de var verksamma ungefär samtidigt, i samma land, skapade en närmast unik situation, ingen av Shakespeares samtida dramatiker kunde jämföras med honom.

Steiner menar dessutom att ryssarna är tydliga kontraster, i många avseenden varandras motsatser. Tolstoj arbetade i en episk tradition, med rötterna hos Homeros, medan Dostojevskij påverkades av dramatiker som Shakespeare, som Tolstoj däremot angrep. Dostojevskij skrev om staden, Tolstoj om landet. Dostojevskijs tid var natten, Tolstojs dagen. Dostojevskij lyfte fram det irrationella hos människan, medan Tolstoj var rationalist. Tolstoj blev nationalförfattare i Sovjetunionen, medan Dostojevskij var betydligt mer svårsmält för bolsjevikerna (även om hans nationalism var användbar under andra världskriget).

Nyligen kom en bok där journalisten Laure Adler samtalar med Steiner, *A long Saturday* (i översättning från franska av Teresa Lavender Fagan, University of Chicago Press). För den som har läst Steiners verk tillför intervjuerna väl inte så mycket nytt. Men det är behaglig läsning och boken kan fungera som en introduktion till hans författarskap.

Steiner uttalar sig gärna om de mest skilda ämnena. Den som läser hans böcker eller artiklar häpnar över hans bildning och mångsidighet. Det är inte alltid en fördel, texterna kan bli tunglästa och det kan bli för mycket *namedropping*, författarskapet kan framstå som splittrat. Men det finns några teman som återkommer i hans verk och som höjer intensiteten i texterna.

En av hans käpphästar är den avgörande skillnaden mellan litteratur och kritik. Ingen skulle välja att skriva en begåvad analys av Dostojevskij om han kunde skriva en sida av *Bröderna Karamasov*, menar Steiner. Varför skulle man kommentera andras diktverk om man kunde skapa levande människor av det slag som finns i de stora romanerna? Och varför skall man alls läsa tex-

ter om klassikerna när man kan läsa klassikerna själva? Steiner har återkommit till dessa frågor på ett sätt som kan framstå som masochistiskt med tanke på hans egen inriktning. I boken *Real Presences* (1989) fantiserar han om en idealstat. Medan Platon körde ut diktarna från sin stat, vill Steiner istället driva ut kritikerna.

STEINERS INSTÄLLNING BOTTNAR i hans närmast religiösa vördnad för de stora litterära, musikaliska och filosofiska mästerverken. Redan i första meningen i debutboken *Tolstoj or Dostoevsky* skriver han: "Literary criticism should arise out of a debt of love." Steiner konstaterar att ett viktigt författarskap skakar om oss, förändrar oss, gör att vi ser omvärlden med nya ögon. Han har, förvisso tillspetsat, hävdad att den som läser Kafkas *Förvandlingen* utan att oroligt titta sig i spegeln kan betraktas som illitterat.

Samtidigt som Steiner vördar den stora litteraturen har han vågat ställa frågan om vi alls blir bättre av att läsa den. Det visade sig vara fullt möjligt att älska Rilke och samtidigt arbeta i ett koncentrationsläger. Många stora konstnärer och intellektuella

Steiner har, förvisso tillspetsat, hävdad att den som läser Kafkas Förvandlingen utan att oroligt titta sig i spegeln kan betraktas som illitterat.

har stött totalitära regimer. Kan det vara så att vi berörs så starkt av Cordelias lidande i *Kung Lear*, eller av Anna Kareninas öde, att vi inte hör skriken från gatan? Det är kanske den fråga som oftast återkommer hos Steiner.

När han skrev sin första bok var han påverkad av den marxistiske filosofen och litteraturhistorikern Georg Lukács. Lukács skrev lysande essäer om Tolstoj och Balzac men var också en medlöpare till Josef

Stalin. Steiner har även tagit avgörande intryck av Martin Heideggers filosofi, som han publicerade en intressant monografi om 1978 (svensk översättning av William Fovet 1997). Steiner tar där upp Heideggers relation till nazismen och konstaterar: "Det är en dåligt bevarad hemlighet att världsfrånvända intellektuella och människor som lever sina liv instängda i ord och texter kan uppleva förförelsen av våldsamma politiska förslag med en speciell intensitet, särskilt då det gäller sådant våld som inte fysiskt rör dem själva."

Steiner menar att det mest allvarliga inte är att Heidegger var medlem av nazistpartiet eller att han som rektor för Freiburgs universitet 1933–34 hyllade Hitler. Det är istället hans nästan totala tystnad efter kriget om Förintelsen. (Heidegger dog först 1976.)

I boken *The Poetry of Thought. From Hellenism to Celan* (2011) skriver Steiner om den känsliga och komplicerade relationen mellan Heidegger och den judiske poeten Paul Celan. Celans föräldrar mördades av nazisterna och i sin epokgörande lyrik försökte han skildra det ofattbara. Dikterna blev alltmer kryptiska och i sin brottnings med det tyska språket tog han avgörande intryck av Heideggers prosa, och Heidegger intresserade sig också för hans poesi.

CELAN ÄR EN ANNAN av Steiners husgudar, som han bidragit till att introducera för den engelskspråkiga publiken. I *Real Presences* beskriver Steiner hur han en gång skulle byta tåg i Frankfurt. För att få tiden att gå besökte han en bokhandel. Han bläddrade på måfå i en diktsamling av en poet han inte hade läst tidigare och blev alldeles tagen. "I do not now recall whether I caught the intended train, but Paul Celan has never left me."

Sedan 1980-talet har debatten om Heideggers förhållande till nazismen varit intensiv, och allt mer komprometterande material har kommit fram. Steiner har ofta skrivit om detta, men hans grundläggande inställning till Heideggers filosofi har inte ändrats. I intervjun med Adler säger han: "He's a titan of philosophy. A giant. A nasty giant. I can't imagine twentieth century thought [...] without Heidegger, he's by far

George Steiner.

FOTO: GLORIA RODRIGUEZ/GETTY IMAGES

the greatest of them all.”

Att Steiner hela tiden har återkommit till förhållandet mellan kultur och totalitarism har personliga orsaker, som han berör i essän ”En sorts överlevande”. Steiner, som är jude, föddes 1929 i Paris, hans föräldrar hade flyttat från Wien några år tidigare. Många av hans klasskamrater och barndomsvänner föll offer för nazisterna. Han konstaterar att han inte bokstavligen är en överlevande eftersom hans föräldrar i tid lämnade Europa, familjen kom 1940 till USA:

Alltså råkade jag inte vara där när namnen ropades upp. Jag slapp stå på torget tillsammans med de andra barnen, dem som jag vuxit upp med. Eller se min far och mor försvinna när tågdörrarna slogs upp. Men i en annan betydelse är jag en överlevande, och inte oskadd. Om jag ofta tappar kontakten med min egen generation [...] beror det i så fall på att

de europeiska händelsernas mörka mysterium för mig är oskiljaktigt från min egen identitet. Just därför att jag inte var där, därför att en lycklig tillfällighet strök mitt namn från listan.

TEXTEN INGÅR I ESSÄSAMLINGEN *Språket och tystnaden*. Den svenska utgåvan, som översattes av Caj Lundgren 1971, innehåller ungefär hälften av det engelska originalet *Language and Silence*. Genom det stränga urvalet har den svenska boken fått en större koncentration än originalet, vilket inte är någon nackdel. Boken är förmodligen den bästa introduktionen till Steiners författarskap.

Bland essäerna i boken ingår också ”Det ihåliga undret”, där Steiner driver tesen att det tyska språket har tagit allvarlig skada av det nazistiska missbruket. Han tog senare delvis avstånd från texten efter att bland andra Celan och Günter Grass visat den tys-

ka litteraturens fortsatta vitalitet.

Steiners brokiga bakgrund har också medfört att han, enligt egen uppgift, är exakt lika bra på engelska, tyska och franska, han har inte ett modersmål utan tre. Det ligger bakom hans stora intresse för språk och översättningar, som visar sig i boken *After Babel* (1975). Där ställer han frågan varför det existerar så många språk i världen, vilket kan tyckas vara opraktiskt. Steiners svar är att varje språk är unikt. ”Every language opens a window onto a new World”, heter ett av kapitlen i Laure Adlers intervjubok. Ett språk innehåller inte bara ord för konkreta fakta, utan präglas också av användarnas drömmar, fantasier, myter och förhoppningar.

I *AFTER BABEL* omtolkar Steiner den bibliska berättelsen om Babels torn. Istället för att uppfatta mängden språk som en bestraffning ser han det som en gåva från Gud. ✿

Tove Jansson 1954.

FOTO: LEHTIKUVAMTT

LITTERATUR

Läsning som religion

För den som har gjort Muminvärlden till en del av sin personlighet blir mötet med Tove Janssons övriga produktion en skrämmande upplevelse, skriver **Agnes Lidbeck**.

VISSA LITTERÄRA VERK har en religiös funktion för läsaren. Inte i meningen att de fungerar som moralisk kompass eller att de nödvändigtvis behandlar "de stora frågorna". Men till dessa berättelser, till dessa berättade världar, har läsaren en så stark koppling att hen inte ser relationen till dem som en relation till något fristående, externt. Istället är det en relation till en del av det egna jaget. Den går inåt. Fiktionen har blivit en integrerad byggsten i läsarens identitet, eller, med ett mindre tidstypiskt begrepp, i läsarens personlighet.

Dessa inmurade berättelser fungerar annorlunda än andra läsoplevelser. För det första är de sällan starka i oss för att vi läst dem nyligen eller för att vi läst dem

ofta. I själva verket kan en ganska luddig bild av texten vara en fördel. Vi förgyller den, som vi gör med andra minnen från barndomen. Vår hågkomst av texten är lika fiktiv som texten själv. Ett typexempel – Bibeln – kan ha stark påverkan på oss utan att vi någonsin läst den. Stora delar av svenska folket har en bild av Bibeln som skulle visa sig direkt felaktig vid en läsning av helheten. Istället förhåller man sig till valda delar, till korta stycken, som vi refererar för dess språkliga skönhet eller kulturella signifikans.

För det andra blir frågan om vi förnufts-mässigt tror på berättelsen eller inte – och om vi uppskattar den konstnärligt – irrelevant i fråga om dessa grundläggande texter.

Detta på samma sätt som det är irrelevant att fråga om vi tror på eller uppskattar våra egna familjers mytologier, traderade sanningar. Eller den religion vi har fostrats i, för att fortsätta Bibelliknelsen. Att förhålla sig neutralt eller objektivt värderande till en värld som format ens världsbild är i stort sett omöjligt. Vi ifrågasätter inte dess luckor och skönhetsfel. Vi säger inte att någon annan författare hanterat ämnet med högre kvalitet, eller mer nyskapande.

FÖR DET TREDJE blir den känslomässiga kopplingen till verket överförd på upphovsmannen. Antingen förtränger vi att den världen vi läser är skapad och ignorerar människan bakom verket. Vi vill inte stäl-

las inför skaparens ofullkomligheter och ignorerar därför konstnären bakom verket. Alternativt så vill vi länka samman författaren med berättelsen. Det senare kan leda till att vi inte vågar läsa andra böcker av samma person, för att inte bli besviken, eller till att vi slukar allt författaren har skrivit, utan urskilning.

TOVE JANSSONS MUMINVÄRLD har på relativt kort tid (böckerna är skrivna under andra hälften av nittonhundratalet) blivit en sådan essentiell, i personligheten inbyggd, religiös konstruktion för många. För mig personligen är den ett filter genom vilket jag betraktar och tolkar den faktiska världen. I Muminvärlden har jag hittat mina förebilder (Snusmumriken). Muminvärlden är det jag citerar i trängda situationer ("högga han sina tänder djupt i Mårrans kalla svans"), konsumerar (barnens muggar är ur Arabias publikfriande färgglada serie) och söker tröst i (*Muminpappans memoarer*, denna återkommande läsning vid längre och kortare sjukdomsperioder).

Därför blir mötet med Tove Janssons övriga litterära produktion, den som är "för vuxna", en så intressant, men också skrämmande, upplevelse. Kan jag vara fri och objektiv, kan jag läsa dessa verk oberoende av min tro på Mumin? Det ska sägas att Modernistas två aktuella samlingar *Romaner och Noveller* är svåra att frikoppla från hennes ställning som författare till Muminböckerna. Kontexten märks tydligt såväl i förorden som i recensionerna – man läser utifrån Mumin, man letar likheter och skillnader.

Men vad händer om vi ändå gör ansträngningen att låtsas läsa dessa samlingar utan att beakta dess författares tidigare verk i en annan genre? Vad händer om vi läser dem med samma intresse som vi ägnar den genomsnittliga finländska författaren från sjuttio- och åttioalet? Om vi gör en läsning som går på tvärs mot de tre ovanstående kriterierna? En läsning som är gjord nyligen, med kritiska ögon, och som inte på förhand förlåter författaren? Resultatet blir, i mina ögon, otillfredsställande, och kan sammanfattas i två punkter. Det blir för mycket, och det blir för lite. Det blir både mastigt och tunt.

Om vi börjar med det myckna. Modernista har valt att lägga samman ett antal novellsamlingar i en volym och ett antal romaner i en annan. Inbyggt i den konstruktionen ligger att själva utgåvorna blir i princip olidliga att pressa sig igenom i en sammanhängande läsning.

Bland annat beror detta på att Jansson framförallt skildrar stämningar, istället för händelser. Det dramatiska drivet framåt i texterna är sparsmakat. Istället handlar om det om ett antal långsamma, psykologiska ut- och inzoomningar som ger smak-

prov på förment allmängiltiga känslolägen eller drivkrafter. Om man läser utifrån ett muminfierat perspektiv är dessa stämningar igenkänningsbara från trollens värld, och därför bekvämt hemtama. Men annars framstår de som något monotona, som svå-

Om man läppjar på Janssons texter, något litet i taget, fungerar hon utmärkt som ett sätt att balansera en i övrigt stabbig kulturkonsumtion.

ra att skilja från varandra – som ett begränsat utsnitt av möjliga mänskliga emotioner, som miniatyrer uppförstorade till monumental målningar.

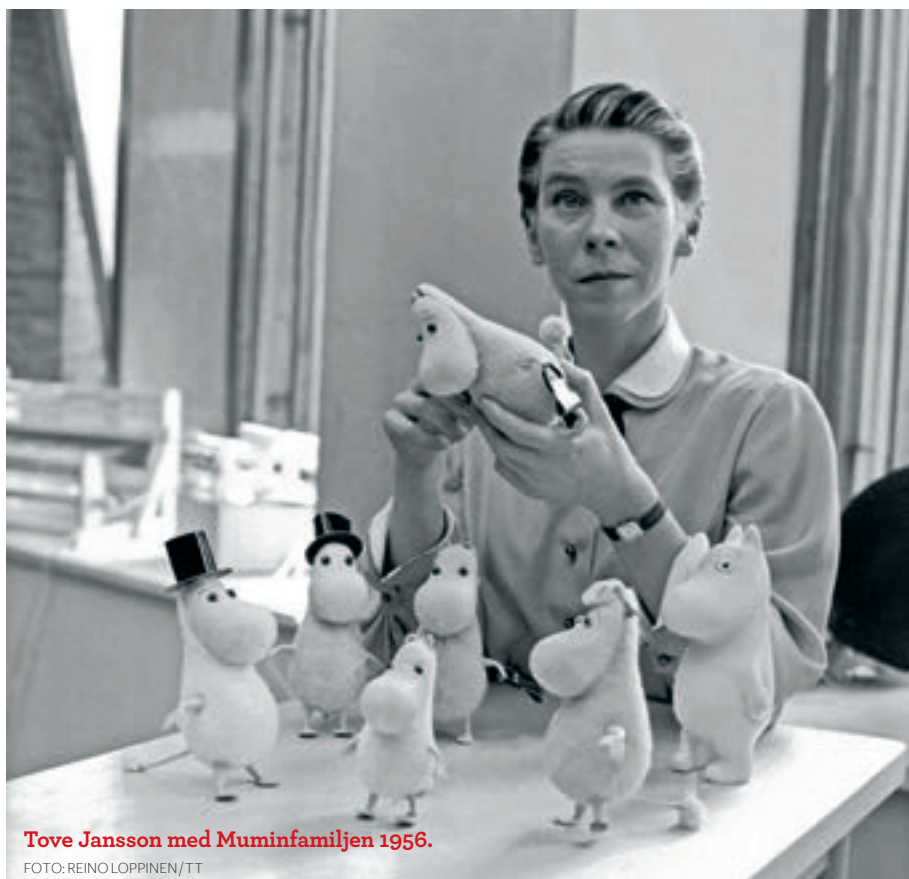
VLKET LEDER FRAM till min andra invändning, nämligen att texterna är för tunna för en starkt ifrågasättande läsning, en läsning som inte är inställd på att tycka om. Stilistiskt är Jansson felfri, hennes språk och musikalitet och rena skönhet är inget att ifrågasätta, hennes fina humor finns där också. Men när det gäller själva sakinne-

hållet finns det problem.

Eftersom de känslolägen hon beskriver är så pass befriade från yttre stimuli (handling) och samtidigt beskrivs framförallt genom yttre markörer (gestalternas handlingar) blir det svårt att förstå karaktärernas utveckling, att förstå *varför* de känner som de gör. Vi presenteras för en räckel av personer som gör olika saker, men vi får varken förklaringen till deras inneboende motivation eller deras yttre påtryckningar.

NOVELLEN "LYSSNERSKAN" är ett exempel på detta. Den beskriver en äldre kvinna som tillbringat sitt liv med att lyssna på andra och med att bevara deras hemligheter. När vi möter henne är hon av oklart skäl stadd i förändring: hon vill inte längre lyssna, hon glömmer detaljer, hon är inte längre en god vän och släkting. Av någon anledning som inte heller är specificerad byts hennes apati en dag mot handlingskraft. Hon bestämmer sig för att – eller kanske bestämmer hon sig inte för att utan börjar slumpmässigt att – illustrera de hemligheter hon fått höra genom livet i ett sociogram, en stor karta över officiella och inofficiella relationer. Kartan beskrivs ingående. En dag slutar hon att rita på sin karta. Hon vill återgå till yttre kontakter, men då har världen gått henne förbi. Sedan är det slut.

Är "Lyssnerskan" en fin novell? Absolut, den är välskriven och vacker. Men den är inget att sätta tänderna i, den är så spröd >>

Tove Jansson med Muminfamiljen 1956.

FOTO: REINO LOPPINEN/TT

Tove Jansson i Stockholm 1969.

FOTO: EWARUDLING/TT

som ett kex på tungan. Och denna känsla ger även de övriga noveller, samt romanerna. Tagna för sig själva, utan att läsas "för att de är av Muminns mamma" blir de (nästan) samlade verken överdrivet tunga i magen. I bitar mät-tar de inte.

Men mättnad behöver inte alltid vara ett självändamål. Det finns ett sätt att använda böckerna så att deras förtjänster – språket, det finstämda, det frikopplade – kommer till sin rätt istället för att bli ett aber. Om man läppjar på Janssons texter, något litet i taget, fungerar hon utmärkt som ett sätt att balansera en i övrigt stabbig kulturkonsumtion. Det är renande, lugnande. Det är meditativt.

EN SÅDAN LÄSNING kräver dock att vi använder böckerna som ett gott portvin, att vi har dem liggande, som biblar, för att då och då ta oss ett kapitel efter maten. På så sätt kan vi njuta av skönheten i texten utan att för den sakens skull leva i texten. Dessa böcker fungerar inte att svälja i en sittning. Vi kan inte heller slukas av dem, sugas i dem, och vändas ut och in av dem, som barnet sugas in i Muminvärlden för att aldrig komma ut ur sig själv igen. Vi kan inte låta dem förändra oss.

Den vuxnes Tove Jansson bör läsas som man läser Bibeln, istället för att vara, som barnets Jansson, en bibel. För den som söker något att tro på och formas av, är *Pappan och havet* fortfarande överlägsen. ✿

ESSÄISTIK

Ensamheten vid datorskärmen

I en ny essäsamling skildrar Olivia Laing olika försök, ofta bokstaviga, att binda samman och knyta ihop våra liv. **Tommy Olofsson** har läst den.

DEN BRITTISKE PSYKOANALYTIKERN Donald Winnicott berättar i en rörande fallbeskrivning om en liten pojke som blir besatt av snören och knyter ihop möblerna i huset där han bor, inte bara bord och stolar utan även soffkuddar och blomkrukor. En gång knyter han också ett band om sin lillasysters hals. Då slår föräldrarna larm. Gossen blir ett fall för psykiatrin.

Winnicott tycker sig förstå vad de skräckslagna föräldrarna förstått, nämligen att pojken varken var elak eller tokig utan bearbetar och förmedlar något han inte kan uttrycka i ord. Han förmedlar ett behov att hålla ihop sin tillvaro, så att den inte glider isär. Han har utvecklat en infantil separationsångest sedan hans mor i flera omgångar lämnat hemmet, först för att föda hans lillasyster, sedan för att flera gånger vårdas för depression.

"Snören", skriver Winnicott, "sammanfogar saker och används även när man slår in saker i paket och till att hålla samman material som inte hänger ihop." Han konstaterar att snören har en symbolisk betydelse och att överdriven användning av dem kan bero på en känsla av osäkerhet eller brist på kommunikation.

Det är den finfina brittiska essäisten Olivia Laing som refererar till Winnicotts fallbeskrivning i sin essäsamling *Den ensamma staden. Om konst, ensamhet och överlevnad* (Daidalos), som är den första av hennes hittills tre essäböcker som har översatts till svenska, av Karin Andersson och Sofia Lindelöf. Jag har läst även de två föregående och recenserade den andra av dem, *The Trip to Echo Spring. Why Writers Drink*, i *Axess* nr 7/2013. För varje bok blir jag alltmer förtjust i att läsa Olivia Laing, som även medverkar regelbundet i *Guardian*, *Observer* och *New York Times*.

Olivia Laing är klipsk och gör originella iakttagelser, skriver smittande livfullt och tycks alltid vinnlägga sig om att vara ordentligt påläst. Dessutom vårdar hon dygden att ordentligt redovisa sina käll-

lor, i fotnoter och med ordentlig litteraturförteckning, så att den som får lust kan läsa vidare i de ämnen hon så flyhänt berör i sina associationssnabba essäer. Hon skriver inbjudande och kommunikativt, inte för att briljera eller visa sig på styva linan. Det kommunikativa i hennes gärning tas för övrigt väl tillvara av hennes svenska förlag, Daidalos, som på sin hemsida erbjuder en samling länkar till de verk Laing dryftar i sin bok. Det är flott!

Ett grepp hon använder i sina böcker är att ge en självbiografisk bakgrund till varför hon dras till just de ämnen hon fokuserar på i sina respektive essäsamlingar. I *The Way to Echo Spring* är det den djupt förvirrande erfarenheten att växa upp i ett hem där moderns partner, en kvinna, är alkoholiserad och därför ständigt blandar bort korten och skapar både osäkerhet och misstro. Denna erfarenhet är klangbotten för de essäer som hon i den boken skriver om en rad alkoholiserade amerikanska författare. I denna nya essäsamling är en överrumplande kärleksbesvikelser och känslan av att vara alldeles övergiven i storstaden New York, dit hon flyttat från England för att komma nära sin fästman, en ständigt återkommande klangbotten för inalles sju essäer.

DE FYRA FÖRSTA essäerna handlar om amerikanska bildkonstnärer: Edward Hopper, Andy Warhol, David Wojnarowicz och Henry Darger. Hon skriver även om den märkliga barnflickan och fotografen Valerie Maier, vidare om Valerie Solanas, radikalfeministen som sköt Andy Warhol, och om tenoren Klaus Nomi, kultfigur i amerikanska undergroundkretsar kring 1980, innan han blev berömd tack vare att han fick sjunga med David Bowie och på så vis även kom in i det popkulturella kretsloppet.

Laing sträcker ytterligare ut sina fångstarmar i en spännande essä med titeln "Spegelvärldar", som inledningsvis handlar om IT-gurun och entreprenören Josh Harris

Olivia Laing.

FOTO: GERAINT LEWIS/TT

men sakta vidgas till att bli en rad kulturanthropologiska och psykologiska funderingar rörande 2000-talets tilltagande mänskliga isolering till följd av vårt datorberoende. Vi lever i falska och illusoriska gemenskaper, klagar Laing, och är ”på väg mot en intimitetskris eftersom vår förmåga att umgås förtvinar och dör”.

VI BLIR ALLT ENSAMMARE med våra datorskärmar och med våra kontaktannonser på Craiglist eller Tinder. Vårt deltagande i verkligheten blir mindre och mindre. Övergiven av sin älskare isolerar Laing sig själv och tillbringar hela dagar och nätter framför sin datorskärm – och intalar sig att hon fortfarande är med i livet. Hon vill bevisa sin närvaro genom att trycka på knappar som visar vad som engagerar henne och vad hon gillar eller ogillar. Hon vill se och bli sedd, men eftersom hon är deprimerad måste hon göra allting via skärmen. Och på skärmen kastas hon mellan åsikter, ämnen, hugskott, bilder och allt möjligt som väller fram i ett okontrollerbart kaos. Ingenting hänger samman, allra minst hon själv.

Det är därför Winnicotts fallbeskrivning om pojken med snörena faktiskt väx-

er till en sinnebild för allas vår strävan efter att, om möjligt, sy samman ett utkast till en världsbild eller åtminstone en livskänsla som håller i sig längre än bara en kort stund.

Andy Warhols viktigaste arbetsredskap var bandspelaren och kameran, men han ägnade sig även åt något så egendomligt som att sy ihop fotografier med vanlig sytråd. En av de installationer som Wojnarowicz är ihågkommen för består av ett antal hopsydd bröd. Han är även känd för att bokstavligen ha sytt ihop sin egen mun med nål och tråd, så just sytråden var verkligen ett av hans uttrycksmedel – även om det är svårt att tänka sig att en hopsydd mun skulle kunna hänga ihop med en önskan om att sammanfoga en disparat tillvaro.

DEN AV OLIVIA LAINGS bildkonstnärer som var mest fixerad vid snören och trådar var Henry Darger. Han samlade på snören och garnnystan och hade stora mängder av den varan i sin trånga enrummare, hans tjänstebostad som vaktmästare. Han samlade även på gummiband. Gummiband som gick sönder brukade han försöka laga med tejp. Denne Henry Darger efterlämnade vid sin död tusentals bilder och en 19 000 sidor lång och rikt illustrerad roman med den bisarra titeln *The Story of the Vivian Girls, in What Is Known as the Realms of the Unreal, of the Glandico-Angeliman War Storm, as Caused by the Child Slave Rebellion*.

Dargers i sin helhet naturligtvis outgivna roman lär handla om de ljuslockiga Vivianflickorna, som förföljs, våldtas och lemlästas av brutala män, cowboys eller uniformerade soldater. Vi närmar oss här gränsen till det patologiska. Om denna udda konstnär, en outsider i alla bemärkelser och berömd först några årtionden efter sin död 1973, skriver Olivia Laing denna gång sina mest inspirerade sidor. Av allt att döma är det även hennes efterforskningar i Dargers arkiv och huvudsakligen opublicerade litterära kvarlätenheter som har varit det mest tidskrävande i bakgrundsarbetet för hela boken.

KONSTIGT NOG FÖRSUMMAR hon att nämna att John Ashbery på ett tidigt stadium av Henry Dargers snabbt stigande postuma ryktbarhet skrev en hel diktsamling inspirerad av dennes bildvärld och dittills publicerade litterära kvarlätenheter. Diktsamlingen heter *Girls on the Run* (1999) och finns i svensk översättning med titeln *Flickor på flykt*.

Henry Darger är den ensamaste av alla de särlingar i New York som Olivia Laing närmar sig. Han var ensamare än hon själv någonsin kommer att vara. ✨

Bogart och Bacall i Howard Hawks *The Big Sleep*.
FOTO: GETTY IMAGES

LITTERATUR

I väntan på sömnen

Att läsa Raymond Chandlers *Den stora sömnen* är på ett paradoxalt sätt upplyftande, skriver **Josefin Holmström**.

”JAG VAR SNYGG, proper, rakad och nykter och jag kände mig ovanligt stuv i korgen. Jag var precis allting som en välklädd privatdeckare bör vara. Jag skulle hälsa på hos fyra miljoner dollar.” Det är en rejält charmerande presentation, den Raymond Chandlers privatdetektiv Philip Marlowe ger av sig själv i *Den stora sömnen*. Så har den bättre men stilige Marlowe också blivit en av kriminallitteraturens mest populära figurer. Nu återutger Modernista Raymond Chandlers roman, dock inte i nyöversättning utan i Mårten Edlunds visserligen mycket trivsamma och skarpa version från 1947. Det hade onekligen varit trevligt med en modern tolkning av denna klassiker, men man får vara glad för det lilla. Chandler är ju alltid Chandler.

Den stora sömnen är berättelsen om familjen Sternwood: den åldrade invaliden, general Sternwood och hans vackra men bångstyriga döttrar Carmen och Vivien. Vivien har varit gift med den irländske spritsmugglaren Regan; Carmen rumlar runt tillsammans med Los Angeles mer ljusskygga element. Hon har dessutom en olycklig bekantskap med den sjaskige pornografen Geiger, vilken nu utpressar generalen med komprometterande fotografier av yngsta dottern. Det är denna utpressning som gör att Sternwood anlitar Marlowe en regnig oktobereftermiddag i Hollywood.

Den stora sömnen utspelar sig i 1930-talets Los Angeles, i sviterna av den stora depressionen. Cynismen är utpräglad: nästan samtliga inblandade är på dekis, märkta av livet men utan någon direkt revanschlusta.

Man roffar istället åt sig vad man kan. Kärleken är så förtunnad att den endast består av sexuell fernissa. Kvinnor ramlar i knäet på Marlowe, till exempel Carmen, som suger på tummen och blinkar som en blunddocka. Skurkarnas motiv är varierande och ibland banala. Folk dör på grund av misstag-na identiteter, sörjda av ingen.

ROMANEN BRUKAR SORTERAS in i den hårdkokta genren. Den anses allmänt ha fått sitt genomslag med Dashiell Hammets och Mickey Spillanes pulpromaner, *pulp fiction* – så kallad på grund av den billiga papperskvaliteten i de tidskrifter där denna typ av litteratur trycktes. Utmärkande för den hårdkokta deckaren är just den rappa stilen, svartsyntheten och de barnförbjudna våldsamheterna. Fokus ligger på mänsklig svaghet och korruption som letar sig långt upp i leden. Sentimentala skildringar gör sig icke besvär. Den skiljer sig markant mot deckargenrens föregångare såsom Arthur Conan Doyles kluriga Sherlock Holmes-mysterier eller Agatha Christies pusseldeckare.

Den stora sömnen är ökad för sin komplicerade intrig (Vem var det egentligen som sköt chauffören?), men man läser inte nödvändigtvis Chandler för intrigen, utan för att ta del av den dystra stämning han så noggrant målar upp. Prosan är extremt detaljerad: ”Från östra delen av hallen gick en fristående trappa belagd med tegelplattor upp till ett galleri med räckle av smidesjärn och en glasmålad riddarroman till.” Chandler skriver ibland som om han specificerar

interiören för ett filmmanus.

Filmisk, ja, det är den här romanen. Den hårdkokta romanens motsvarighet på vita duken är *film noir*. I filmatiseringen av *The Big Sleep* från 1946 spelar Humphrey Bogart Philip Marlowe och Lauren Bacall den bortskämda Vivian Sternwood. Manusets skrevs av bland andra William Faulkner. Filmversionen är en noirklassiker: regnet faller ständigt över ett Los Angeles sänkt i dystert mörker, Marlowe sitter nedsjunken i sin bil med en cigarrettfimp mellan tummen och pekfingeret, undersköna kvinnor i åtsittande kläder dricker whisky och spelar bort sina pengar. Bogarts knarrande röst och smala uppenbarelse ger sällsynt liv åt Marlowe: en man som trots allt försöker göra rätt för sig i det moraliska moras som är depressionens Amerika.

LITTERATUREN SOM PUBLICERADES under depressionen var ofta eskapistisk, men samhällskritik förekom naturligtvis, till exempel i John Steinbecks *Vredens druvor*. Även *Den stora sömnen* kan kallas samhällskritisk – det finns gott om korruption hos Chandler – men det är förstas ingen Sjöwall-Wahlöö vi har att göra med. Chandler har inga förslag på förbättringar. Marlowe sveper med blicken över den tåredal som är det förmögna Hollywood och tar en drink till. *Den stora sömnen* är förstas ganska duktigt sexistisk på ett sätt som säkert kan reta någon. Hysteriska kvinnor får en smäll för att lugna ner sig; det daskas i rumpor och kommenteras om långa ben. Marlowe glider runt och muttrar åt donnorna som för-tjust klipper med ögonfransarna. Men så ser det ut på fåfångans marknad.

Ja, det finns något ousägligt sorgligt över *Den stora sömnen*. Den enda verkliga trösten, den enda utvägen, är ”den stora sömnen”, som alla väntar på. ”Vad spelade det för roll var man en gång låg när man var död? I en smutsig göl eller i ett marmortorn på toppen av ett högt berg?” frågar sig Marlowe. ”Man var död, man sov den stora sömnen, man oroades inte av såna saker.” I denna förstämning rör sig Chandlers figurer. De vassa replikskiftena döljer en avgrundsdyb meningslöshet. Livet är i allmänhet fattigt; de som likt familjen Sternwood inte behöver slita för brödfödan lider ändå andlig nöd. Marlowe plockar ”fram kontorsflaskan” och låter ”självaktningen gå sina egna vägar”. Efter avslutat fall ”stannade jag vid en bar och fick ett par stadiga whisky. Det hjälpte mig ingenting.”

Det kan kännas paradoxalt upplyftande att läsa något så deprimerande; här finns ingen framåtanda, inga politiska program eller presidentlöften, inga populistiska lögner. Ska människan lyftas upp ur detta mörker krävs något större och gudomligare. Vi har en del att lära av depressionens litteratur. ✿

Josefine Owetz är redaktör i *Officerstidningen*. Hon gjorde värnplikt 2009–2010 och tillhörde en av de sista kullarna värnpliktiga.

Det sker inte här

Försvärsövningen Aurora har nyligen avslutats när Axess kommer ut. Inför övningen har den lilla ljudliga minoritet som är motståndare fått en oväntat stor plats i medierna. Övningen har av dess belackare kallats omstridd och för en "krigsövning" som leder till ökad spänning i närområdet.

Det är över 20 år sedan Försvärsmakten genomförde en lika omfattande övning med samtliga stridskrafter. Mycket vatten har runnit under de försvärspolitiska broarna sedan dess.

På ett seminarium hos Folk och Försvär 2013 definierade Försvärsverkets dåvarande informationsdirektör Erik Lagersten folkförankring så här: *Summan av försvärsvilja och förtroende*.

Det är nog en rätt bra sammanfattning.

Att försvärets folkliga förankring har minskat håller nog de flesta med om. Okunskapen om Försvärsmakten och försvärs- och säkerhetspolitiken är utbredd. Till exempel blev nyligen en förälder i Älmhult tillsagd att inte hämta barn på förskolan i militäruniform eftersom det skrämde barnen.

Nyheten om förskolehämtningen i Älmhult väckte reaktioner i sociala medier. Någon dag senare backade också kommunen och meddelade att det även i fortsättningen var okej med uniform när barn ska hämtas och lämnas. Det var väl för väl. Men kanske kan detta ses som betecknande för synen på försväret 2017.

Vissa menar att en av de viktigaste källorna till den minskade folkförankringen var när värnplikten blev vilande 2010. Få trodde nog att plikten skulle återaktiveras så snart igen.

Mycket har hunnit hända i vårt närområde de senaste åren, inte minst vad gäller den spända situationen i Östersjöområdet. Vid årsskiftet återinförs värnplikten igen – kommer den att vara folkförankrande? Tveksamt. Förvisso med den välkomna nyheten att såväl män som kvinnor mönstrar, men det är inga volymer att tala om – cirka 4 000 per år beräknas kallas in.

Frågan är ändå om inte den bristande förankringen till del beror på att en majoritet av svenska folket inte tror att det finns någon reell risk att vi hamnar i krig. Den tanken verkar ha försvunnit i det allmänna medvetandet mellan förra försvärsverketsövningen Orkan 1993 och idag.

Vilka av oss har egentligen tagit till sig att Ryssland övar kärnvapenanslag mot Sverige? Att de annekterat delar av Ukraina?

Kanske är det när vi åter förstår att kriget inte bara händer någon annanstans utan är en möjlig realitet även här hemma som vi kommer att få se ett ökat förtroende bland folket.

Om inte varje enskild medborgare känner att försväret av Sverige angår dem finns inte heller stödet eller förståelsen för de stora resurser som krävs för att återupprätta totalförsväret.

En kollega som jobbade i Sarajevo under Balkankriget har berättat att många av invånarna, efter att de första skotten skjutits på gatorna, inte ens då förstod att kriget kommit. "Inte sker det här – vi är ju rationella, icke-nationalister och ägnar oss inte åt sånt. Kriga kan man göra i Kroatien – inte här."

Kanske är det där skon klämmer; att vi inte längre kan se att aggressivt organiserat våld fortfarande är ett acceptabelt verktyg för vissa stater och makthavare. Lite död har ingen dött av.

När vi har förstått det kanske vi inser att det inte är våra egna uniformer vi ska vara rädda för – utan oinbjudna främmande dito.

I korthet

Utbytbara städer

För inte så länge sedan visade det sig att den litauiska statliga turistbyrå gjort en påkostad satsning på internet för att locka till sig besökare till landet på dubiösa premisser. I sin iver att förmedla skönhetsvärden hade man använt sig av fotografier från Finland och Slovakien. Ett nord- eller östeuropeiskt land är väl så gott som ett annat för besökaren, tycks man ha resonerat.

Det blir förstas komiskt eftersom det ändå ligger något i det. Det vill säga: det ligger naturligtvis ingenting i det, Finland, Litauen och Slovakien är inte mindre olika än Island, Grekland och Sydafrika. Men ur turistens synpunkt ligger det nog ändå något i det.

Jag har viss sympati för att genomsnittssvensken under den djupaste, mörkaste och slaskigaste tiden på vintern i desperation kan tänka sig att åka lite varstans bara där finns sol, värme och en strand där man äntligen kan få slappna av en stund. En sådan resa är så att säga a priori utan några som helst andra ambitioner än rent sinnliga.

Den litauiska turistbyrå verkar emellertid ha dragit slutsatsen att också resor till Litauen numera sker utan några egentliga ambitioner att besöka just det landet. Huvudsaken för resenären är att det är vackert, att det finns saker att göra och att man äter bra. En mysig gammal stad, pittoreska byar och gärna ett gammalt slott vill besökaren se. Det är samma sorts resonemang som när James Bond-filmer som ska utspela sig i Montenegro spelas in i Tjeckien.

Jag tänker på detta när jag läser en bok av den ryske författaren Jurij Buida i engelsk översättning, *The Prussian Bride*. Buida skriver om sin hemstad Znamensk i Kaliningrad-enklaven. "En dag insåg jag att min hemstad inte brukade heta Znamensk, utan Wehlau. Tyskar hade bott här. Ett tio tjugotrettio år djupt laget av ryskt liv skakade ovanpå ett sjuhundra år djupt fundament som jag inte visste någonting om", skriver han.

Att befinna sig på en plats så full av historia och inte förstå någonting av den blir för den sensibla Buida ett trauma som måste behandlas. Platsen spelar roll. Den är för Buida aldrig utbytbar.

Men det är kanske författarens eget fel att han inte är tillräckligt ytlig. I den postmoderna weekendresenärens ögon är säkert också Jurij Buida utbytbar mot vilken pittoresk östeuropeisk intellektuell som helst.

Jakob Sjövall

Detta nummers recensioner:

Eli Göndör konflikthanterar; **Jonas Elvander** välkomnar världen in i värmen; **Ylva Herholz** kastar loss; **Thomas Gür** förordar självhjälp; **Tommy Olofsson** möter författaren som ung; **Håkan Arvidsson** blickar mot öster; **Carl Rudbeck** studerar tysk skolbildning; **Niklas Anderberg** omvärderar omvändelsen; **Lennart Berntson** räds rädda majoriteter; **Bengt E Y Svensson** hyllar antikt skarpsinne; **Jojje Olsson** begrundar kinesisk aggression.

Nya rekryter: terrorn drar till sig unga entusiaster.

FOTO: MUZAFFAR SALMAN/TT

Det heliga krigets lockelse

Varför lämnar många ungdomar familj och trygghet i väst för att ansluta till IS och kampen för ett kalifat? Vilken roll spelar religionen? Två franska forskare ger två olika förklaringar. Eli Göndör presenterar och jämför.

JIHADISMEN

De båda norska flickorna Leila och Ayan genomförde sina planer i största hemlighet. Trots trångboddheten och föräldrarnas kontroll, var det ingen i familjen som anade vad som var i görningen. Utan förvarning fick flickornas far Sadiq meddelandet när de två redan var på väg in i Syrien. De hade gett sig av till Raqqa för att gifta sig och förena sig med IS. Deras föräldrar blev förtvivlade. Modern Sara krävde av Sadiq att han genast skulle hämta hem flickorna. För

honom hade deras beslut ingenting med islam att göra. För döttrarna var resan och delaktigheten i IS kamp en av de viktigaste religiösa plikterna en muslim kunde utföra. För deras bror Ismail var religion bara dumheter som han helst ville slippa. Detta är en del av upptakten till Åsne Seierstads omtalade bok *Två systrar*. Här berättar hon historien om hur en familj med somaliskt ursprung drabbas när två av barnen sugts upp i en våldsam, samhällsfrånvärd islamisk gemenskap. Hur de bestämmer sig för att byta ut de åtsittande jeansen mot det ansiktstäckande plagget niqab, lämna sin familj i Norge och bli en del av

IS, och hur deras far sedan gör allt för att försöka hämta hem dem igen.

För att förklara för Sadiq hur de har kommit fram till att deras resa skulle vara en religiös plikt, skickar flickorna Abdullah Azzams (1941–1989) fatwa *Defense of Muslim Lands* till honom. Denne Azzam är en av de ideologer som ansåg att jihad (det heliga kriget) är en central gärning som varje muslim är förpliktigad att genomföra. Fatwan skrev han 1979 under afghansk-sovjetiska kriget som en uppmaning till världens muslimer att delta i kampen mot Sovjet. Denna omvärdering av jihad, från ett kollektivt åtagande som

>>

Bataclan: attack av tredje vågens jihadister.

FOTO: BENOIT TESSIER/GETTY IMAGES

endast kan genomföras under vissa premisser till något som varje muslim är skyldig att genomföra, på samma sätt som man är tvungen att be eller fasta, finns redan hos Muslimska brödrskapetets viktigaste ideolog, Sayyid Qutb (1906–1966). Men Azzam lyckas få flera religiösa auktoriteter att skriva under sin uppmaning, vilket upphöjde idén till en fatwa (ett förpliktigande religiöst juridiskt utlåtande).

Det Seierstads bok framförallt illustrerar är familjens hjälplöshet. Ingen visste vad som var på väg att hända och ingen förstod varför flickorna hade fattat sitt beslut. Men den berättar också hur flickorna påverkades av aktivister med en religionstolkning som är helt oförenlig med hur föräldrarna förstår religionen och hur en son i samma familj, uppvuxen i samma miljö, kan välja en annan väg.

Hur detta kan ske är en av vår tids stora frågor. Vi vet att det händer överallt. Även i Sverige. Men medan forskningen utanför Sverige tycks göra allt för att förstå och finna lösningar, tycks svensk forskning göra allt för att undvika problemet. Detta illustreras inte minst av uttalanden som görs av svenska experter efter det senaste terrordådet med islamiska motiv, och som tydliggör hur bristfällig förståelsen av fenomenet är i Sverige. Dock finns det givetvis fler än en anledning till den här utvecklingen, och att forskning bedrivs betyder givetvis inte att lösningen på problemet är funnen eller att de som forskar har en samsyn på problemets orsaker.

I Frankrike har de två kanske främsta forskarna i ämnet, Gilles Kepel och Oliver Roy, helt olika uppfattningar om varför dessa ungdomar ger sig av, och till att de, som det i dagligt tal kallas, "radikaliseras". Förenklat uttryckt framhåller Gilles Kepel

en radikaliserings av islam som en huvudorsak i sin bok *Terror in France*. Hans antagonist Oliver Roy anser istället att det är en islamisering av radikalismen som orsakar problemet, en tes som han utvecklar i sin bok *Jihad and Death*.

Båda placerar naturligtvis in fenomenet i sitt specifika sammanhang och diskuterar Frankrikes postkoloniala integrationsmisslyckanden. De pekar på hur muslimer eller islamisk aktivism interagerar med fransk politik för att på olika sätt försöka få gehör för sina behov, och båda författarna framför kritik mot olika politiska beslut. Men medan Gilles Kepel ser vissa texter, en radikaliserings av islam i franska förorter, framväxten av sociala medier och politiska beslut som drivande orsaker till utvecklingen, ser Oliver Roy istället en ungdomskult som i sitt andliga eller själsliga tomrum anknyter till populärkultur i olika former, vilket tar sig uttryck i en ytlig, snabbt hopvispad budgetvariant av islam, producerad i syfte att fylla tillvaron med mening.

Kepel iakttar en salafisering av islam som har rotat sig i många förorter efter det att myndigheter och staten har gett upp, dragit sig tillbaka och lämnat ett vakuum efter sig. Där påverkas ungdomar av religiösa auktoriteter och av ideologiska texter som sprids på internet. Roy menar tvärtom att den tomhet och hopplöshet som vissa ungdomar känner, gör att de lämnar sitt naturliga kulturella arv och den form av islam som deras föräldrar utövar. Istället söker de sig till vissa tolkningar eller uttryck för islam som är ytliga, nihilistiska och avsedda just för att ge det liv de själva betraktar som misslyckat något som liknar en mening och en riktning. Roy hävdar att dessa ungdomar inte läser speciellt mycket, utan att de famlar efter enkla och kortfattade budskap som

finns tillgängliga på internet. Den omtalade salafiseringen av islamiska omgivningar i förorter till Paris avfärdar han inte bara som en överdrift. Han hävdar också att salafistiska budskap inte är avgörande för dessa ungdomars val.

Kepel identifierar den nuvarande situationen som en tredje våg av jihadism. Den börjar, menar han, 2005 och har som syfte att bekämpa Europa på europeisk mark med hjälp av andra generationens invandrare med muslimsk bakgrund. Den första jihadvågen var enligt Kepel den som i spridda skurar och utan framgång engagerade sig i Afghanistan, Bosnien, Egypten och Algeriet mellan 1979 och 1997. Den andra vågen avgränsar han till åren 1998–2005 och till al-Qaidas krig mot USA som nådde sin höjdpunkt den 11 september 2001 i och med attacken mot World Trade Center och Pentagon, men som sedan tappade luften i striderna mot USA:s armé i Irak.

Dessutom menar sig Kepel se en förändring i hur den jihadistiska verksamheten är uppbyggd i den tredje vågen. Usama bin Ladins verksamhet var toppstyrd. Organisationen rekryterade kvalificerade människor som kunde genomföra sofistikerade attacker, som den som inbegrep de kapade passagerarplanen. Den tredje vågens jihadister är snarare organiserade i nätverk som styrs nedifrån och upp, vilket inte sällan leder till att måttligt begåvade entusiaster med dålig impulskontroll rekryterar sig själva. Därtill utnyttjas sociala medier av jihadistiska nätverk, och då inte minst Youtube som lanserades 2005, för att sprida självförhärlande filmer.

Ett exempel på dessa instabila människor med dåligt omdöme är Mehdi Nemmouche, som utförde attacken mot det judiska museet i Bryssel i maj 2014. När polis genomförde en rutinkontroll den 30 maj 2014 på en busstation i Marseille upptäcktes han tillsammans med vapen som hade använts för attacken. Dessutom hittades en film hos honom där han framför en IS-flagga stolt berättar om sin gärning. Nemmouches infantila klumpighet förklarades av franska jihadister med att fransk och israelisk säkerhetstjänst hade satt dit honom för att smutskasta islams rykte. Bland franska jihadistanhängare som lever på information från sociala medier och som inte vill framstå som idioter, togs denna konspirationsteori emot med tacksamhet. Dock uppstod förvirring då IS i sitt magasin *Dabiq* hyllade gärningsman-

nen från Bryssel som en hjälte och martyr.

Kepel och Roy ser segregationen och den höga arbetslösheten bland i första hand arabisktalande från Nordafrika som ett stort problem och som en utmärkt jordmån för att människor ska radikaliserar och/eller förmås att söka sig till jihadistiska rörelser. Men Kepel riktar också ett anklagande finger mot den franska identitetspolitiken, som enligt honom har gjort det mer lönsamt att vara muslim och beklaga sig över islamofobi än att vara fransk medborgare i ett segregerat område med små utvecklingsmöjligheter. Roy nyanserar dock utanförskapets betydelse. Han påpekar att många fler av dem som har invandrat och deras barn som lever under samma förhållanden söker sig till Frankrikes olika säkerhetsstyrkor än till olika jihadist-rörelser. 10 procent av soldaterna i franska armén definierar sig själva som muslimer.

Kepel ger den ovan nämnde ideologen Abu Musab al-Suri och dennes text ett mycket stort utrymme. al-Suri föddes i Syrien 1958. Han studerade en tid i Frankrike, men blev genom äktenskap spansk medborgare och befann sig runt 1997 i kretsar nära al-Qaidas ledning. Under hela sitt liv sysselsatte hans sig med någon form av religiös aktivism som med våldssamma inslag strävar efter att uppnå en global islamisk väckelse.

År 2005 – det år som, enligt Kepel, som sagt utgjorde början på den tredje jihadist-vägen – var också det år då al-Suri på internet publicerade sin text *The Global Islamic Resistance Call* (Da'wat al-muqawa-

"Kepel iakttar en salafisering av islam som har rotat sig i många förorter efter det att myndigheter och staten har gett upp."

mah al-islamiyyah al-'alamiyyah). al-Suri tar i texten avstånd från al-Qaidas tidigare krig mot USA. Texten är ett 1 600 sidors långt manifest som förklarar varför terror i Europa istället bör vara den viktigaste strategin i kampen mot väst, och som pekar ut den dåligt anpassade, unga generationen av muslimer i Europa som de soldater som lämpligen ska utföra uppgiften.

Genom hela boken återkommer Kepel till två teman. Den ena är al-Suris manifest, som han anser har en avgörande betydelse för utvecklingen. Det andra temat är salafiseringen av olika förortsmiljöer, som är Kepels återkommande förklaring till radikaliseringsen bland unga franska muslimer. Han beskriver reaktionerna på förbudet mot ansiktsdöljande klädesplagg för kvinnor från 2010; ett beslut som riktades mot just salafistiska miljöer där det anses

vara en religiös plikt för kvinnan att skyla hela sig. I några förorter gick kvinnor medvetet ut med ansiktstäckande plagg för att provocera. Enligt Kepel var flera av dessa konvertiter. 2013 ledde ett polisingripande mot en kvinna med ansiktstäckande plagg till upplöpp. Filmer och bilder på upplöppen spreds omedelbart på sociala medier, och myndigheter anklagades av diverse islamister för att vara islamofober.

Franska fängelser: producerar jihadist-er.

FOTO: GETTY IMAGES

Kepel beskriver en rörelse som drivs av unga européer med bakgrund i något nordafrikanskt land, och som genom sociala medier har blivit nyfrälsta och är besatta av en fantasi om ett allomfattande och globalt islam. Inte mer än några timmars resa krävs för att de på riktigt ska

uppleva vad de har fantiserat om i en virtuell värld under flitig användning av olika dataspel. I Syrien och Libyen kan de träna på att döda hedningar, lägga upp bilder på sig själva som hjältar i sociala medier och på det sättet få sympatier i de förorter dit de har för avsikt att återvända för att fortsätta sitt krig.

Tredje vågens jihadist-er är, enligt Kepel, till stor del producerade i franska fängelser, där småbrottslingar introduceras till en messiansk religionspolitisk islamism, som erbjuder pånyttfödelse genom våld eller åtråvärt martyrskap. Kepel hänvisar till en rapport som redan 2001 varnade för hur unga förstagångskriminella i fängelser genast tas om hand av självutnämnda imamer som predikar krig och våld. Det nya budskapet blir också det fil-

ter genom vilket all nyhetsrapportering sedan passerar enligt Kepel. Det färgar hela samhällssynen. Väst är korrupt och ondskefullt. Islam är under attack och förnedrat. Den enda rimliga vägen till upprättelse är våld. Mohamed Merahs mord på judiska skolbarn i Toulouse mars 2012 var, enligt Kepel, början på en ny våg där gärningsmännen hade samma bakgrund och som kulminerade med blodbadet på tid-

skriften Charlie Hebdo:s redaktion den 7 januari 2015, konsertlokalen Bataclan den 13 november 2015 och på strandpromenaden i Nice den 14 juli 2016.

Omar Omsen är ett av flera exempel som Kepel tar upp och beskriver i boken. Omsen skaffade sig status i den kriminella världen genom väpnade rån i Monte Carlo. Karriären avbröts av ett långt fängelsestraff. I fängelset omdisponerade Omsen sina redan utvecklade färdigheter. Som våldsam gangster hade han allt det en salafistisk jihadist behövde. Inte minst visade hans tidigare framfart på brottets bana prov på en moral som passade utmärkt in i den salafistiska jihadismens världsbilden, där det kan ses som en religiös plikt att råna avfallingar och hedningar. Omsen producerade en videoserie med namnet 19HH som spreds på nätet genom Youtube. Avsnitten i serien bygger alla på samma idé. Det som visas i de officiella mediekanalerna är lögn. Lögnerna upprätthålls av en ond amerikansk-sionistisk konspiration. Därigenom är islam och muslimer under attack av onda krafter med gränslös global makt. Endast genom det heliga kriget går det att bekämpa dessa onda krafter, och att utkämpa detta heliga krig är dessutom varje muslims religiösa plikt.

Det är framförallt i uppfattningen om vilka människor det är som väljer den jiha- >>

Scarface: kriminell idol för jihadister.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

distiska vägen och vilken sorts kultur det är som inspirerar dem, som Kepel och Roy är överens. Men Olivier Roys sammanställning av jihadisternas gemensamma drag är egentligen också vad som stärker hans tes om att fenomenet snarare är en islamisering av radikalism än radikaliserings av islam. För dem som tidigare har läst Roy är det lätt att känna igen hans begreppsanvändning. Tidigare har han beskrivit jihadistiska rörelser som en "avislamisering" av islam på grund av rörelsens modernistiska tolkning av religionen. Han har också hävdat att islam är "avterritorialiserat" på grund av muslimers spridning i världen. Nu anser han att den aktuella vägen är "avkulturifierad" från sitt naturliga sammanhang och att det är en av orsakerna till radikaliseringsen.

I motsats till Kepel hävdar Roy att dessa unga män egentligen inte har anknytning till någon religiös miljö före radikaliseringsen. Han påpekar att ingen av dem tillhört någon Muslimska brödraskapsassocierad rörelse. Ingen ägnade sig åt någon form av islamisk samhällstjänst. Deras besök i moskéer var i bästa fall sporadiska. I sämsta fall kastades någon ut från någon moské efter att ha varit oförsämd mot imamen. De var inte ens aktiva i någon stödorganisation för palestinier. Roy ser således inga tecken på någon religiöst definierad organisation som radikaliserade dem med "religiösa" argument. Där religiös radikaliserings ändå förekom, var det inom de små isolerade grupperna som sedan utförde något terrordåd, men inte inom ramen för någon salafistorienterad moské. I 50 procent av fallen har de varit kopplade till kriminalitet. Både Roy och Kepel påpekar dessutom att 25–30 procent är konvertiter. De har alltså inte blivit jihadister eller radikaliserats efter att ha suttit böjda över religiösa skrifter och studerat dem med brinnande intresse. Inte heller har de levt i vad som

kan anses vara en religiös kultur.

Det är alltså framförallt i frågan om religionens roll och betydelse som Roys och Kepels uppfattningar går isär. Roy visar att jihadisternas religiösa skolning är i det närmaste obefintlig. Deras nyvunna entusiasm eller anknytning till jihadiströrelsen väcks i en vänskapskrets eller via internet. Kampsportsklubbar är, enligt Roy, viktigare rekryteringsplatser än moskéer. Språket som vanligtvis används i gruppen är fransk slang uppblandat med arabiska begrepp som anknyter till en religiös föreställningsvärld. Och de har, enligt Roy, varken tålamod eller intresse av att läsa al-Suris 1 600 sidors långa manifest.

Men det faktumet att dessa människor väljer just islam för sina ambitioner och inte något annat, pekar ändå Roy ut som centralt och viktigt för att förstå fenomenet. Det är också anledning till att han definierar det som "Islamization of

"Roy ser istället en ytlig, snabbt hopvispad budgetvariant av islam, producerad i syfte att fylla tillvaron med mening."

radicalism", islamisering av radikalism.

Roy fråntar inte jihadister deras övertygelse om att verkligen vara troende eller riktigt religiösa muslimer. Men till skillnad från Kepel ser han inte teologi eller religiösa texter som orsaken till att vissa människor har valt att anknyta till jihadistiska rörelser.

Roy anser att de helt enkelt har valt en radikal bana för att radikalismen tilltar dem.

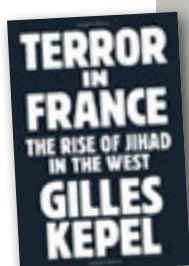
Han ser hur IS har skapat en ny livsstil med stark dragningskraft på människor som söker en radikal hållning i tillvaron. Fyrhjulsdrivna fordon som far fram i öknen. Män som med vinden i håret mot en bakgrund av vajande IS-flaggor visar upp sina vapen som ett tecken på makt och styrka. Unga förlorare från förorter i Europa som plötsligt blir attraktiva och som på sociala medier får uppskattning av hänfödda kvinnor som entusiastiskt följer deras verksamhet och längtar efter att få ansluta sig till dem. Roy liknar jihadisternas fruar vid den Bonnie som beundrade sin Clyde, som nu istället klär sig i

svart ansiktstäckande skrud men som likväl med vapen i hand lever ut i en våldsam machokultur i tron att de är sanna rebellier.

Roy placerar IS mellan två fantasier. Dels en som är religiöst definierad genom kalifatet och som det inte finns mycket kvar av när detta skrivs, dels en annan som anknyter till ett sammanhang som inte har något med islam att göra utan som snarare är kopplad till gatugång, organiserad kriminalitet eller kriminella filmidoler som Tony Montana (Al Pacino) i Brian De Palmas *Scarface*. Roy ser således en skillnad mellan IS och dem som rekryteras till organisationen eller som känner en mer eller mindre diffus samhörighet med den på olika vis. IS:s ideologi är ett religiöst uttryck formulerat av personer som kan sina heliga skrifter. De som anknyter till organisationen tar därmed visserligen till sig en religiös idé. Men det gör det för att de därigenom kan uppgradera sta-

tusen på ett liv bestämt av kriminalitet och dålig utbildning till något meningskapande som gör att anhängarna hamnar mitt i världens fokus och förvandlar dem till hjältar.

För Roy är det uppenbart varför denna möjlighet lockar just andra generationens invandrare och konvertiter. Han ser hur båda dessa grupper har förlorat eller valt bort sina föräldrars djupt rotade kultur och religion. Istället pusslar de ihop en religion utan någon som helst kulturell eller social grund. De är till och med stolta över att vara "avkulturifierade", eftersom det förädlar deras socialt missanpassade förlorarliv till delaktighet i en rörelse som har tagit globaliseringen till nya nivåer och ger dem en status som överskuggar alla andra misslyckanden. De skapar helt enkelt ett religiöst uttryck och ett globalt uppdrag som träder in istället för de rötter och sammanhang som de saknar. Med Roys språkbruk blir det således en fråga om först "avkulturifiering" och sedan religiös rekonstruktion. Alltså islamisering av

TERROR IN FRANCE
THE RISE OF JIHAD IN THE WEST
GILLES KEPEL
Princeton University Press 2017

JIHAD AND DEATH
THE GLOBAL APPEAL OF ISLAMIC STATE
OLIVER ROY
C Hurst & Co 2017

radikalism och inte tvärt om.

Oavsett vilken databas Roy tittar på är bristen på religiösa kunskaper bland jihadisterna iögonfallande. De cirka 4 000 dokument som finns tillgängliga där IS har registrerat sina utländska krigare, visar att 70 procent av de tillfrågade påstår att de bara har basala kunskaper om islam. Jihadisternas motiv för att välja som de gör är för det första deras bild av västs illgärningar mot muslimer. Det andra motivet går, enligt Roy, ut på att göra sig själva till hjältar genom att skydda världens muslimer. Det tredje motivet är att få dö. Förväntningarna på döden är uttalad av så gott som alla. Den föreställningsvärld som formuleras är en fantasi mer än en analys av vad som faktiskt händer i världen. Roy anser att det är en illusion och att den därför är inkonsekvent. Medan de exempelvis oavbrutet talade om förtrycket av palestinier och betydelsen av att stödja den palestinska kampen mot Israel, bekämpade de Hamas allierade i flyktinglägret Yarmouk i Syrien och brände palestinska flaggor. Norr om Damaskus krigade de samtidigt mot Hizbollah – en annan av Israels svurna fiender.

Gilles Kepel och Olivier Roy har skrivit varsin bok med olika utgångspunkter och olika slutsatser, men med i stort sett samma empiri. Kepel staplar datum och personer på varandra. Han irriterar sig på politiker som fattar fel beslut och på forskare som han menar har helt fel eftersom de inte kan arabiska. Emellanåt är han svår att följa och hans slutsatser ger ett mer tjurskalligt än nyanserat intryck. Olivier Roys förmåga till att lyfta in globala perspektiv och andra fenomen för att den vägen avmystifiera och analysera olika politiska eller militanta uttryck för islam är både lätt att förstå och att följa. Den som väljer att läsa Kepels bok först kommer att i Roys bok hitta rader av argument till varför Kepel har fel. Samtidigt är det ju svårt att inte tänka sig att båda har rätt. För om radikalism islamiseras blir ju torts allt konsekvensen även att islam radikaliserar.

Det är inte bara Roy och Kepel som kommer att fortsätta att träta om vad som får människor att fatta så drastiska beslut som att delta i en döds kult med minst sagt dåliga utsikter vad gäller att lyckas med något annat än att dö. Men betydelsen av att försöka förstå fenomenet kan inte överskattas. Det är nämligen utgångspunkten för att kunna bekämpa det. ✿

Eli Göndör

Slaget vid Poitiers: en modern myt.

Den hemliga historien

FRANKRIKE

Under vårens presidentvalkampanj i Frankrike var nationens historia ett ständigt återkommande tema. Emmanuel Macron möttes med både vrede och applåder efter att under ett besök i Algeriet ha sagt att Frankrikes koloniala historia var ett ”brott mot mänskligheten”. Marine Le Pen fick hård kritik när hon hävdade att Frankrike inte var ansvarigt för deportationerna av franska judar under andra världskriget eftersom den franska regeringen befann sig i exil i Storbritannien. Jean-Luc Mélenchon tröttnade i sin tur aldrig på att citera de franska revolutionärerna i sina valtal och anklagades till och med under en tv-debatt av Le Pen för att låta som Robespierre – något som han tog som en komplimang.

I viss mån har den politiska kampen i Frankrike alltid varit en kamp om historien. Men idag tycks denna kamp vara mer ideologiskt och emotionellt laddad än på länge. I det sammanhanget är det kanske inte så konstigt som det kan låta att en lunta på nästan 800 sidor med fransk världshistoria har seglat upp på bästsäljarlistorna. *Histoire Mondiale de la France*, som publicerades i januari mitt under

brinnande valkampanj, är en antologi redigerad av medeltidsforskaren Patrick Boucheron. I 146 korta och lättlästa kapitel redogör specialister för olika historiska tilldragelser med början i Chauvet-grottan 34 000 år före vår tideräkning fram till 2015 års terrordåd.

Som titeln antyder är det dock inte en Supprening av den officiellt sanktionerade historiografin, utan en fransk världshistoria. I det aktuella politiska klimatet i Frankrike är detta i princip att likställa med en politisk provokation. Boucheron förklarar också i förordet att publiceringen är en politisk handling. I ett försök att bekämpa vad han uppfattar som en alltmer tilltagande, politisk ”försnävning” av historien, utförd av såväl den traditionella som den extrema högern, är målet med boken att ”mobilisera en pluralistisk förståelse av historien”, där det franska utspelar sig i ett konstant samspel med yttre faktorer. Det kanske kan låta självklart att ett lands historia är intimt förbunden med omvärldens på ett sätt som är svårt att överblicka. Men i Frankrike har Bouchérons bok lett till en hätsk debatt.

Vänsterlutande tidningar som *Le Monde* och *Libération* välkomnade antologin med positiva recensioner. Till höger

>>

var mottagandet desto svalare. I *Le Figaro* beskrev krönikören Eric Zemmour boken som ett försök att upplösa Frankrikes identitet. Den konservativa akademiledamoten Alain Finkielkraut ska enligt uppgift under ett akademisammanträde ha läst upp sin sågning av boken i samma tidning för sina kolleger, en artikel där han anklagar boken för att förneka den franska kulturens särart. Hans akademikollega, historikern Pierre Nora, var något mer positiv, men anklagade likväl i *Nouvel Observateur* Boucheron och kompani för att ”nedvärdera nationstanken”. Att döma av kritiken tycks *Histoire Mondiale de la France* alltså innehålla ideologiskt och politiskt sprängstoff.

Boken är indelad i epoker i kronologisk följd, men det betyder inte att en enhetlig berättelse presenteras. Kapitlen hänger ofta knappt ihop annat än indirekt, och läsaren tvingas pussla ihop sambanden på egen hand. Dock har redaktörerna

Chauvetgrottan: den franska kulturens vagga.

FOTO: TT

underlättat för läsaren att göra en tematisk läsning. I slutet finns en samling ”spår genom busksnären” där kapitlen delas in i tematiska grupper med namn som ”katolicism”, ”kvinnor”, ”myter”, ”slaveri”, ”segrar” och ”förluster”. Efter att ha gjort en kronologisk läsning tycks det mig dock vara en bättre idé att fokusera på enskilda teman.

Vid en första anblick är boken inte särskilt uppseendeväckande: här finns kapitel om Karl den store, Ludvig XIV, franska revolutionen och världskrigen. Men flera av essäerna, som är döpta efter årtal, motsvarar inte det förväntade

innehållet. Till exempel letar man förgäves efter kapitel om Jeanne d’Arc eller slaget vid Azincourt. I kapitlet om fredsfördraget i Troyes 1420 nämns dock båda dessa i förbigående, men bara som sekundära företeelser i ett mycket större sammanhang. Detta angreppssätt är symptomatiskt för *Histoire Mondiale de la France*.

”Den politiska kampen i Frankrike har alltid varit en kamp om historien. Idag tycks denna kamp vara mer ideologiskt laddad än på länge.”

Istället för att bekräfta den officiella historieskrivningen med dess fokus på enskilda personer, händelser och platser, belyses varje skeende ur ett nytt, oväntat perspektiv. För läsaren är det ibland som att plötsligt få se en tredimensionell skulptur från sidan efter att i årtal ha betraktat den rakt framifrån.

I flera essäer nyanseras och problematiseras klassiska historiska händelser. Till exempel får man veta att det berömda slaget vid Poitiers 732, där Karl Martell slog tillbaka den moriska ”invasionen” av Europa, är en modern myt: någon form av skärmytsling ägde rum, men inte där och förmodligen inte 732. Att arméer som hade erövrat Mellanöstern, stora delar av Centralasien och hela Nordafrika för gott skulle ha besegrats på en västfransk slätt är inte troligt. Istället noterar författaren att flera sydfranska städer i över åttio år styrdes av muslimer som var direkt underställda kalifen i Cordoba och att lokalbefolkningen ofta följde muslimska riter. En värre provokation mot den europeiska identitära extremhöger som har gjort Karl Martell till sin hjälte får man leta efter.

I många fall handlar det om att demaskera den mytbildning som 1800-talets historieskrivare i Jules Michelets efterföljd har konstruerat. Så har exempelvis slaget vid Alesia, där en fem gånger så stor gallisk armé besegrades av Caesars här år 52 f kr, gett upphov till bilden av den förnedrade men stolte galliske kungen Vercingetorix, som otaliga franska ledare har identifierat sig med i svåra tider. I andra fall har mytbildningen varit ett direkt resultat av det dåtida maktspelet, som i fallet Robespierres terrorvälde på 1790-talet. I motsats till den traditionella historie-

skrivningen, enligt vilken Robespierre är den moderna totalitarismens urfader, hävdar författaren, Guillaume Mazeau, att våldet under *La Terreur* egentligen inte avvek från det som utövades i andra europeiska länder under samma tid. Däre-

mot visas hur den moderna myten om den blodtörstige Robespierre skapades av hans politiska fiender i stort sett i samma stund som giljotinbilen föll. Genom att en göra enda person och hans anhängare ansvariga för det urskillningslösa våldet, kunde republikens värden räddas, enligt den gängse synen.

Att skriva en fransk världshistoria borde egentligen inte vara vare sig svårt eller kontroversiellt, särskilt som nationen i omgångar gjort anspråk på att representera hela mänskligheten. Den franska revolutionens universella värden har utövat en global dragningskraft som knappast någon annan händelse i historien. Konsekvenserna av denna händelse är i princip oöverblickbara och flera essäer åskådliggör tydligt de oväntade återverkningar den gav upphov till. I ett kapitel om Napoleons invasion av Spanien 1808 visas till exempel hur de sydamerikanska ländernas självständighet var en direkt konsekvens av Napoleonskrigen och den franska revolutionen.

Under ockupationen pågick i Spanien en kamp mellan monarkister och liberala antiroyalister. När det spanska parlamentet antog en rad liberala lagar uppstod idén att monarkin kan räddas av kolonier. I det isolerade latinamerikanska imperiet grundades lokala råd, så kallade *juntas*, i de regionala huvudstäderna där kampen mellan monarkister och liberaler fortsatte. Det var dock liberalerna som fick övertaget, och 1811 utropade Venezuela som första land självständighet. Revolutionärerna Simon Bolívar och José de San Martín var dock mer inspirerade av brittisk och spansk liberalism än den franska som ju hade lett till kejsardöme. Men det hindrade inte de självständiga nationerna från att anta författningar som i hög utsträckning var inspirerade av 1789 års värden. När så ordningen återställdes i Europa, den absolutistiska monarkin återinfördes i Spanien 1814 och restaurationen var på väg att inledas i Frankrike och resten av Europa hade det tidigare spanska imperiet paradoxalt nog övergått i en samling självständiga stater med moderna författningar grundade på idén om folkets suveränitet.

Att *Histoire Mondiale de la France* har en politisk agenda går inte att ta miste på. Klimatförändringar återkommer ofta, även så tidigt som 1610, även om inget enskilt kapitel ägnas åt frågan. Längre fram i historien läggs också enföras på Frankrikes roll som invandringsland i en tydlig blink-

**HISTOIRE MONDIALE
DE LA FRANCE**
RED. PATRICK
BOUCHERON
Le Seuil 2017

ning till samtidens politiska debatt, såsom under 1920-talet när naturaliseringslagen infördes eller efter militärkuppen i Chile 1973 då Frankrike tog emot 10 000 chilenska flyktingar. Flera kapitel anlägger dock perspektiv som kan tänkas provocera även ideologiskt vänligt inställda läsare. Till exempel behandlas ockupationen under andra världskriget, som inleddes 1940, ur en centralafrikansk horisont eftersom det franska motståndet organiserades därifrån. Ett annat kapitel om samma år handlar om upptäckten av Lascaux-grottan med de berömda hållristningarna. Ytterligare ett om 1942 handlar om judedeportationerna vid Drancy och Vel' D'Hiv'. 1946 står den första Cannes-festivalen i fokus. Förmodligen förväntas läsaren redan vara förtrogen med denna del av historien, varför redaktörerna tillåtit sig att hoppa över de mest berömda händelserna för att istället fokusera på det som drunknade i dåtidens krigsrapportering. I samtliga kapitel hörs visserligen krigsmullret i bakgrunden, men många läsare hade nog väntat sig åtminstone något kapitel om de modiga männen och kvinnorna i motståndsrörelsen.

Enligt samma logik förlänas varken Sartre eller Camus ett eget kapitel, utan istället Simone de Beauvoirs *Det andra könet*. Många kapitel, särskilt i den moderna delen, har också oväntade innehåll. Negrescopalatset i Nice, Coco Chanel's parfym N°5, Aznavour och Asterix är knappast självklara inslag i en fransk världshistoria men likväl intressanta. I andra fall gör den tidsmässiga närheten att det är svårt att avgöra hur viktiga ämnena kan sägas vara, såsom gripandet av Dominique Strauss-Kahn i New York 2011.

Ikke desto mindre är *Histoire Mondiale de la France* ett uppfriskande och välkommet bidrag till en debatt som i Frankrike liksom på andra håll präglas av en allt mer rigid syn på den egna historien och kulturen. En av bokens stora förtjänster är att den visar hur historien ständigt har utgjort hårdvaluta i förhandlingen om den nationella självförståelsen under olika epoker. Vår tid är inget undantag och en bok som *Histoire Mondiale de la France* gör inga anspråk på att själv stå utanför en sådan process genom att försöka presentera en slutgiltig version av historien. Istället erkänner den att den är en aktiv del av den pågående omförhandlingen, precis som alla andra historieverk också är, vare sig de är medvetna om det eller inte. 🌸

Jonas Elvander

Till havs

FILOSOFI

Jag blir kvar i min fätölj – men det kommer för mig flera gånger att med den här boken i händerna skulle man guppa omkring litet lojt på en gummi-madrass, i en stilla vik. Med risk förstås att flyta iväg till någon fjärran obobodd ö medan man är försjunken i den, och alla de tankar läsningen väcker. *Philosophie des Meeres*, havets filosofi, av tyske filosofi-professorn (emeritus) Gunter Scholtz är till ämne och form sådan att den får medvetandet att kasta loss; se där bara en av alla de språkliga bilder och tankefigurer som har sin upprinnelse i havet. I denna essäistiska seglats genom filosofihistorien är havsanknutna ord och uttryck också en av många aspekter på världshaven som dyker upp.

I februari 2017 blev *Philosophie des Meeres* utsedd till "månadens bästa fackbok" i Tyskland, något som Süddeutsche Zeitung och Norddeutsche Rundfunk gör gemensamt tolv gånger om året.

Det var ju i havet allting började: *filosofins vagga stod vid havet, och dess grundprincip var vattnet*, som Scholtz skriver i bokens inledande rad; Thales från Miletos brukar räknas som den förste filosofen, han som på 600-talet f Kr sökte efter alltings minsta gemensamma nämnare och fann den i vattnet. Hans hemstad var ett mäktigt handelscentrum i den antika Medelhavskulturen, beläget nära flo-

den Meandros mynning i Egeiska havet, i nuvarande Turkiet.

Också Anaximander och Herakleitos började filosofera vid och om havet: om vad havet hade för betydelse för människan, om att havet bringade de hamnstäder de levde i både välstånd och fara – också genom det utbyte med omvärlden som sjövägen förde med sig; Herakleitos tes om att allt flyter har stått sig väl genom två och ett halvt årtusende. Den känns rentav samtida, och riktigt aktuell i vår del av världen: modern och sekulariserad sitter genomsnittsmedborgaren där i sin lilla jolle utan vare sig seglar-kunskaper, öskar eller land i sikte. Allt är i gungning.

Havsnivån lär ju dessutom kunna komma att höja sig med alarmerande fart, så kanske en sådan som gamle Kant får rätt: att oceanerna på sikt kommer att föra med sig jordens undergång.

Ja, Scholtz filosofiska odysse när in i vår tid, beskådar själlöst nyttotänkande, kommersialisering, nedsmutsning och klimat-hot, och författarens behärskade ilska och bedrövelse över missbruket av det som har blivit oss givet framgår klart – och han sätter alltsammans i sitt historiska sammanhang, på ett intressant och klargörande vis. Och som han påpekar: om vi vill veta vilka vi är och hur vi tänker, måste vi veta vilka vi var, och hur vi har tänkt. Kanske också tänka lite som Nietzsche: "Det har stora fördelar att någon gång riktigt

>>

fjärma sig från sin samtid och från dess strand låta sig driva ut på de förgångna världsåskådningarnas ocean." Att där utifrån blicka tillbaka mot kusten ger god överblick, och man förstår då sin tid bättre, när man väl är tillbaka på land igen. Scholtz resonerar i liknande banor, menar att äldre filosofi ofta bjuder på tankar och utläggningar som den moderna knappt mer är kapabel till; alltför specialiserad, fragmenterad, har den så att säga gått på grund.

Jag påminns om något som den 88-åriga ungerska filosofen Agnes Heller sade då jag intervjuade henne häromåret: Att filosoferna (och andra som kallas tänkare) inte längre kan – tänka. De refererar mest till någonting andra skrivit, och skriver så något om det [...] Att själva tänkandet som sådant är, således, på dekis. Att hon själv simmar för att tänka bra – hon inleder varje dag med en längre simtur, i simbassäng emellertid (av naturliga skäl). Inte i havet.

Att återvända till de gamla grekerna och annan äldre filosofi är behövt inte bara för att förstå den nya – utan också för att lära nytt av den gamla, skriver Gunter

Miljöförstöring: självskadebeteende.

FOTO: ALAMY STOCK PHOTO

Scholtz. Tillbaka till föregångarna. Till alltings början, alltså. Där vid havet, filosofins urprincip.

Hur var det i den bibliska skapelseberättelsen? Jag slår upp Första Moseboken för att påminna mig om tågordningen. Läser om hur allt var öde, mörker och djup, och att "Guds Ande svävade över vattnet" i urscenen; det var på andra dagen vattnet samlade sig till hav, och torra land blev synligt, som det står skrivet.

Gunter Scholtz refererar själv till teologin flera gånger – om än inte till just skapelseskildringen. Men till bland annat Augustinus, kyrkofadern, som tidigt liknade filosofierandet vid en skeppsfärd över ett lockande men farligt hav – bara den som inte glömmer sin Fader kommer tryggt i hamn; så småningom lät han liknelsen gälla för världen och livet som sådant.

Just motsatserna, havets paradoxer: det sköna och hotande, det fascinerande och

farliga, det rofyllda spegelblanka och det rasande stormiga hör ju till det som har dragit filosoferna till sig. Havet säger oss något essentiellt. Men vad? Det viskar till oss, eller ryter, det är outgrundligt, mäktigt, storslaget, oändligt. Är grannland till det transcendenta, det sublimala. Det är – större. Har i alla tider lockat poeterna och författarna att dikta om det – Scholtz citerar också ur litteraturhistorien för att illustrera. Nämner Homeros, såklart. Och

"Vi skadar oss själva då vi skadar naturen: vi förstör då själva fundamentet för vår moraliska förmåga – den som gör oss till människor."

Goethe – som förresten var tilltalad av urfilosofen Thales och dennes princip om vattnet som livgivare, vilket det finns spår av i Fausttragedin.

En Goethedikt om ett alldeles stilla hav, *Meeresstille*, är istället en bild av betryck, ett nästan kvävande tillstånd, förlamande – man kommer inte ur fläcken. I alla fall inte om man är ett segelfartyg.

Nog skulle Erik Geijer och hans nyårsdikt från 1838 göra sig bra här? Den som börjar *"Ensam i bräcklig farkost vågar..."* och på sex rader fångar en hel livsresa. Eller, om man så vill, bara ett livsavgörande ögonblick, ett vägval.

*...seglaren sig på det vida hav,
Stjärnvalvet över honom lågar,
Nedanför brusar hemskt hans grav.
Framåt! – så är hans ödes bud;
och i djupet bor som uti himlen Gud.*

Men Gunter Scholtz har nog aldrig stött på vår svenske romantiker. Och kanske är Geijers ord mer specifikt svenska än verkligt allmängiltiga; få är lika ensamma som vi.

Gamle Platon tyckte att man skulle hålla sig borta från havet: det förde mest med sig fördärv, inte bara risk för sjönöd utan också för sedeförfall, med tanke på allt löst sjöfolk som kan kliva iland. Så blev han också själv tillfångatagen av pirater och såld som slav en gång, då han ändå gjort en tidig sjöresa; den helvetiska underjorden var i Platons föreställningsvärld en blöt plats, och det mytiska Atlantis lät han ju sjunka i havet, som straff för invånarnas korrupta och odygdiga livsföring.

I sin lilla *Filosofins tröst* beskrev den lärde romaren Boethius havet som en sinnebild för de mänskliga villkoren. Det var tidigt 500-tal, han satt fängslad, dömd till döden för högförräderi – på falska grunder, enligt historieskrivningen – och skrev vers om hur lycka och olycka avlöser varandra

i livet; det är Filosofin själv, i en kvinnas gestalt, som är hans samtalspartner, undervisar honom i vishet, lär honom förstå att inget i denna världen är beständigt, utan motsägelsefullt och evigt växlande. Som havet: kavlugn, brottsjöar, dynning. Gud är den stilla hamnen vi ska styra mot på vår färd.

Man kan irritera sig på att herrarnas dominans är så bastant hos Scholtz. Såsom i gängse filosofihistoria i stort.

Det åttasidiga registret bekräftar: kvinnlig representation finns här enbart i mytologisk gestalt, såvitt jag kan se: Venus, fru Fortuna och *die Liebe*, kärleken. Gubbigt, liksom. (Fru Filosofi är bortglömd i förteckningen.)

Men det är en lärorik och uppfordrande liten bok Gunter Scholtz skrivit. Ett memento. Inte minst i de avsnitt där han erinrar om den fara som består i att låta penningen styra skutan. Eller att för den delen låta naturvetenskaperna alla göra detsamma. Och om hur rubbat vårt förhållande till naturen är, av allt vårt "nyttotänkande". (I semestertid ofta parat med sentimentalitet.)

Kant menade klarsynt att vi skadar oss själva då vi skadar naturen: vi förstör då själva fundamentet för vår moraliska förmåga – den som gör oss till människor.

Annorlunda uttryckt: miljöförstöring är rena dumheten.

Scholtz talar om våra dagars världshav som avfallssoppa. *Müllsuppe*.

Men även för en tämligen sentida filosof som Karl Jaspers var havet präglade för hela tänkandet, något han beskrev i en samling självbiografiska texter som gavs ut i bokform 1967. Han var då 84 år, blickade tillbaka, och berättar i inledningen om barndomens somrar med strandpromenader på Frisiska öarna. "Sedan dess är havet för mig som den självklara bakgrunden till livet överhuvudtaget. Havet är den åskådliga närvaron av det oändliga."

Bara en andlig-kulturell medvetenhet kan rädda det, och oss, enligt Gunter Scholtz. *Philosophie des Meeres* är en droppe i rätt bägere. 🌸

Ylva Herholz

PHILOSOPHIE DES MEERES
GUNTER SCHOLTZ
Mare Verlag 2016

"Djungeln" i Calais: en möjlighet för de desperata.

FOTO: PHILIPPE HUGUEN / GETTY IMAGES

Vägen ur limbo

MIGRATION

Den sista meningen – efter 236 sidor – säger egentligen det som för närvarande kan sägas om hur ett framtida, bättre fungerande, internationellt system för asyl, skydd och fristad åt flyktingar bör vara utformat: "Vi lämnar över det till dig" (*We hand it over to you*).

Det är en ärlig uppmaning, och den är därför också ett belägg för hur långt bort etableringen av ett sådant system ligger.

Utvecklingsekonomen Paul Colliers senaste bok, samskriven med statsvetaren Alexander Betts, om den globala flyktingkrisen söker svar på frågan hur det kollapsade internationella mottagningssystemet för flyktingar kan omvandlas till något som fungerar. Programmatiskt heter den sålunda: *Refuge. Transforming a Broken Refugee System*. Termen "fungerar" definieras här som att man uppnår två mål för ett internationellt system för flyktingar: skydd och autonomi.

Skydd innebär en fristad undan förföljelse. *Refuge* betonar återkommande den viktiga och ofta förbisedda distinktionen mellan flyktingar och migranter (även om migranter många gånger uppger sig för att vara flyktingar – alltså återoppar förföljelse som skäl att få stanna i värdlandet – och även om flyktingskap i ett andra steg kan övergå till migration). Skillnaden är att medan migranten söker ett bättre liv, söker flyktingen skydd – ofta att helt enkelt rädda sitt liv. Att erbjuda skydd är

att se till att människor på flykt omedelbart får tillgång till de fundamentala rekvisiten för att klara sig – säkerhet för liv och lem samt kost och logi.

Autonomin tar vid – måste omedelbart ta vid – när skyddsrekvisitet har uppfyllts. Ett skyddssystem för flyktingar värt namnet måste ge förutsättningar till självhjälp, för individer och för deras gemenskaper, framförallt genom arbete och utbildning. Flyktingar, som på moraliska grunder har kunnat återropa omvärldens resurser för skyddet av liv och lem, ska sedan inte vara beroende av denna omvärld när väl detta skydd har säkrats.

Utiifrån dessa två grundrekvisit följer fem specifika förutsättningar som är förbundna med varandra, skriver författarna.

Ett system för flyktingskydd måste fungera för de många, inte de få utvalda – det vill säga: det ska åstadkomma ett skydd som är skalbart. Detta skalbara

"Ett skyddssystem för flyktingar värt namnet måste ge förutsättningar till självhjälp."

skydd måste dessutom vara uthålligt över längre tid (inbördeskrig varar i regel mellan fem och femton år, ibland ännu längre).

När ett skalbart och uthålligt skydd finns på plats, måste steg tas för att upprätta autonomin. Flyktingarna måste göras oberoende av omvärldens fortsatta

finansiering så fort som det är möjligt och så gott det går. Ett hinder i vägen är att nästan inga större flyktingmottagarländer tillåter flyktingarna att arbeta. Detta av fruktan för konkurrens på arbetsmarknaden och en press mot lägre löner. Men också på grund av kulturella skäl; av rädsla för att flyktingar i och med en etablering på arbetsmarknaden ska övergå från skyddsökande till migranter, till minoriteter och i värsta fall (för mottagarlandet) till nybyggare. Alltså upprätta egna samhällsformationer med egna seder, bruk och i förlängningen även egna politiska institutioner och egna lagar.

Tilltagande etablering i mottagarlandet gör också den framtida tänkta repatrieringen till hemlandet, när skyddsbehovet inte längre föreligger, allt svårare.

Författarna nämner det visserligen inte, men tankarna går till den palestinska diasporan i Libanon, som i och med Kairoavtalet 1969 (annullerat av Libanons regering först 1987) genom PLO fick rätt att ha väpnade styrkor i Libanon, legal kontroll över flyktinglägren och att använda libanesiskt territorium för attacker mot Israel, detta mot löfte att inte blanda sig i libanesisk inrikespolitik. Hur det gick med det löftet – eller rättare sagt, löftesbrottet – är en del av det libanesiska inbördeskrigets blodiga historia.

Ytterligare en orsak till att mottagarländer är ovilliga att låta flyktingar arbeta, är att korrupta regimer kan pressa det internationella samfundet på fortsatt stöd – resurser som i sin tur kan försvinnas av de styrande under den förmenta allokeringen till flyktinglägren.

Refuge föreslår, i enlighet med några få relativt framgångsrika internationella försök, att flyktingarna ska få möjlighet att arbeta från första stund – antingen med fullt deltagande i landets ekonomi (som i ett försök i Uganda) eller innanför särskilda ekonomiska utvecklingszoner (som i ett försök i Jordanien). Systemen kan utökas också genom medverkan av internationella företag som i så fall kan lägga en del arbeten till sådana förmånliga zoner.

Mottagarländernas farhågor enligt ovanstående tas dock inte upp i någon

större utsträckning. Emellertid är författarna väl så tydliga när de skriver om vad den fjärde förutsättningen, en väg ur limbo, måste föra med sig. Vägen ur limbo, är ett uttryck för att även ett skyddssystem måste visa en väg framåt, för den som inte kan återvända till sitt hemland. Denna period kan vara någonstans mel-

>>

lan fem till tio år, men därefter, som *Refuge* beskriver det, måste också en väg framåt, till *assimilation* i mottagarlandet finnas tillgänglig. Att författarna uttryckligen talar om *assimilation* bör inte förvåna den som är förtrogen med Colliers tidigare bok i migrationsfrågor (*Exodus*, anmäld i *Axess* nr 2/2014 av undertecknad) där han beskrev riskerna för mottagarlandet med alltför stora diasporor av migranter som inte inpassas eller anpassar sig till majoritetssamhällets kultur, seder och identiteter.

Den femte förutsättningen, som betingas av den fjärde, är enligt *Refuge* möjligheten att så småningom kunna migrera, från det första land som gett en skydd till ett annat land – dock inte som skyddssökande (inte som "asylshopping", således), utan på samma villkor som andra migranter som söker sig till ett specifikt land.

Som framgår är detta ett i första hand normativt program för de principer efter vilka ett nytt, framtida system för att ge flyktingar skydd bör vara utformat. Det är inte särskilt konkret, det saknar en beskrivning av hur man ska nå dit och hur sannolikt det är att ett sådant internationellt system kan förverkligas. Författarna är givetvis medvetna om detta. Därav också den här i inledningen citerade avslutningsmeningen.

Den meningen visar också på hur långt bort etableringen av ett nytt internationellt system för flyktingmottagande ligger, nu när det gamla så uppenbart har kollapsat.

Refuge inleds med en beskrivning av detta skede och av hur olika länders och politikernas inkonsekventa och ogenomtänkta agerande, inte minst Tysklands och Sveriges – vilka också ägnas åtskilliga sidor – kom att urgröpa ett redan försvagat system. Mycket som i nyhetsflödet fladdrat förbi som märkliga händelser sätts i ett sammanhang och får sin förklaring. Det är bokens absolut starkaste del.

Varför samlades tusentals unga manliga flyktingar i Calais från början av 2015 i det som kallades *Jungle de Calais* och slogs med franska polisen, tills lägret revs i oktober 2016?

De inväntade möjligheten att bli smugglade i lastbil över kanalen till Stor-

britannien, eftersom man där på arbetsmarknaden inte krävde identitetshandlingar eller krav på registrerad bosättning för att man skulle erbjudas anställning. För övrigt rapporterades i slutet av detta års sommar att nya grupper av flyktingar, hundratals eritreaner och sudaneser, hälften av dem unga män mellan 15 och 17, åter hade börjat samlas i Calais.

Varför struntade italienska myndigheter i att registrera de anländande flyktingarna såsom Dublinförordningen krävde?

Därför att flyktingarna, om de väl en gång hade lämnat Italien utan att vara registrerade av italienska myndigheter med Italien som första mottagande stat, inte heller kunde skickas tillbaka till Italien om de avvisades av det land till vilket de avsåg att resa vidare. Ty medan unga italienare i allt större utsträckning valde att emigrera för att hitta välbetalda arbe-

lig. Men författarna kan inte lastas för detta. Ty medan många och allt fler ser att det nuvarande systemet är bankrutt, är det få som har några idéer om vad som bör ersätta det och på vilka principer ett nytt system bör vila.

Samtidigt säger det mycket om uppgiftens svårighet och hur mycket som återstår att göra, när två av världens främsta inom området, Betts och Collier, inte förmår att producera mycket mer än en önskelista. En välargumenterad sådan förvisso, men likväl en önskelista. Det är en bra början, men med tanke på flyktingkrisens omfattning alldeles otillräcklig.

När kan då ett nytt system som förhoppningsvis lever upp till Betts och Colliers önskemål om skydd och autonomi bli verklighet? Ett pessimistiskt svar på den frågan är att det nuvarande systemet, som etablerades 1951, var resultatet av erfarenheterna från andra världskriget med dess,

Inbördeskrig i Libanon: en blodig historia.

FOTO: OSAMA ATTAR/GETTY IMAGES

ten i norra Europa, skulle Dublinförordningens princip om första asyl land innebära att Italien bytte ut högutbildade och språkkunniga infödda ungdomar mot lågutbildade och nyanlända utrikesfödda. Ett Italien där per capita-inkomsten hade minskat med 11 procent mellan 2007 och 2015 ansåg sig inte kunna assimilera ännu fler lågutbildade och icke-språkkunniga bland alla arbetssökande.

Kontrasten i *Refuge* mellan den systematiska och torra beskrivningen av de europeiska elementen i det internationella asylsystemets sammanbrott å ena sidan, och bokens skissartade och ansträngt optimistiska behandling av normerna för ett framtida asylsystem å den andra, är mycket tyd-

jämfört med dagens katastrofer, obegrip-
liga omfattning.

Vad återstår då för de olika länderna att göra, i väntan på att ett nytt system kanske ersätter det nuvarande dysfunktionella?

Betts och Collier avslutar ju med att säga att man överlämnar frågeställningen till läsaren. Det sannolika är, obeaktat önskemålet och nödvändigheten om ett nytt system, att många länders regeringar kommer att både i första hand och i andra hand, se till att se om sitt eget hus. De som vill föregå med gott exempel, framstå som moralisk stormakt, samtidigt som de anmodar övriga att följa deras eget exempel och ta sitt ansvar, kommer, inte utan sakska, att ses som övermåttan naiva. 🌸

Thomas Gür

REFUGE
TRANSFORMING A
BROKEN REFUGEE SYSTEM
ALEXANDER BETTS
& PAUL COLLIER
Allen Lane 2017

Lyrikvänner: John Ashbery
(t h) och Frank O'Hara 1953.

FOTO: KENNETH KOCH

Självutnämnt geni

LITTERATUR

En dikt om ett snöbollskrig, "The Battle", som bondpojken John Ashbery skrev vid åtta års ålder väckte så stor förtjusning att den kom att läsas upp inte bara i hans skolklass utan även i den litterära klubb i Rochester som hans mormor var medlem i, och rentav hemma hos deckarförfattaren Mary Roberts Rinehart i hennes lägenhet i New York. John Ashberys allra första fullbordade dikt blev alltså en succé med sina prudentligt kramade och rimmade snöbollar, sina älvor beväpnade med istappar som svärd, sina ängsligt flyende kaniner och busiga barn som skrattar. Här citeras den tredje av de inalles sex stroferna:

*The battle's beginning! It's a fight to the end.
The rabbits pitch in! Some help they must
lend.*

*The bushes are conquered! Well that was
short.*

*How shall they celebrate their victory?
Well, my dears, that's a long story.*

Framgången med denna dikt var omtumlande för den lille pojkoeten. Till och med hans annars stränge far skratade gott åt dikten, fadern som till vardags hade för vana att ge sin äldste son smisk

för minsta förseelse. Hans mor skrev för hand av dikten i flera kopior och sände den till sina syskon och föräldrar. Mormodern läste upp den i en av de damklubbar hon var medlem i, *The Rochester Poetry Society*. Och via en del lustiga turer inom släkten kom den alltså också att bli uppläst på någon sorts litterär middagsbjudning hemma hos en på sin tid firad deckardrottning i New York.

Ingenting som åttaåringen dittills åstadkommit hade väckt så stort bifall som hans dikt om snöbollskriget. Därför bestämde han sig för att skriva en hel diktsamling med titeln "Poems for Boys and Girls". Innanför de egenhändigt färglagda pärmarna till den påtänkta diktsamlingen lade han en maskinskriven kopia av "The Battle", men någon mer dikt tycks aldrig ha blivit skriven, i varje fall inte någon som pojken blev så nöjd med att han brydde sig om att spara den. Det bevarade manuskriptet omfattar en enda sida.

Det är rörande och intima detaljer av detta slag som gör den första biografien över John Ashbery till högst betagande läsning. *The Songs We Know Best* heter den, och den är försedd med undertiteln *John Ashbery's Early Life*. Levnadstecknaren Karin Roffman följer John Ashbery från vaggan på den ensligt belägna fruktfarmen i Sodus längst upp i norr av delstaten New

York till hans bokdebut med den tunna diktsamlingen *Some Trees*, utgiven i slutet av 1955 på det okommersiella universitetsförlaget Yale University Press. Vi får alltså följa John Ashbery fram till 28 års ålder. Boken kom ut lagom till biografiföreläslets 90-årsdag den 28 juli i år.

John Ashbery, som sannerligen inte är någon bekännande eller självbiografiskt orienterad poet, utan tvärtom blandar bort identitetskorten och i sin diktning snarast verkar laborera med multipla jag som speglar varandra och liksom irrar omkring inuti Lustiga huset på något tivoli, är långtifrån något självklart objekt för en biografi. Som ung homosexuell under McCarthy-erans klappjakt på olik tänkande av olika sorter och slag, främst vänsterfolk men även sexuella avvikare och andra förment oamerikanska männskor, lärde han sig tidigt på 1950-talet att hålla hårt på sitt privatliv. Det var hemligt.

I dagböcker från tonåren och som promiskuös gay-student vid Harvard, varifrån man på den tiden kunde bli relegerad om man blev ertappad med att praktisera homosexualitet, beskriver han i förtäckta ordalag och utan namnangivelser sina svärmerier och sina erotiska äventyr med andra ynglingar. Det är nu bland annat dessa dagböcker rörande förälskelser, studier och familjerelationer som Karin Roffman har fått tillgång till tack vare Ashberys själv, som tydligen har varit road av sin levnadstecknarens intresse, så till den grad att han utöver att låna ut dessa dagböcker till henne även har ställt upp på att bli intervjuad under åtskilliga timmar. Själv avfärdade Ashbery sina gamla dagböcker som "silly and dull", men han hade trots allt sparat dem, tack och lov, för Karin Roffman lyckas med konststycket att få ut ganska mycket av dem.

John växte upp som den äldste av två söner på den nyss nämnda gård där föräldrarna huvudsakligen ägnade sig åt äppelodling, inte långt från Lake Ontario, vid vars stränder han lekte då han under långa perioder vistades hos sina morföräldrar i deras sommarhus i idylliska Pultneyville, där han fick sina viktigaste lekkamrater – och viktigast bland dem var en flicka som han ända till sent i livet höll kontakt med. Annars var det först i och med skolstarten som han utöver sin lillebror hade andra barn att leka med i sitt eget hem, varifrån det var långt till allt annat och inget annat bostadshus fanns inom synhåll.

Den yngre brodern Richard, grabbigare än John och mer villig att hjälpa till på gården, var faderns favorit. Han dog dock redan 1940 i leukemi, som på den tiden fortfarande var en obotlig åkomma. Då var John 12 år gammal. Det blev spöklikt tyst i den av djup sorg drabbade famil-

>>

jen. Den buttre fadern, som tidigare varit begiven på alkohol, ställde ifrån sig flaskan och ersatte den med Bibeln. Han blev en inbunden grubblare. Och modern började för första gången oroa sig för sin nu ende kvarvarande son. John märkte att hon hade tjuvläst hans dagbok, vilket ledde till att han börjar skriva den åtminstone delvis på latin, senare till att han stegvis kom på allt fler litterära strategier för att få ha sina hemligheter i fred. Han lyckades med sitt uppsåt. Inte förrän han var 18 år och skulle sändas till Harvard för universitetsstudier uppdagade modern hans homosexualitet – och blev förkrossad. Den listiga lek med fikionalisering och andra utpräglad litterära knep som han utvecklade i dagböckerna uppfattar Karin Roffman som förövningar till hans senare diktning. Hon argumenterar riktigt övertygande för den saken.

Som pojke var John Ashbery mest intresserad av att läsa böcker och av att rita och skriva. Bättre än hemma hos sina föräldrar trivdes han hos morföräldrarna, som uppmuntrade hans intressen och hade ett stort bibliotek som barnbarnet kunde botanisera i. Morfadern var professor i fysik vid universitetet i Rochester, men liksom hustrun var han även intresserad av skönlitteratur och en beläst karl. Under hela sitt första skolor bodde John hos morföräldrarna och åkte hem bara på loven. När han sedan flyttade hem till gården igen och fortsatte sin skolgång, fick han nya klasskamrater, bondpojkar som han själv, men de var mer råbarkade och började mobba honom.

En vändning kom först då John vid 13–14 års ålder visade framfötterna i frågesport och via en serie av uttagningar kvalificerade sig till den riksomfattande finalen i radions frågeprogram *Quiz Kid*. Finalen spelades in i en studio i Chicago och gick i direktsändning. John var inte i närheten av att vinna, delvis kanske därför att han var för långsam med att räkna upp handen när han kunde någon fråga, men åtminstone på en fråga var det ingen annan än han som räckte upp handen. Frågan gällde något om franskt måleri. Den 14-åriga John Ashbery kunde svaret. Återkommen till skolan fann han att hans ställning i klassen radikalt hade förändrats. Att han i skolkamraternas ögon framstod som lite udda var inte längre till hans nackdel. Han började uppfattas som ett geni och behandlades som ett sådant. Bäst av allt

var att han nog själv började tro på det.

Hursomhelst återupptog han sina skrinlagda litterära övningar och hade parallellt olika stort tänkta romanprojekt i görningen, men inget av dem växte någon sin till sig utan förlorade sig i episoder och spridda hugskott. Det längsta romanutkastet blir 22 sidor, innan han otåligt övergav det för att påbörja en ny roman. Efter ett antal misslyckanden av detta slag kom den unge berättaren fram till slutsatsen att "one of the things wrong with my

W H Auden: favorit och vägröjare.

FOTO: TT

writing is that I don't enlarge on things enough". Ändå ville han skriva, absolut och tveklöst: "I would doubtless be bored to death were it not for my occasional literary attempts." Hans tonåriga skrivlust ledde så till att han vid 15 års ålder skrev sitt livs andra dikt.

Först senare tillkom andra favoriter som han antingen imiterade eller mer kreativt lärde sig av, exempelvis Marianne Moore, Wallace Stevens och W H Auden. Vägen gick genom ett års övningar som ganska renlärig imagist, då han under sitt sextonde levnadsår enligt egen utsago skrev en dikt om dagen, "a poem a day", och vid sidan om detta även läste en rad läroböcker i *creative writing*.

Redan under sista året i high school började Ashbery finna en egen stil och ton. Väl kommen till Harvard uppsökte han genast de unglitterära kretsarna där. Han gick kurser för framstående Joycekännare som Theodore Spencer, Harry Levin och W Y Tindall, som gärna undervisade om och framhöll den store irländarens överlägsna förtjänster, men i tyst protest mot deras kampanjer vurmade Ashbery istället för franska prosaister som Marcel Proust och, något mer överraskande, Raymond Roussel. Den senare planerade han dessutom att skriva en doktorsavhandling om, men han blev inte antagen till forskarbildningen. Vurmen för Roussel övergav han dock inte. Så sent som i slutet av 1960-talet ansökte han om pengar från Guggenheimstiftelsen (återigen förgäves) för att få tillfälle att skriva ett större arbete om Roussel, denna gång "a critical biography". Raymond Roussel fick nöja sig med att då och då få spöka i Ashberys tidigare diktning. Någon avhandling eller biografi om honom blev det inte.

Viktigare än lärarna blev kontakterna han knöt med andra litteraturintresserade unga människor och diktare in spe. De viktigaste av dessa kom att bli Kenneth Koch och Frank O'Hara. Den förre lärde Ashbery känna redan under sin tid vid Harvard. Den senare blev han nära vän med sedan han flyttat till New York för att studera vidare vid Columbiauniversitetet. Resten är redan legendomsusad amerikansk litteraturhistoria. Dessa tre kom nämligen att bli centralgestalter inom *The New York School of Poets*.

Just Kenneth Koch och Frank O'Hara var de kumpaner som skrev de mest entusiastiska recensionerna när John Ashbery vid 27 års ålder debuterade som poet med en diktsamling som, då den utkom, inte

"John Ashbery blandar bort identitetskorten och verkar laborera med multipla jag som speglar varandra och liksom irrar omkring inuti Lustiga huset på något tivoli."

len spelades in i en studio i Chicago och gick i direktsändning. John var inte i närheten av att vinna, delvis kanske därför att han var för långsam med att räkna upp handen när han kunde någon fråga, men åtminstone på en fråga var det ingen annan än han som räckte upp handen. Frågan gällde något om franskt måleri. Den 14-åriga John Ashbery kunde svaret. Återkommen till skolan fann han att hans ställning i klassen radikalt hade förändrats. Att han i skolkamraternas ögon framstod som lite udda var inte längre till hans nackdel. Han började uppfattas som ett geni och behandlades som ett sådant. Bäst av allt

Därefter blev poesin den form han kom att favorisera för sina litterära ingivelser. Så småningom fick han kännedom om Ezra Pounds och Hilda Doolittles imagism. Framför allt H D väckte hans ungdomliga entusiasm, en entusiasm som höll sig en bit upp i åren, så att han efter sin universitetsexamen vid Harvard sökte (men inte fick) ett lärarjobb i Bethlehem, Pennsylvania, den stad där H D växte upp och där hennes grav finns. Just H D blev ledstjärna för hans skrivande under ett helt år i ungdomen.

**THE SONGS WE
KNOW BEST**
**JOHN ASHBERY'S
EARLY LIFE**
KARIN ROFFMAN
Farrar, Strauss and
Giroux 2017

väckte särskilt mycket uppmärksamhet, annat än en möjligen förstrött avståndstagande sådan, men som i efterhand är kringvärdd av en särskild nimbus som ouvertyren till ett av de mest originella författarskapen i amerikansk litteratur.

Manuskriptet som ledde fram till debutboken var ett tävlingsbidrag i den årliga konkurrensen om att utse en *Yale Younger Poet* värdig att få sin diktsamling utgiven som bok på universitetets eget förlag. Enväldig smakdomare var vid denna tid W H Auden, som året dessförinnan hade underkänt samtliga insända manus så att ingen bok hade blivit utgiven 1954. Auden hade emellertid upptäckt att en del av månadslönen frös inne i och med att han inte utsåg någon vinnare och skrev ett litet förord till Yalepoetens diktsamling, varför han 1955 var angelägen om att hitta ett tryckbart manuskript. Ashberys insända manus var egentligen för litet och höll inte det omfång som tävlingsreglerna statuerade, men Auden fastnade ändå för detta och övertygade direktionen om att det kunde publiceras, samtidigt som Ashbery själv under väntetiden skrev ännu en lång dikt för att komplettera manuskriptet.

Ashbery tyckte inte alls om det förord som Auden skrev till boken, utan ansåg att den förut så beundrade idolen hade missförstått hans poetiska strävanden och dessutom att han alldeles för distanserat och kallsinnt beskrev de strävanden han tyckte sig ha kunnat se. Beträffande Audens förord uttalade sig dock Ashbery trankilt i ett brev: "it fits the bill: since I have his sanction I guess I don't need his approval". Mer glädjande blev de närmaste vänners recensioner. I tidskriften *Poetry* jämförde Frank O'Hara Ashberys debutbok med Wallace Stevens första bok och menade att den var "the finest first book to appear in America since *Harmonium*" ett par årtionden tidigare.

Så småningom blev det ordentlig fart på Ashberys poetiska produktion. Från och med 1962 blev han utgiven på ett etablerat kommersiellt förlag. Långt upp i åren var han en av de mest generöst produktiva poeter man över huvud taget kan finna. In i det sista skrev han inom den genre han hittade fram till när han var 15 år gammal. Nya böcker kom både 2015 och 2016, men i år dog han till sist, den 3 september, hemma i sitt vackra hus i Hudson strax utanför New York. Enligt sin make David Kermani dog han av ålderdom, "from natural causes", och somnade stilla in. 🌸

Tommy Olofsson

Gallipoli: en turkisk triumf.

FOTO: GETTY IMAGES

På östfronten mycket nytt

HISTORIA

Från 600-talet är islam den politiska och religiösa maktfaktor som håller samman Mindre Asiens splittrade värld och kontrollerar den lönsamma transithandeln mellan Asien och Europa. Det är islamiska stam- och statsbildningar som behärskar sidenvägens karavanleder genom oländiga öknar och otillgängliga bergsmassiv, och som hämtar sin rikedom ur denna eftertraktade handel. Från 1000-talets början kommer detta kulturområde med sitt centrum i Anatolien att i växande grad behärras av turkiska folk, som från början varit bosatta i områdets periferi.

Först manifesteras den turkiska makten genom den seldjukiska dynastin, som under sin storhetstid behärskar hela Mindre Asien och stora delar av Centralasien. Den seldjukiska dynastins maktinnehav blir emellertid kortvarigt. Det faller sönder dels genom inre splittring, dels genom nederlag mot mongoliska Gyllene horden. Sönderfallet öppnar vägen för en ny turkisk furstemakt som får sitt namn efter sin dåvarande härskare, Osman. Därmed grundläggs det långt mer stabila osmanska rike som består i 600 år och som under hela denna period kommer att utöva ett närmast konstant tryck på såväl Bysans som på Europas östliga statsbildningar.

Osmanernas fortsatta expansion leder till att de slaviska folken i östra Europa

besestras och underkuvas. Det bysantinska maktområdet krymper när såväl Grekland och Bulgarien som Ungern och Serbien krossas i förödande fältslag under 1200- och 1300-talen, och undan för undan reduceras Bysans makt till att uteslutas bestå av huvudstaden Konstantinopel, som isolerats till en ö omgiven av det osmanska väldet. Konstantinopel överlever genom sina enorma befästningar och sina lika väldiga förråd av vatten och livsmedel. När så också denna kristenhetens östligaste utpost slutligen belägras och erövrar av sultanen Mehmet II 1453, når Osmanska riket sin kulmen. Det behärskar då hela Mindre Asien och stora delar av Nordafrika och Balkan, men dess expansion mot väster stoppas 1683 utanför Wiens portar. Det osmanska väldet når vid denna tidpunkt sin största utbredning och sträcker sig från Wiens utkanter i nordväst till Aden på Arabiska halvöns sydspets och från Kaukasus i nordöst till Algeriet i sydväst.

Den expansiva kraftutveckling leder emellertid till att riket drabbas av utsträckningens vanskligheter. Den islamiska makten har redan tidigare börjat förlora kraft speciellt i Medelhavet. Under 1400-talet frigör sig Spanien genom reconquistan. Efter det stora sjöslaget vid Lepanto 1571, där den turkiska flottan besestras av en tillfällig allians mellan Spanien, Venedig, Österrike och Kyrkostaten, har den europeiska kristenheten >>

slutgiltigt befäst ett överläge till havs över sin arvförande. Paradoxalt nog tappar emellertid det kristna Europa sitt intresse för Medelhavet och vänder sig istället mot den löftrika Atlantens hägrande rikedomar. Medelhavet förvandlas från att ha varit världens nav till ett efterblivet bakvatten.

Med denna utveckling inleds också det Osmanska världsríkets successiva tillbakagång. Dess tidigare militära överlägsenhet går förlorad i samma takt som européerna genomgår en rasande snabb teknisk och ekonomisk utveckling. Under 1800-talet blir konsekvenserna av denna maktförskjutning uppenbar. Osmanska riket drabbas dessutom av trycket från den nationalistiska väckelse som sveper över hela den civiliserade världen. De stater och folk, både i de europeiska och i de orientala delarna av riket, som tidigare kuvats och införlivats i osmanernas maktsfär, börjar röra på sig. Under rysk-turkiska kriget 1877–78 sliter Serbien, Bulgarien, Rumänien och Montenegro sig loss från Höga porten i Istanbul. I europeisk politik får det tidigare så fruktade osmanska imperiet rykte om sig som ”Europas sjuka man” och som ett välde som är stätt i sönderfall och oförmöget att hävda sina gränser och även sin inre ordning.

Hotet från Ryssland hade kommit till uttryck redan under Krimkriget 1853–56, då Ryssland gick till angrepp för att få makt över Svarta havets öppning mot Medelhavet, vilket innebar ett direkt hot mot Osmanska rikets huvudstad Istanbul. Vid detta tillfälle skyndade emellertid såväl England som Frankrike till osmanernas hjälp, och även om krigsslutet och freden garanterade det osmanska väldets gränser och förbjöd närvaron av militära fartyg liksom av militära installationer i och runt Svarta havet, var det likväl en fingervisning om att Osmanska riket levde under ett ständigt hot från Ryssland. Det var också detta ständiga hot som fick osmanerna att vid första världskrigets utbrott alliera sig med Centralmakterna, eftersom Ryssland var en del av ententen. Den alliansen blev rikets svanesång.

För européer är första världskriget ett europeiskt drama. Hyllmeter har skrivits om blodbadet på västfronten, något mindre om kriget i öster. Däremot är vi illa informerade om krigsskådeplatserna i Mellanöstern. Vi känner till den misslyckade operationen vid Gallipoli, men annars vet vi vanligen slätt ingenting om dramatiken och de hårda striderna i denna del av världen. Om detta väldiga krigsföretag har Eugene Rogan skrivit en lysande skildring med titeln *The Fall of the Ottomans*.

En av orsakerna till att militärhistorien förbigår detta frontavsnitt i världskrigets historia är, antyder Eugene Rogan,

att striderna i detta bortglömda krig vanligen utkämpades med trupper värvade i kolonierna. Det dog inte många européer i de hårda strider som utkämpades här, eftersom truppena kom från Indien, Nordafrika och Australien. Men striderna här var lika hårda och blodiga som på de europeiska fronterna. Även i den turkiska armén, liksom i de koloniala styrkor som skeppades hit, var såväl artilleri som marktrupper utrustade med samma dödliga vapen. Kulsprutan och granatkastaren skördade människoliv i samma obarmhärtiga omfattning som någonsin vid västfronten.

Liksom i alla imperier och stater i förfall L skärpte den fortlöpande krisen inre spänningar också i Osmanska riket. Under hela sin existens hade detta vidsträckta imperium hållits samman i en multikulturell och multietnisk konstruktion och till-

”Kulsprutan och granatkastaren skördade människoliv i samma obarmhärtiga omfattning som någonsin vid västfronten.”

lämpat en tolerant politik gentemot såväl etniska och kulturella som religiösa minoriteter. Både kristna och judiska folkgrupper tilläts leva med sina avvikande sedvänjor och trosföreställningar. Vid 1900-talets början ledde det kumulativa sönderfallet i staten till en opposition mot hela det existerande imperiets statskonstruktion. Denna oppositionella rörelse, som gick under namnet Ungturkarna, var en starkt nationalistisk strömning. Den ville skapa en ny och renodlat turkisk stat genom att göra upp med den mångkulturalism som hade präglat det osmanska imperiet. Genom en statskupp 1908 hade Ungturkarna lyckats gripa makten, avsatt den härskande sultanen och tillsatt en ny. Med denna kupp och genom upprättandet av ett folkväl parlament förvandlades imperiet från en religiös autokrati till en konstitutionell monarki.

Med kriget skärptes den nationalistiska attityden både hos den nya regimen och hos den muslimska folkmajoriteten. Avoghet och misstänksamhet mot dem som levde, tänkte och trodde annorlunda än flertalet spred sig som en löpeld. Fientligheten drabbade i synnerhet de kristna folk som önskade ett eget nationellt hem, och hårdast gick det ut över rikets armeniska befolkning, som misstänktes för samarbete med fienden. Motgångarna för den osmanska armén i kriget mot Ryssland skyldes på armenier som var bosatta på båda sidor av gränsen mot Ryssland, och misstron förstärktes av det faktum att armenier följaktligen kämpade på båda sidor i kriget. Över hela Turkiet utsat-

tes armenier för systematiska förföljelser, som mycket snart eskalerade till ett regelrätt folkmord. Armeniska bosättningar som fanns utspridda i spillror över hela landet, härjades; folk förjagades från sina hem och föll antingen offer för rena massaker eller tvingades till dödsmarscher från sina turkiska hem till obestämda mål i Syrien. De tvangs att vandra genom öknar, nästan helt utan vatten och mat. Mycket få överlevde dessa marscher. De som inte orkade lämnades att dö vid vägkanten eller sköts utan förbarmande av de turkiska poliser som övervakade marschererna.

Det 600-åriga osmanska väldet fick ett slut som inte saknar historisk ironi. Satsningen på en allians med Tyskland såg till en början ut att arta sig väl. Genom tysk ekonomisk hjälp kunde den osmanska staten undgå ett galopperande inflationselände. Tysk vapenhjälp gav också den tur-

kiska armén en slagkraft som gjorde att landet någorlunda kunde hålla de fientliga styrkorna stången och även notera några framgångar. I synnerhet lyckades turkarna sätta stopp för ententens massiva insats vid Gallipoli. Genom stort hjältemod lyckades till och med den turkiska armén att tillfoga de fransk-engelska styrkorna ett svidande nederlag. Men ironiskt nog beseglade turkarna genom sitt mod och sin tapperhet det osmanska imperiets sammanbrott.

Hela idén bakom anfallet var nämligen att de västallierade, genom en lätt seger över turkarna, skulle öppna porten till Svarta havet via Bosporen, Dardanelerna och Marmarasjön. Därigenom skulle man avlasta den ryska fronten och samtidigt via en kil genom Balkan och Central-europa falla tyskarna i flanken. Hade den planen varit bättre genomtänkt och den turkiska krigsmakten varit så svag som England och Frankrike förmodade, hade säkerligen osmanerna behandlats mer skonsamt i de fredsförhandlingar som följde på Tysklands nederlag. Men på grund av sitt hårdnackade motstånd ända till slutet drogs osmanerna med i nederlaget och fick i efterhand känna på segrarmakternas skoningslösa hårdhandskar.

Den osmanske sultanen, som också var kalif och således både religiöst och världsligt överhuvud för all världens muslimer, försökte vid krigsutbrottet undergräva moralen bland ententens koloniala trupper, vilka ofta var bekännande muslimer, genom att mana till jihad mot de

Slaget vid Wien: ett osmanskt nederlag.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

otrogna som vänt sina vapen mot det heliga osmanska kalifatet. Den maningen oroade till en början ententens ledare, men den förklingade tämligen ohörd bland de muslimer som kolonialmakterna sände till fronten.

Orsaken till ohörsamheten hade, enligt Rogan, att göra med att turkarna i alltför hög grad hade uppträtt som en ockupationsmakt också i de muslimska stater de hade erövrat. Erfarenheterna av turkiskt förtryck ledde till att det skedde omfattande krigiska resningar bland arabfolken i Mellanöstern. Dessa resningar utnyttjades skickligt av en engelsk officer som även var arabist och som blev legendarisk under namnet Lawrence av Arabien. Denna folkliga revolt mot turkisk överhöghet bidrog till osmanernas motgångar på den arabiska halvön.

Kriget i Mellanöstern gick inte särskilt bra för någon av de stridande parterna. Striderna på den arabiska halvön böljade fram och tillbaka under vidriga förhållanden, men det lyckades först mot slutet för de allierade att få något som liknade ett övertag över de turkiska trupperna. Uppe vid Gallipoli och i Marmarasjön var de allierade ententestyrkorna mindre lyckosamma. Ett ständigt problem för ententen utgjorde bristen på manskap. Det europeiska kriget slukade alla resurser, och endast rester kunde avvaras för kriget mot osmanerna. Trots det stod ententens styrkor starkare i slutfasen av kriget, inte minst på grund av de folkliga revolter som utbröt inom Osmanska riket.

När Tyskland-Österrike slutligen kapitulerade hade osmanerna inget annat val än att göra detsamma. Dess egna trupper och ekonomiska resurser var helt otillräckliga för att bjuda den segrande enten-

ten ett effektivt motstånd när dess allierade föll bort. Fredsvillkoren blev mycket hårda. Den osmanska regeringen flydde fältet. Sultanens och hans närmaste män gick i exil för att rädda sitt eget skinn. I det läget utbröt en öppen revolt mot den gamla regimen under ledning av en av de få turkiska hjältar som kriget frambragt, Mustafa Kemal, mera känd under namnet Kemal Atatürk. Under hans ledning grep armén makten, och efter några år av inbördes strider kunde av en turkisk republik av sekulärt snitt proklameras. Den nya republiken var en nationell turkisk statsbildning, starkt territoriellt decimerad och präglad av en strävan till modernisering i västlig anda.

Det osmanska välde som en gång sträckt sig över enorma arealer upplöstes efter 600 år. Höga porten i Istanbul gick under som den muslimska världens maktcentrum och är idag lika bortglömd som de strider som under första världskriget utkämpades på halvön Gallipoli. Eugene Rogan har med sin fängslande berättelse påminnat oss om denna bortträngda del av världskriget.

Bakom detta – att berätta om den blodiga tragedi som utspelades på den halvö som utgjorde låset till Dardanellerna och Svarta havet – ligger även andra orsaker än författarens intresse för historia. Han har också haft en personlig orsak att minnas den. Hans farfars bror, John McDonald, var en av de många unga män som stupade under de hårda strider som den allierade krigsledningen trodde skulle bli en promenadseger. Den 19-årige John McDonald stupade redan i den första allvarliga striden på detta frontavsnitt. Hans liv skördades, i likhet med

så många andra unga män, vid en vansinnig attack mot halvöns starkt befästa turkiska ställningar.

I historien om första världskriget är Gallipoli bara en fotnot, ihågkommen därför att Winston Churchill var delaktig i planeringen och fick bära skulden för den massaker som offensiven mot Dardanellerna ledde till. Sist och slutligen segrade ententens makter, men först efter fyra år av ofattbar manspillan. Striderna vid Gallipoli och i hela Mellanöstern har i historieskrivningen nedvärderats till några mindre bakslag, överskuggade av den stora segern. Det förgångna har emellertid, som Rogan påminner oss om, en obehaglig tendens att förvandla förbisedda händelser till nya obehagliga överraskningar. Ur glömskan produceras de historiens gengångare som förhärjar andra och senare tider.

Med ententens seger och axelmakternas nederlag gick en hel värld förlorad. Med den försvann det sista kalifatet, den institution som haft både den jordiska och andliga makten över världens muslimer. Dess välde föll i händerna på de kolonialmakter som redan hade naggat Osmanska riket i kanterna, och dessa ritade om Mellanösterns karta efter egna kortsiktiga intressen och utan hänsyn till de stammar och klaner som bebodde området. Den nya karta som ritades vid fredsförhandlingarna i Versailles skänkte nationella kungadömen åt de beduin-stammar som gjort de segrande kolonialherrarna tjänster under kriget och försmådde dem som förhållit sig tvekan- eller passiva. Eugene Rogan påminner oss inte bara om ett bortglömt krig utan även om en maktfullkomlig fred. Dessa godtyckliga gränsdragningar har i förfärande grad givit upphov till de konflikter som präglar dagens Mellanöstern. Inte minst upplever den islamiska världen en fantomsmärta av förlorad ära – en smärta som sannolikt är en viktig orsak till den aggressiva islamiska fundamentalism som idag i form av terrorism hemsöker västvärldens samhällen. ✨

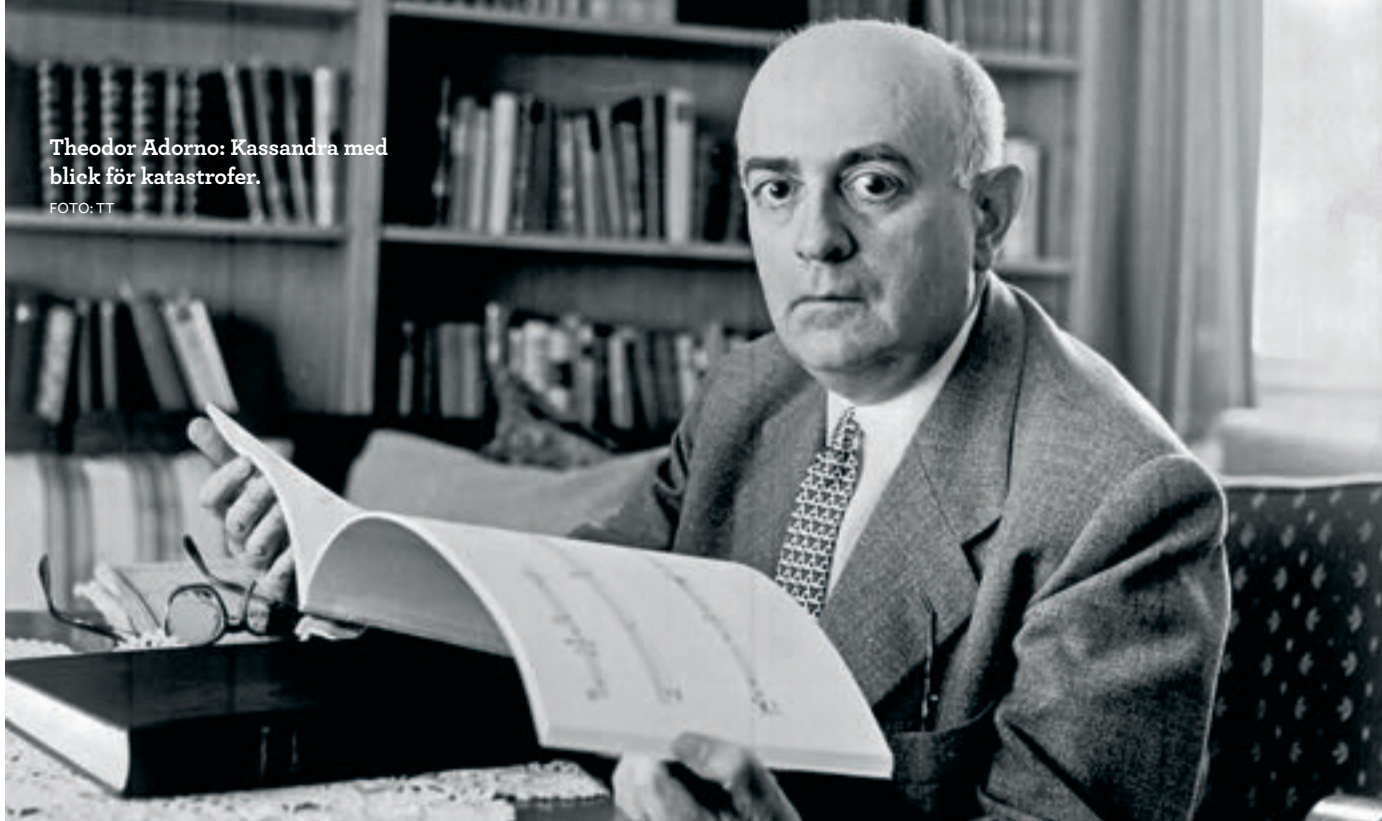
Håkan Arvidsson

THE FALL OF THE OTTOMANS
THE GREAT WAR
IN THE MIDDLE EAST,
1914-1920
EUGENE ROGAN
Penguin 2015

Theodor Adorno: Cassandra med blick för katastrofer.

FOTO: TT

Raffinemang med ledset ansikte

FILOSOFI

I ngenstans skriver Stuart Jeffries detta, men nog känns hans *Grand Hotel Abyss* litegrann som ett drygt 400-sidigt bokslut över ett både rikt och spännande kapitel i den politiska filosofins historia, nämligen Frankfurtskolan. Att idag diskutera idéer som proletariats diktatur eller fundera kring frågan om arbetarklassens felaktiga klassmedvetande, är minst lika verklighetsfrämmande som de mest esoteriska tvistefröna i medeltida skolastisk teologi.

Frankfurtskolan uppstod, fullt logiskt, i staden Frankfurt. Felix Weil grundade 1923 Institutet för socialforskning med pengar som hans förmögna far hade givit honom och som skulle användas för att kritisera det förfärliga samhälle som hade gjort fadern rik. Detta mönster var vanligt – många av denna skolas mest framträdande namn och skarpaste kritiker av det kapitalistiska systemet kom från mycket välbärgade familjer. Dessa politiskt radikala söner ansåg det självklart att familjen sedan skulle stödja dem i deras verksamhet, som i många fall gick ut på att fördöma det system som gjort institutet möjligt.

Jeffries drar sig inte för att påpeka att flera av Frankfurtskolans ledande företrädare var hycklare. De verkade inte vilja se att de fanns en motsättning i att fördöma den kapitalism som gjorde deras verksamhet möjlig.

Det var just den aspekten som Georg Lukács betonade här han skrev att Frankfurtskolans tänkare hade tagit in på Stora Hotellet Avgrunden, som hade alla moderna bekvämligheter. Därifrån kunde de blicka ut över en bråddjup fylld av absurd intighet där den tarvliga massan lever sina eländiga, alienerade liv medan hotellgästerna för sin del avnjuter konst, musik och litteratur som är alltför subtil för att uppskattas av vanligt folk.

Jeffries påpekar att redan från början låg det något paradoxalt över institutet. Marxistiskt men inte så marxistiskt att det vågade kalla sig för det, marxistiskt men inte så marxistiskt att det ville eller vågade leva upp till det marxistiska mottot att filosofins uppgift inte längre var att tolka världen utan att förändra den. Institutets ledande företrädare smutsade aldrig ner sina vackra händer med något värre än en eller annan bläckfläck.

Men det är inte någon rakt igenom negativ bok som Jeffries har skrivit, utan en kritisk, pedagogisk och riktigt underhållande studie av dessa tänkare som vanligen samlas under Frankfurt-rubriken, men som ändå vitt skiljer sig sinsemellan. Jeffries stöder sig i huvudsak på engelskspråkiga källor. Han lägger väl inte till så där väldig mycket till tidigare skildringar av bland andra Martin Jay och Rolf Wiggershaus; det är en rapp och i bästa mening journalistisk snarare än akademisk redogörelse. Jag gissar att Jeffries

bok blir den som man i framtiden först vänder sig till när man vill veta något om dessa marxistiska skönandar och deras kritiska teori.

Det är alldeles uppenbart att Jeffries har två favoriter i detta sällskap: Walter Benjamin och Jürgen Habermas, och det är kanske signifikativt. Benjamin var aldrig formellt medlem av Institutet och Habermas skiljer sig på avgörande punkter från de tidigare mest tongivande medlemmarna, det vill säga Max Horkheimer, Theodor Adorno, Herbert Marcuse och kanske även Erich Fromm.

Så varför gjorde då inte det tyska folket uppror efter första världskrigets slut? Varför kastade man inte sina bojar och inrättade först proletariats diktatur och sedan det klasslösa samhället? Hade inte historiematerialismen visat att revolutionen var en nödvändighet? Det borde räcka med att sitta med armarna i kors och bevittna kapitalismens sammanbrott.

Men redan under 1920-talet, då institutet leddes först av Friedrich Pollock och därefter av Horkheimer, började en mera skeptisk eller pessimistisk marxism ta över. Ledande tänkare, bland andra ekonomen Henryk Grossman, menade att ett revolutionärt klassmedvetande hos arbetarklassen var otänkbart under moderna förhållanden.

Detta skulle bli ett genomgående tema hos flera av Institutets medlemmar. Det moderna samhället framställ-

des som något av ett inferno, där folkmassan manipulerades av kapitalet. För Marcuse var fascismen inte ett skarpt brott med det föflutna, utan "försättningen av tendenser inom liberalismen som stödde det kapitalistiska ekonomiska systemet". Som Jeffries så riktigt påpekar fanns det en djupt obehaglig tendens hos flera ledande representanter att sudda ut skillnader mellan Hitlers fascism, Stalins kommunism och Roosevelts pluralistiska Amerika.

När Hitler kom till makten tvingades dessa filosofer, sociologer och ekonomer – de flesta var av judisk börd – att lämna Tyskland. Benjamin slog sig ner i Paris, där han skrev några av sina märkligaste arbeten som inte rätt uppskattades av Institutets ledning. Hans analys av vad som händer med konsten när den kan reproduceras mekaniskt och förlorar sin unika aura är en klassiker inom estetiken. Hans essäer om bland andra Baudelaire, Proust och Kafka har blivit kritiska klassiker i det lilla formatet. Benjamin stannade för länge i Europa. Hellre än att fängslas och mördas av nazisterna begick han självmord 1940.

Andra hann sätta sig i säkerhet. Adorno fann en tillflyktsort i Oxford, men ingen tycks där ha tagit honom riktigt på allvar – hans filosofi var ju antitetisk till den som praktiserades där. Han åkte vidare till USA, där han sammanstrålade med flera av sina tidigare kolleger från Tyskland som hade funnit i en fristad där. I flera fall visade man sin tacksamhet genom att samarbeta med amerikanska myndigheter i kampen mot nazismen i Europa.

Men trivdes det gjorde man knappast. Adorno verkar ha hatat den värld han såg omkring sig. Den demokratiska populärkulturen fyllde honom med avsky. Kulturindustrins främsta mål var att fördumma massorna och se till att de konsumerade så som de hade blivit tillsagda. Inte ens Stravinsky fann nåd inför Adornos stränga blick. Det var endast Schönbergs tolvtonsmusik som var adekvat för den moderna världen. Adorno krävde att konsten skulle vara negativ, gå på tvärs mot samhället, vara svår och helst fragmentarisk. Konsten fick aldrig erbjuda någon tröst, för en sådan kunde inte vara annat än illusorisk och därigenom ett bidrag till det förhatliga systemets fortlevnad.

Marcuse, om än aldrig lika elitistisk som Adorno, såg också förtryckarmekanismer där andra såg vanligt folks frihet. Hans böcker, bland andra *Eros and Civilization* och *One-Dimensional Man*, med en säregen och för många ganska oaptitlig blandning av Marx och Freud, kom att få stor praktisk betydelse för 68-generationen. Hans böcker ville visa hur ondskefullt och illistigt det kapitalistiska samhället i

grundens var. Det gjorde oss alla till okritiska slavar, som inte vågade leva ut våra lustar och drifter. Att Marcuses böcker så till den grad kunde förleda så många kan idag tyckas märkligt, men Jeffries berättar utförligt och med ett stänk av maliciös ironi hur det gick till.

Denna ovilja mot den moderna världen fick ett av sina mest anmärkningsvärda uttryck i den bok som Horkheimer och Adorno skrev tillsammans: *Upplysningens dialektik* från 1944, där upplysningen inte längre framställs som ett stort befrielseprojekt, utan som ett närmast totalitärt projekt där kapitalismen och dess hant-

"Institutets ledande företrädare smutsade aldrig ner sina vackra händer med något värre än en eller annan bläckfläck."

langare exploaterar jorden och mänskligheten. De två författarna menade att upplysningens främsta namn endast värderade matematisk och kalkylerande kunskap, som var ett instrument för att kontrollera, inte för att befria. Mycket tack vare denna bok hamnade upplysningen i vanrykte – den var en ideologi som sades ha rättfärdigat allsköns illdåd och hela det imperialistiska projektet. Det är först på sistone som upplysningen har börjat återfå sitt goda rykte.

Efter kriget återvände Adorno till Frankfurt, men tiden tycktes ha gått förbi honom. Hans esoteriska och ofta svår- eller obegripliga dialektik, mest utförligt formulerad i det sena storverket *Negativ dialektik*, kunde inte tillfreds-

Jürgen Habermas: Polly-Anna med solsken i blick.

FOTO: TT

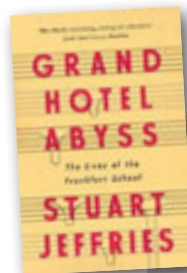
ställa en studentgeneration som hellre lyssnade till Marcuse. Studenterna avbröt hans föreläsningar. Strax därefter avled han.

Jürgen Habermas var Adornos mest namnkunniga elev. Men han har kommit att företräda en helt annan typ av filosofi. Jeffries ser i Adorno en Cassandra som bara kunde förutspå katastrofer. I Habermas ser han en Polly-Anna, någon som ser den ljusa sidan av saken. Habermas tror nämligen att det finns hopp för oss alla. Han har utvecklat en låt vara kontroversiell teori om kommunikativ kompetens: om vi alla samlas i en öppen offentlighet och där för fördomsfria och förnuftiga samtal med varandra – ja, då kan vi faktiskt ta måhända små men ändå värdefulla steg mot en bättre värld. Adorno tycks aldrig ha trott att sådana framsteg var möjliga i den vulgära värld som han såg omkring sig.

Så vad finns kvar av Frankfurtskolan idag? Marcuses skrifter tycks mig mest som dokument för den som studerar 1960-talets studentrevolt än som filosofi av egen kraft. Det var länge sedan jag såg någon referera till Erich Fromm. Mycket av vad Adorno skrev känns som den europeiska högkulturens sista utpost, ett försvar för en allt mera museal kultur. Återstår då Walter Benjamin, som fortfarande verkar i den meningen att hans texter kommer ut i nya utgåvor, som i sin tur ger upphov till nya kommentarer. Hos honom

finns en konkretion, en närhet till både text och verklighet, som gör honom till en av 1900-talets stora kritiker. Hans tänkande rymde en egensinnig marxism som aldrig kunde samsas med ett lika egensinnigt teologiskt tänkande. Det är denna spänning som ger hans verk dess egenart och som på ett avgörande vis skiljer honom från övriga gäster på Hotel Avgrunden. ✱

Carl Rudbeck

GRAND HOTEL ABYSS
THE LIVES OF THE
FRANKFURT SCHOOL
STUART JEFFRIES
Verso 2016

Paulus omvändelse: men hur var det med hästen?

FOTO: ALAMY STOCK PHOTO

Susan Jacoby beskriver hur hon förlorade sin barnatro vid 14 års ålder. Uppfostrad som katolik, upptäckte hon först senare att hennes pappa var född i en judisk familj. Om detta har hon skrivit boken *Half-Jew*. Ursprungligen var familjen lutheraner som hade emigrerat från Tyskland. Hon beskriver deras förhållande till de olika konkurrerande trosuppfattningarna som "laissez-faire". Uppväxten i denna smältdegel har kanske bidragit till hennes lyhördhet för de otaliga varianter av den mänskliga fantasins tankekonstruktioner vi aldrig upphör att förvåna oss över.

Fallet Paulus är ett av de mest sällsamma. Den dimma som omger hans omvändelse på väg till Damaskus tycks aldrig lätta. Det kan verka trivialt om han färdades till fots eller red på en häst, men samtidigt kan det ses som en vattendelare. Man kan urskilja ett mönster där de troende föredrar apostlahästarna, medan de otroende anser ett fyrfotadjur vara mest sannolikt. En kamel eller dromedar har också föreslagits. De kristna tycker att det bara är ett lömskt trick från ateisternas sida att dra in hästen i bilden. De behöver ett fall från stor höjd, gärna mot ett hårt underlag. Saulus fick en stjärnsmäll, hörde en konstig röst som undrade varför han förföljde Honom – och gick hädanefter under namnet Paulus. På så sätt kan man förklara det inträffade som ett patologiskt fenomen. Nietzsche var inne på samma spår när han introducerade det epileptiska anfallet, ett populärt grepp som kan användas i tid och otid. En katolsk iakttagare som gör sitt yttersta för att misstänkliggöra Jacobys ansträngningar i allmänhet, och hennes "bop-on-the-head"-förklaring i synnerhet, är den eminente och alltid läsvärde Garry Wills.

Frågan är alltså om en häst var involverad i Paulus omvändelse eller inte. Behöver man ett fall från ovan för att förklara hans vision, eller kan den ha varit verklig? Det talas ingenstans om någon ritt till häst i *Bibeln*, men om man färdas de 218 kilometerna från Jerusalem till Damaskus är det inte orimligt att förmoda att så var fallet (ursäktat). Det är hur som helst kanske inte långsökt att tänka sig att Jacoby tog för givet att Paulus satt på en häst. Den övervåldigande ikonografiska traditionen styrker denna version av Saulus transformation till aposteln som blev Nya testamentets chefsideolog. Vi ser honom nästan alltid liggande på marken under sin häst. Den emblematiske versionen av Caravaggio, som pryder bokens omslag, är ingenting mindre än en av konsthistoriens höjdpunkter. En annan version jag stötte på var i *The Holy Bible, with Illustrations from the Vatican Library* (1996) där vi

Omvänd bevisbörda

RELIGION

Genom flera årtionden har Susan Jacoby skrivit om agnostiker, fristänkare och gudlösa av alla de slag. Många litterära storheter har passerat revy i hennes författarskap, liksom talrika religiösa tänkare och tvivlande filosofer. Jacoby, som är född 1945 och utbildad på Michigan State University, har skrivit för ett otal tidningar, bland andra *New York Times* och *Washington Post*. Hon har varit en framträdande medlem av Center for Inquiry, en fristående sekulär-humanistisk organisation som har växt sig allt starkare och som sedan 2016 även omfattar Richard Dawkins Foundation for Reason and Science. Hennes många böcker är alla läsvärda, om än stundtals kanske mest riktade till en amerikansk läsekrets.

I sin senaste bok, *Strange Gods*, analyserar hon begreppet *omvändelse* ur ett sekulärt perspektiv. Inte oväntat lägrar sig svårigheterna som ett oväder vid horisonten redan vid detta ämnesval. Många har svårt att föreställa sig att en omvändelse kan orsakas av något annat än en personlig kris, eventuellt ackompanjerad av en ren och skär uppenbarelse. En sann konversion har aldrig någonting att göra med något så profant som socialt tryck eller ekonomisk vinning. Jacoby skriver att Edith Steins omvändelse till katolicism och inträde i karmelitorden kom från ett djupt spirituellt behov. Men det är inte

alltid fråga om en inre andlig kamp. Hon definierar en genuin omvändelse som en blandning av andliga, intellektuella och pragmatiska motiv. Att både påtvingade omvändelser och ren opportunistiska ofta förekommer, är varken särskilt förvånande eller något man måste avfärda som skenhelighet. Vår mänskliga natur är inte alltid så högsinnad.

Psykologen William James skrev för drygt hundra år sedan en bok som sedan dess inte förlorat sin aktualitet – *Den religiösa erfarenheten i dess skilda former*. Här lägger han inte oväntat tonvikten på det inre själslivet vid formandet av en religiös trosuppfattning. Jacoby menar att hans bok till stora delar stått sig väl, men vad hon saknar i James analys är de sociala och ekonomiska faktorer som ofta spelar en avgörande roll. Enligt henne blir det för mycket psykologiserande och för lite förankring i yttre omständigheter. Här hör vi ekot av det eviga motsatsförhållandet mellan *arv* och *miljö*. Under behaviorismens glansdagar betraktades den mänskliga naturen som ett oskrivet blad; när sociobiologin stod som högst i kurs lade man ofta tonvikten på vår genuppsättning, eller *genotyp*. I våra darwinistiskt orienterade dagar finns det vissa som utgår från att de som saknar tro har en svagt utvecklad temporallob, den del av hjärnan där känslighet för religion sägs ha sitt fäste. Allmän konsensus är nu att vår fenotyp formas av både gener och miljö.

ser hur Paulus i full rustning är i färd med att glida ner från hästens rygg.

Angående de ateistiska tvivlen på en gudomlig försyn, utmynnade Garry Wills kritik i ett citat av den amerikanska sångerskan Peggy Lee: "Is that all there is?" Precis samma sak undrade Charles Taylor i sin monumentala *A Secular Age*. Om Wills har lånat sin infallsvinkel därifrån vill jag låta vara osagt, men båda dessa katoliker förundrar sig över hur endimensionell världen kan te sig från ett sekulärt perspektiv. Ingen djupdykning verkar vara möjlig utan trons kosmiska strålkraft. Taylor medger att de som saknar religiös tro visserligen kan drivas av andra starka känslor och ädla motiv, men han menar ändå att de alltid saknar den extra dimension som förgyller en monokrom tillvaro.

Jacobys bok är ändå inte helt vällyckad. Som exempel kan anföras hennes kritik mot Jean Calvin (f. Cauvin), som hon till stor del baserar på Stefan Zweig, som i förtäckta ordalag jämförde Calvin med Hitler, något som den amerikanska författaren Marilynne Robinson avfärdar som rena skräckpropagandan. Calvin har, enligt Robinson, bara en skamfläck på sin vapensköld: avrättningen av Michael Servetus. Robinson menar att man måste se detta i ett historiskt sammanhang och pekar dessutom på Calvins ansträngningar att övertala Servetus att ta tillbaka sina kätterska ord, bland andra förnekandet av treenighetens realitet. Trots Calvins, enligt Robinson, humana, råd att endast halshugga honom, brändes han på bål av de sekulära myndigheterna i Genève. Calvin kunde bara vända blicken åt andra hållet. Spekulerandet kring att Calvin kunde ha känt glädje över bålbränningen av såväl Servetus bok som mannen själv framstår närmast som blasfemiskt. I den mån något sådant går att tänka sig i ett sekulärt sammanhang. Heinrich Heine uttalade senare den odödliga tanken att "där man bränner

böcker kommer man snart även att bränna människor". Jacoby beskriver hur den överspände poeten kollapsade framför Venus från Milo i Louvren och blev liggande sina sista år på det han själv kallade sin "madrassgrav" (Matratzengruft). Madrasserna var staplade ovanpå varandra där han låg och skrev några av sina mest välkända dikter.

Den omstridda avrättningen av Servetus har kastat en slagskugga över Calvins rykte, och de många goda sidor han enligt Robinson besatt. Numera kallar hon sig kongregationalist, vilket inte oväntat är en variant av den kalvinism som under 1600-talet spred sig från New England till Mellanvästern, där hon har vuxit upp. Det är en lära som bland annat predikar social rättvisa, sparsamhet och allmän flit. Hur detta går ihop med den dubbla predestinationen och förnekandet av människans fria vilja är en fråga som såväl teologer som icke-troende har debatterat sedan dess.

Jacoby påstår vidare att Baruch Spi-

"Fallet Paulus är ett av de mest sällsamma. Den dimma som omger hans omvändelse på väg till Damaskus tycks aldrig lätta."

noza bannlystes för att han hade stått upp för sin samvets- och yttrandefrihet. Detta är långt ifrån något bevisat faktum. Vi vet inte precis på vilka grunder han uteslöts ur den judiska gemenskapen i Amsterdam. Det kan bland annat ha hängt samman med något så prosaiskt som skuldsanering enligt judisk civilrätt kontra holländsk lag när familjeföretaget stod på ruinens brant. Detta är ingen ny idé, men den framförs åter i en nytgiven bok av sociologen och den tidigare direktören för Spinozahuset i Rijnsburg, Kees Schuyt. Han formulerar saken så att detta kunde ha varit droppen som fick den teologiska bägaren att rinna över. Det är tydligt att det passar bättre i Jacobys politiskt korrekta agenda att posi-

tionera Spinoza som en förkämpe för demokrati och yttrandefrihet – vilket han otvivelaktigt också var. Hon hänvisar till Rebecca Newberger Goldsteins *Betraying Spinoza* (2006), men där kan vi läsa att ingenting i dokumenten säger någonting om exakt vad det var han hade gjort sig skyldig till.

Strange Gods beskriver flera kända, och några hos oss mindre kända, personligheternas levnadsöden. Jacobys historia sträcker sig från Augustinus till Muhammad Ali. Till de mer illustra företrädarna för en återgång till en traditionell kristendom hör C S Lewis och den ärkekonserverade G K Chesterton, medan de tidiga kväkarna snarare kan karaktäriseras som svärmiska.

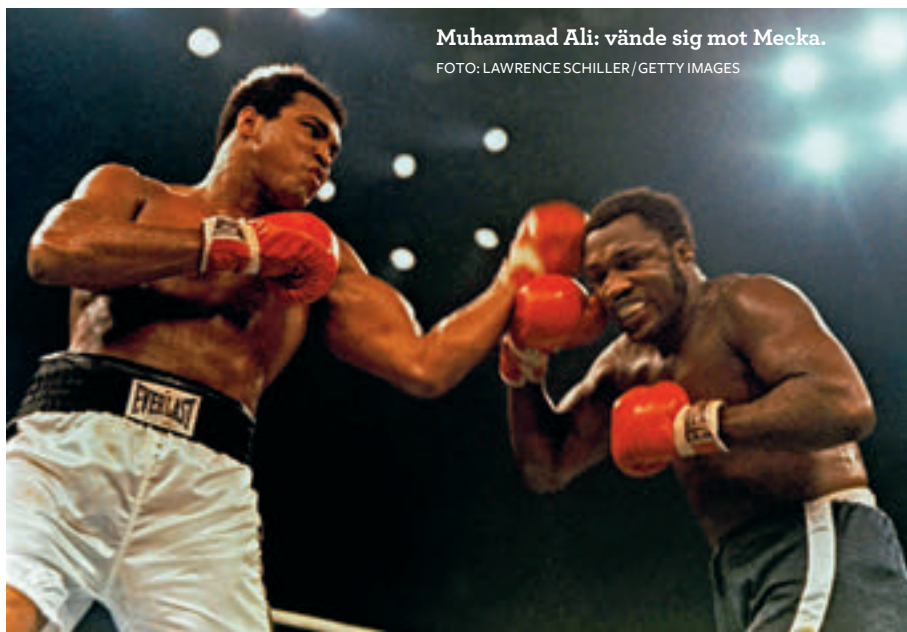
En intressant aspekt i hennes bok är omvända omvändelser, till exempel en övergång från en religiös övertygelse till en sekulär ideologi som stalinism. Många blev frälsta utan en himmelsk gud. Jacoby skiljer mellan stalinism, vilken hon

betraktar som en surrogatreligion, och nazism, som trots allt i teorin skulle kunna gå ihop med en traditionell kristendom. En av huvudpersonerna i detta avsnitt är Arthur Koestler, den "avfällige Partimedlemmen". I hans fall var det verkligen *Natt klockan tolv på dagen*. Efter hans tidiga och förintande kritik av det totalitära systemet i Sovjetunionen, tilltog Koestlers intresse för det paranormala. Även om det med åldern blev allt starkare, kom han aldrig att ansluta sig till en vedertagen religion.

Detta till skillnad från Muhammad Ali, som efter sina tidiga kontakter med Malcolm X anslöt sig till Nation of Islam och förkastade sitt gamla "slavnamn". Ali gjorde sig känd inte bara för sina snabba nävar utan också för sin rappa tunga. När han vägrade att delta i Vietnamkriget drog myndigheterna in hans pass och boxningslicens under åren 1967–70.

Detta fick en oväntad konsekvens. Under ett telefonsamtal med en äldre engelsman som också var motståndare till kriget, undrade Ali vem han trodde skulle vinna en planerad match mellan honom själv och Henry Cooper. "Henry är duktig men jag skulle satsa på dig", blev svaret, varpå Ali genmälde att den äldre herren inte var så dum som han verkade. Två år senare fick Ali reda på att herren ifråga var en berömd filosof: Bertrand Russell. De utvecklade en vänskap på avstånd, men träffades aldrig; när passet slutligen returnerades hade Russell avlidit, 97 år gammal.

>>

Muhammad Ali: vände sig mot Mecka.

FOTO: LAWRENCE SCHILLER / GETTY IMAGES

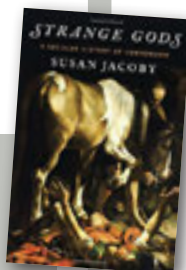
Susan Jacobys stämman är en av de tongivande i den blandade kören av gudlösa. I den kakofoni som råder har många manliga kolleger lyckats överrösta henne, men frågan är hur väl deras inlägg står sig i längden. De (inte så) Nya Ateisternas fyra ryttare – Daniel Dennett, Richard Dawkins, Sam Harris och Christopher Hitchens (som föll ur sadeln 2011) – argumenterar betydligt mer aggressivt, medan Jacoby går mer omsorgsfullt till väga. Hon började lägga grunden till denna bok för mer än tio år sedan. Resultatet är en gedigen historisk genomgång av en brokig uppsättning av omvändelser, alla sedda från ett världsligt perspektiv. Hon förnekar inte att känslor och själskval kan vara starka, men hon förskjuter tonvikten mot mer prosaiska drivkrafter, som vi annars är vana att sopa under mattan. Vi brukar förklara omvändelser som psykologiska och andliga fenomen, medan Jacoby är angelägen om att sprida sitt ljus över mer jordnära företeelser. Karriär, pengar och status är kanske något ofint i religiösa sammanhang, men historien är full av mindre tjusiga präster, påvar och vanligt folk. Inte sällan bidrar en åsiktsändring helt enkelt till att rädda livhanken i en trängd situation.

Hon har säkert rätt i att en kombination av inre kamp och yttre livsvillkor kan resultera i en befriande övergång till ett nytt trossystem; och att det inte nödvändigtvis behöver kallas självbedrägeri. Att de nya prästerna även kan anta en sekulär skepnad, väcker i efterhand inte någon större förvåning.

Strange Gods kan läsas som en del i ett kontinuerligt, vägande resonemang. Susan Jacobys skenbart triviala tankegång öppnar ett bredare perspektiv än vad man ser vid en första anblick. Hon får bifall från ogudaktiga, som Dawkins och Goldstein, medan de troende med Wills i spetsen vidhåller att hon förenklar en djupt mystisk transformation. För andligt sinnade är allt annat än en spirituell uppenbarelse anatema. Vad det ateistiska lägret kan ha missat är att deras egen ideologi utgör en integrerad del av det fenomen Jacoby beskriver. ✱

Niklas Anderberg

STRANGE GODS
A SECULAR HISTORY
OF CONVERSION
SUSAN JACOBY
Pantheon Books 2016

Polen: illiberala tendenser.

FOTO: RADEK PIETRUSZKA/TT

Farväl Europa

EU

Sedan den eurokris som utbröt kring år 2010 har klyftorna inom den europeiska unionen blivit allt mer synliga. Samtidigt har krisen paradoxalt nog lett till en fördjupad integration på det finansiella området, liksom inom miljö- och säkerhetspolitiken. Likväl råder det sedan ett par år tillbaka en stämning av att EU-projektet i sin nuvarande form inte är hållbart.

Den internationellt erkände, bulgariske statsvetaren Ivan Krastev, som bland annat är kolumnist i *The New York Times*, analyserar i sin nyutgivna bok *After Europe* det bristande förtroendet för EU inom stora delar av den europeiska opinionen. I fokus för Krastevs essäistiska och pregnanta framställning står de senaste årens flyktingkris. För att uttrycka det kort, hävdar han att den omfattande invandringen, främst från utomeuropeiska länder, har gett upphov till "hotade majoriteter" – han kallar det faktiskt så – majoriteter som fruktar att invandrarna på sikt tar över det egna landet och att den egna kulturen kan komma att trängas undan. Sådana stämningar förstärks av att invand-

ringen inte tycks ha något slut och att de politiska eliterna bejaktar den som en naturlig del av globaliseringen.

Enligt Krastev har invandringen inte bara skakat om den demokratiska politiken i Europa – vad värre är, hävdar han, så "rymmer den förmågan att utlösa en kontrarevolution". Härmed förstår han, som jag uppfattar det, att den inre säkerheten och tryggheten kan glida de styrande eliterna ur händerna och att makten övergår till krafter som med våld kan tänkas vilja helt stoppa invandringen eller rent av fördriva dem som redan har kommit. Krastevs bedömning av invandringens påverkan på opinionen inom EU kan givetvis ifrågasättas, och hans tes om faran för en verklig kontrarevolution kan tyckas överdriven och alarmistisk. Men med tanke på Europas dystra erfarenheter från de senaste 100 åren och de plötsliga och oväntade förändringar som har ägt rum sedan 1980-talets slut, går de inte enligt min mening att avfärda utan vidare. Sakernas normala tillstånd är inte längre stabilt och förutsägbart.

Vilka förändringar i europeisk politik är det då som Krastev främst lyfter fram? För det första pekar han på det förhållandet att frågor om etnicitet och nationell identitet har fått en ny aktualitet i hela Europa. Just de nationalistiska reaktioner som EU-projektet syftade till

att överbygga och på sikt eliminera, har med immigrationen och utvidgningen av EU återkommit med förnyad styrka, vilket inte minst brexit belyser. De hotar, om de tilltar i styrka, att förvandla den liberala demokratin från en öppen till en exkluderande gemenskap, från ett skydd för "förtryckta minoriteter" till företrädare för "majoritetens fördomar". Föga överraskande ifrågasätter också allt fler populistiska partier de internationella flyktingkonventionerna och hela idén om universella mänskliga rättigheter. Toleransen och den ömsesidiga förståelsen, som var EU:s särskilda signum, sviktar och blandas alltmer med hatfyllda reaktioner.

För det andra har flyktingkrisen fördjupat klyftan mellan östra och västra Europa. Krastev menar att det har vuxit fram en bitter "clash of solidarity": mot de västeuropeiska eliternas internationellt orienterade solidaritet står den östeuropeiska solidariteten med den egna nationen, etniciteten och religionen.

Flera opinionsundersökningar har visat att väljarna i öst länge har haft större tilltro till Bryssel än till de nationella regeringarna. Migrationskrisen har emellertid radikalt ändrat på detta förhållande. I flera öststater upplever medborgarna, enligt Krastev, att Bryssel har svikit dem och att enbart de egna, ofta korrupta och föga populära, högerregeringarna numera försvaret deras nationella intressen. Östeuropéerna har inget kolonialt förflutet och heller inget dåligt samvete i förhållande till folken i "tredje världen". Deras egna erfarenheter av kommunismens förtryck har paradoxalt nog begränsat deras medkänsla med flyktingarnas vedermödor – Krastev talar om ett "compassion deficit" i östra Europa.

Bryssels återkommande försök att pressa regeringarna i öst till eftergifter inom flyktingpolitiken tycks närmast ha ökat detta underskott. Påtryckningarna uppfattas som förödmjukande och stärker snarare än försvagar de sittande regeringarna. Motståndet har också lett till ett ifrågasättande av den konstitutionella maktindelning med oberoende domstolar och fria medier som Bryssel och väst står modell för. Det är tydligt att det finns oroväckande illiberala tendenser i länder som Polen och Ungern. Egentligen borde detta inte överraska. Som Krastev understryker, skapades dessa nationer – vid första världskrigets slut – genom en kombination av dels auktoritära regimer, dels ett medborgarskap och ett medborgarskap definierat av härkomst, språk, religion och historia. Det var också i östra Europa som de bräckliga demokratier från 1918–19 först föll offer för mellankrigstidens auktoritära tendenser. Krastev

konstaterar bittert att de som främst tjänat på de öppna gränserna är de usla östeuropeiska politikerna och de främlingsfientliga högerpopulisterna i Västeuropa. Han ifrågasätter till och med om öppenheten haft någon positiv nettoeffekt i Östeuropa – yrkeskunniga och högutbildade har försvunnit till väst och bara till ringa del ersatts av arbetskraft från Asien och Afrika.

Den tredje viktiga effekten av invandringen till Europa är i Krastevs ögon uppröret mot det meritokratiska samhället. Innebörden av denna tes är något oklar, men han tycks syfta på uppkomsten av samma klyfta som David Goodhart söker fånga med distinktionen mellan "Anywheres" och "Somewheres" (Axess 5/2017). De förra är högutbildade kosmopoliter, urbana och mobila med kreativa yrken, medan de senare är både lägre utbildade och avlönade, starkt knutna till familj, släkt och hembygd, nära identifierade med den egna nationen och kulturen.

Enligt Krastev tar sig revolten mot meritokratin uttryck i en misstro mot experter och sakkunskap och en tilltagande benägenhet att tro på konspirativa förklaringar. Parallellt med de välmeriterades ökade dominans inom politik, förvaltning, medier och kultur, har den traditio-

"EU:s 'postmoderna' strävan att övervinna – eller förneka – nationella, religiösa och etniska identiteter har bidragit till att stärka dem."

nella arbetarklassen tappat mark. Den är bestämt inte försvunnen som vissa tycks tro. Den utgör fortfarande kanske en femtedel av befolkningen i väst – och är därmed nästan lika stor som "Anywheres" – men den är politiskt och värdemässigt övergiven av sina traditionella företrädare inom de socialistiska partierna. Följdriktigt nog har denna klass inte gått till väns-ter utan tvärtom slutit upp bakom höger-nationalistiska strömningar. Mönstret är likartat i länder som Storbritannien, Holland, Frankrike, Italien och Grekland. Även i Norden har socialdemokratier-na tappat stort sedan invandringen tog fart med Balkankrisen på 1990-talet, men här har de starka fackföreningarna och de vänsterorienterades markanta inflytande inom stat och medier bromsat fallet.

Krastev arbetar med breda penselrörelser. Hans generaliseringar är många och alla verkar inte helt träffsäkra. Rimligtvis finns det fler faktorer än invandringen som har bidragit till de krissymtom han pekar

Jetset: mobila kosmopoliter.

FOTO: ALAMY STOCK PHOTO

på. Den utdragna ekonomiska stagnationen i främst södra Europa hör självfallet hit. Den drastiska nedrustningen i väst har rimmat illa med det tilltagande hotet från Ryssland i öst. Känslan att åter riskera att bli övergiven av västmakterna har säkert stärkt nationalismen i östra Europa.

Men Krastev har likväl en central poäng: flyktingkrisen har vänt upp och ned på mycket i europeisk politik. Det bara för

ett årtionde sedan så segerrika EU-projektet uppvisar allt fler centrifugala tendenser. Paradoxalt nog har EU:s "postmoderna" strävan att övervinna – eller förneka – nationella, religiösa och etniska identiteter i Europa bidragit till att stärka dem. Globaliseringen har framstått som enda vägen och något trovärdigt alternativ till den har inte existerat. Det betyder dock inte nödvändigtvis att den vinner majoritetens sympati och stöd. Avlägsnar sig de internationalistiska och meritokratiska eliterna för långt från "majoritetens fördomar", kommer demokratin att gynna motståndet, precis som också har skett i USA och Storbritannien, västvärldens två ledande makter under hela efterkrigstiden. ✱

Lennart Berntson

AFTER EUROPE
IVAN KRASTEV
University of Pennsylvania
Press 2017

Tekniskt underverk: analog dator från antiken.

FOTO: GETTY IMAGES

Metallklumpens gåta

TEKNIKHISTORIA

Det måste ha blåst hårt på Egeiska havet den dagen cirka år 60 före vår tideräkning. Det romerska lastfartyget befann sig utanför klippön Aigila mellan Kreta och Peloponnesoshalvön. Skeppet kunde inte manövrera bort från klipporna, utan gick till botten med människor, hästar, statyer och allt. I lasten fanns också vad som skulle visa sig vara ett av antikens vetenskapliga och tekniska underverk.

Vraket blev liggande i havets djup, bortglömt bland allt annat som hände i den dåtida världen fram till år 1900. Några dykare, som hade specialiserat sig på att plocka tvättsvamp på havsbotten, fick då mer av en tillfällighet för sig att dyka i havet utanför Aigila, som för övrigt nu bytt namn till Antikythera. En av dykarna kom snabbt upp igen och berättade skräckslagen hur han hade sett lämningar av hästar och människor där nere. Skepparen trodde hans medhjälpare blivit berusad av kvävet i dykarhuvans inandningsluft. Han tar själv på sig dykardräkten och går ned. Han kommer snart upp. Med sig har han en arm från en antik bronsstaty.

Det börjar nu gå upp för dykargänget att man hade hittat något verkligt betydelsefullt. Regeringen i Aten övertygas att satsa

på en mera systematisk sökarinsats. Man plockar upp inte bara brons- och marmorstatyer, utan också amforor, glasbägare och en hel del silver- och bronsmynt. En kraftigt anfränt metallklump i vad som var resterna av en trälåda, stor som en skokartong, tog man också med sig. Allt fördes till arkeologiska museet i Aten.

Till en början tilldrog sig de vackra marmor- och bronsstatyerna mest uppmärksamhet. Men arkeologerna började också få upp ögonen för den anfränta metallklumpen. Det skulle dock dröja ända fram till början av 2000-talet innan man med hjälp av modern teknik, plus mycket arkeologiskt och historiskt detektivarbete, på allvar lyckades dechiffrera metallklumpens hemligheter.

Klumpen är nämligen inget mindre än resterna av en antik, analog dator bestående av ett invecklat kalendarium med tillhörande miniplanetarium. Den kan teckna våra närmaste himlakroppars rörelse och läge på himlavalvet på ett sätt som visar upphovsmannens djupa kunskaper i den dåtida astronomin. Tillika är den ett under av mekanisk framställningskonst. Metallklumpen visade sig vara helt unik; den kan kanske närmast liknas vid en miniatyr av det medeltida uret som finns i domkyrkan i Lund. Det finns inget liknande bevarat från antiken. Det är kort sagt

ett av dåtidens vetenskapliga och tekniska underverk.

Om allt detta skriver den amerikanske professorn i antikens vetenskapshistoria, Alexander Jones, i sin nya, gedigna bok om Antikytheramekanismen. Han är en av medlemmarna i det forskarlag som fortsätter att avlocka mekanismen dess hemligheter. Läsaren får i boken en god inblick såväl i det historiska skeendet kring själva upptäckten som i hur man föreställer sig att mekanismen fungerade rent tekniskt och vilka astronomiska kunskaper som låg bakom dess beskrivning av solen, månen och planeterna. Vi får en inblick inte bara i vad det antika Grekland kunde åstadkomma tekniskt och funktionsmässigt, utan också vilka samtida astronomiska föreställningar som mekanismen återspeglar.

Svårigheterna att lösa metallklumpens gåta och att nå dit man är idag har varit stora. Det kraftigt anfränta stycket har varsamst renoverats och undersökts med alla de medel som står den moderna teknologin till buds. De metallfragment man har fått fram är långt ifrån fullständiga; mer än hälften av den ursprungliga anordningen saknas. Viktiga ledtrådar har dock funnits i den förklarande text, ett slags bruksanvisning, som man kunnat läsa på de bevarade delarna av apparaten. Det har alltså varit

ett vetenskapligt detektivarbete – kanske ännu inte helt avslutat – att, med hjälp av de pusselbitar man har, få en uppfattning om hur apparaten ursprungligen har sett ut. Men nu har man till och med kunnat göra olika modeller av den, några i Lego.

Apparaten bestod således av ett trettio-tal små (några centimeter i radie), tunna (ett par millimeter) cirkulära skivor i form av kugghjul, som kunde gripa in i varandra och överföra rörelse från den ena skivan till den andra. Alla skivorna var parallella med de plattor som bildade anordningens över- och undersida. Kugghjulsskivorna var uppsatta på axlar; varje skiva kunde snurra kring sin axel. På axlarna satt också visare som kunde röra sig vinkelrätt mot axeln, som visarna på en urtavla. Men istället för att som på vanliga urtavlor visa timmar och minuter, anger mekanismens visare dagar, år och planeternas lägen på ett antal cirkel- eller spiralformade inristningar på ovan- och undersidan av anordningen. Visarna kunde peka på dagen på året, månens fas den dagen, året i den grekisk-olympiska fyra-årscykeln, solens läge längs himmelskvatorn, sol- eller månförmörkelse med mera, med mera. Den enda drivmekanismen som fanns var ett handdrivet vred. Med dess hjälp kunde man ställa in aktuell dag. På ett invecklat sätt fick man då också alla de kuggförsedda skivorna att röra sig så att deras visare ställde sig rätt. Vad gäller utseende kan alltså anordningen närmast liknas vid en klocka – en analogt-mekanisk sådan, inte en digitalt-elektronisk – bara så mycket mera sammansatt och utan någon fjäder eller annan drivmotor.

Det som gör Antikytheramekanismen så utomordentligt intressant ur ett vetenskapligt perspektiv är att den ger en inblick i hur grekerna räknade tid och hur deras astronomiska och kosmologiska föreställningar såg ut. Allt detta beskrivs initierat men ändå lättförståeligt i Jones bok.

Den almanacka som mekanismen är grundad på är den så kallade egyptiska kalendern, som då var i bruk också i Grekland. I den delas året in i tolv månader om vardera 30 dagar. Det blir 360 dagar. Men året har 365 dagar, räknat från att solen står som högst i söder till att den nästa gång gör det. Man lade därför alltid till fem extradagar i slutet av året. Det stämmer ändå inte riktigt, eftersom ett medelår är en knapp fjärdedels dygn längre. I vår nuvarande tideräkning utjämnar vi detta med hjälp av skottår. Men det gjorde inte egyptierna. Följden blev att kalenderåret försköts genom årstiderna, ett dygn vart fjärde år. Det hann faktiskt bli flera kompletta årsvarv under den långa tid som denna kalender var i bruk!

Kalendern hade ändå en fördel: det

”Klumpen är nämligen resterna av en antik, analog dator bestående av ett invecklat kalendarium med tillhörande miniplanetarium.”

var aldrig någon tvekan om att ett kalenderår alltid varit 365 dagar, utan några inskjutna extradagar som oftast i andra antika kalendrar. Inte minst kunde astronomerna lita fullständigt på den när det gällde att räkna antalet dagar mellan två himmelska fenomen, till exempel mellan två solförmörkelser.

Att ett medelår inte innehåller ett jämnt antal dagar är bara ett exempel på hur komplicerad en astronomiskt grundad tideräkning är. Ett annat är indelning i månader, som ju närmast grundas på månens faser. En astronomisk månad, räknad från nymåne till nymåne, är nämligen inte ett jämnt antal dagar. Ett astronomiskt dygn är dessutom olika långt vid olika tillfällen på året, och så är också en astronomisk månad.

Idag har vi inga problem att klara dessa komplikationer med den stora noggrannhet som medges av vår solcentrerade bild av planetsystemet. Annorlunda var det i antiken; ända fram till Kopernikus på

Solförmörkelse: högst naturlig.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

1500-talet utgick man ju som en självklarhet från att jorden var i världens centrum. Själva iakttagelserna av solens, månens och planeternas rörelser gjordes visserligen tidigt. Med början flera tusen år före vår tideräkning kunde mesopotamiska vise män påvisa att det fanns en viss regelbundenhet i himlakropparnas beteende. Denna kunskap var viktig inte minst för astrologin, som för övrigt var helt oskiljbar från astronomin på denna tid.

Sådana observationer finns dokumenterade i kilskrift på bevarade babyloniska lertavlor. På olika sätt nådde denna kunskap grekerna. De kunde använda den till att bygga mer fullständiga uppfattningar om hur kosmos fungerar. Det är dessa uppfattningar som ligger till

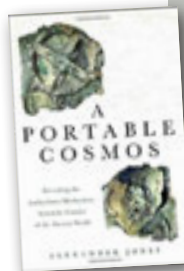
grund för Antikytheramekanismen. Men att troget återge dessa komplicerade föreställningar i en mekanisk modell krävde inte bara goda astronomiska och matematiska insikter, utan också avancerad teknisk och hantverksmässig kunskap.

Vad skulle då denna antika dator användas till? Tolkningarna genom åren har varierat, från att den skulle vara ett slags navigationsredskap till att den kunde vara någon typ av astronomiskt hjälpmedel. Den uppfattning man nu har är att anordningen snarare var en form av undervisnings- eller demonstrationsapparat, gjord för att visa den upplysta överklassen, liksom studenter i naturfilosofi, hur de himmelska regelbundenheterna låter sig representeras i ett av människan tillverkat instrument.

Däri ligger en djup symbolik: Antikytheramekanismen förebådar 1600-talets uppfattning om världsalltet som ett urverk. Det är inte några gudar eller andra övernaturliga väsen som styr solen, månen och planeterna. En solförmörkelse är inget olycksbådande omen som visar gudarnas vrede, utan en högst naturlig händelse som förklaras av att månen kommer mellan jorden och solen.

I detektivarbetet kring mekanismen har också ingått att försöka komma underfund med varifrån den kom, vem som gjort den och när, och vart den var på väg. Här saknas det enighet forskarna emellan, men Jones menar att apparaten nog har tillverkats på Rhodos några år innan skeppet förliste. Fartyget med sin last kan ha varit på väg till Syracusa på Sicilien, där det fanns en romersk överklass som både var intresserad av naturfilosofi och rik nog för att kunna bekosta dyrgripen. Man kan föreställa sig beställarnas besvikelse över att den aldrig kom fram. Vi har desto större anledning att glädjas åt detta unika vittnesbörd om antikens tänkande och ingenjörskonst. ✨

Bengt E Y Svensson

**A PORTABLE COSMOS
REVEALING THE ANTI-
KYTHERA MECHANISM,
SCIENTIFIC WONDER OF
THE ANCIENT WORLD**
ALEXANDER JONES
Oxford University Press 2017

**Aggressivitet till sjöss: Kina har
bråttom att expandera.**

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Storleken har betydelse

KINA

Det mest intressanta i Howard Frenchs senaste bok står att finna på de sista två tre sidorna. Där blottläggs den främsta anledningen till Kinas allt mer aggressiva utrikespolitik. För även om landet ofta spås bli nästa supermakt, så varnar French för en ekonomisk stagnation på grund av demografiska faktorer. Han citerar kinesiska demografer som även de anser det vara "fullständigt omöjligt" att landets ekonomi någonsin kommer att växa sig större än den amerikanska.

Efter årtionden av ettbarnspolitik kommer medianåldern i Kinas befolkning nämligen att vara en av världens högsta år 2050. Andelen invånare i arbetsför ålder blir samtidigt en av världens lägsta. Kina kommer alltså att bli gammalt innan det blir rikt. USA:s befolkning beräknas dock växa med omkring 30 procent till år 2050, mycket tack vare invandring, av vilken en stor del ironiskt nog kommer från Kina. Det kommer då "bara" att gå två kineser på varje amerikan, jämfört med fyra mot en idag.

Vid sidan av äldrevård kommer Kina också att behöva spendera mer pengar på utveckling av vapensystem. För ju mer avancerad arsenal militären förfogar över, desto dyrare blir det att ta fram ny teknologi. Därför, menar French, har Kinas president Xi Jinping bestämt sig för att landet måste expandera sitt territorium och sitt globala inflytande innan möjligheten "inom 10 år, eller som allra högst 20 år" försvinner helt.

Bokens titel beskriver närmare vad Kina egentligen är ute efter. "Allt under himlen" är en kinesisk term från en svunnen tid då Mittens rike var regionens stormakt. Kinas storlek och rika kultur säkerställde dess inflytande i hela den kända världen. Men det var ett annorlunda inflytande jämfört med det som västerländska kolonialmakter utövade. Istället för att ockupera, förslava och exploatera råvaror, nöjde sig Kina med att inkorporera underutvecklade samhällen i ett slags tributsystem.

Genom att acceptera kejsarens centrala plats i världsordningen kunde mindre regenter dra ekonomisk nytta av fördelaktiga handelsvillkor och generösa gåvor. "Kina har redan bevisat, sedan Zheng Hes tidevarv, att vi är en fredlig nation som inte strävar efter att härska över andra", sade en kinesisk akademiker under en konferens vid Yaleuniversitetet, där French medverkade. Zheng He seglade under tidigt 1400-tal sina armador av jätteskepp ända till östra Afrika för att bedriva handel och kulturutbyte. Hans resor har använts av premiärminister Li Keqiang – och en rad andra höga kinesiska tjänstemän – som bevis för att "expansionism inte är en del av Kinas dna".

Men allt detta är givetvis lögn. "Tvärtom så har nästan hela det moderna Kinas landområde inkorporerats genom erövring och efterföljande kolonialism", fastställer French. Exempelvis har Vietnam under det senaste årtusendet tvingas slå tillbaka sju stycken kinesiska attacker. Under det tidiga 1400-talet skickade Mingdynastin en miljon soldater söderut. Invasion följdes av en 21 år lång annektering som kos-

tade sju miljoner vietnameser livet. Lokala seder bannlystes, skolor fick endast undervisning på kinesiska och unga män tvingades mönstra i den kejserliga armén.

Forskning visar vidare att Zheng Hes äventyr knappast var de gåvoresor som den kinesiska propagandan vill göra gällande. Hans fartyg var istället lastade till brädden med tusentals soldater, drilade att bygga fortifikationer varhelst de lade till. Detta var oftast tillräckligt för att mindre samhällen skulle underställa sig draktronen. För dem som vägrade väntade en kort process.

Redan under sin första resa 1407 dödade Zheng He minst 5 000 invånare på Sumatra. Ytterligare flera hundra slaktades på Java, med hot om en större attack vid vägran att erkänna kejsarens överhöghet och betala skadestånd. Mindre regenter fick politisk legitimitet av Kina, medan illojala kunde avsättas. 1411 invaderade Zheng He Sri Lanka för att ersätta öns "oförsämda" kung med en lydlig marionett.

Zheng He förfogade helt enkelt över statsfinansierade armador; hans syfte var att expandera Kinas politiska inflytande. Sydkinesiska havet blev närmast en kinesisk insjö, vars kustsamhällen alla tvingades in i det kejserliga tributsystemet. Utvecklingen kunde ha ändrat historiens lopp; vad hade skett om Vasco da Gamas fyra skepp träffat på Zheng He utanför Afrika östkust, eller om den portugisiska erövringen av Malackasundet hade slagits tillbaka av tusentals Mingsoldater?

Men detta skedde inte eftersom Kinas kejserliga skeppsvarv, med kapacitet att bygga 600 oceangående fartyg om året, började nedmonteras bara några årtionden tidigare. Efter diverse hovintriger utfärdades år 1535 ett dekret om att förstöra de återstående skeppen och arrestera besättningarna. Kina vände sig istället inåt. Vid opiumkrigen 300 år senare fanns bara simpla galärer att skicka ut för att bekämpa brittiska krigsfartyg med ångmotorer och järnpansar.

Men samtidigt som Kina styckades upp av utländska makter, levde statusen som världens centrum alltid kvar i det kinesiska medvetandet. Redan när den kinesiska republiken etablerades 1912, talades det om att återerövra förlorade områden. Under sin tid som president förde Chiang Kai-shek en dagbok med orden "hämnas för förnedringen" skrivna på varje sida under 20 års tid från 1928. Chiang talade ofta om att ta tillbaka Korea samt landområden som hade varit en del av riket under dynastierna Han och Tang. Hans inrikesministerium utfärdade 1938 en så kallad "skämskarta", som inkluderade Mongoliet, delar av Sibirien och hela Indokina ner till

Malackasundet.

Samma tankegångar levde kvar när kommunisterna tog makten över Kina 1949. Men när landets ekonomi hade ödelagts efter 30 års maoism gällde det att först ligga lågt. Ett avtal om fred och samarbete tecknades med Japan 1978, varefter landet hjälpte till att bygga upp Kina med teknologiöverföring och enorma bistånd. French visar i detalj hur Kina sedan gradvis krävde allt mer från Japan för att sedan hugga det i ryggen när bidragen tagit slut, och använda anti-japanska sentiment som den främsta grundpelaren i sin nationalistiska propaganda.

I Syd kinesiska havet började Zheng Hes tillvägagångssätt åter bli praxis från mitten av 1980-talet. Redan 1983 förklarades James Shoal vara den ”sydligaste punkten av kinesiskt territorium”, trots att detta rev ligger 1 500 kilometer från Kina men bara 100 kilometer utanför Malaysias fastland. 1988 mejades 64 obeböjade vietnamesiska soldater ner av kinesiska maskingevär vid ögruppen Spratly mellan Vietnam och Filippinerna.

Kina stöttade dock utformningen av FN:s lag om havsrätt (Unclos) vid mitten av 1980-talet, och ratificerade lagen när den trädde i kraft 1994. En bra bit in på 2000-talet visade man fortfarande intresse för att utvinna naturresurser från omstridda områden tillsammans med Japan och Vietnam. Men de senaste åren har tonen förändrats. Stick i stäv med den lag man just hade skrivit under presenterade Kina 2009 inför FN en karta med anspråk på 90 procent av Syd kinesiska havet.

2012 ockuperade man revet Scarborough Shoal på filippinskt vatten, vilket enligt French utgör den första fasen

”Eftersom den kinesiska expansionen är en kamp mot klockan, varnar French för desperata handlingar.”

av ”en bred och målmedveten kampanj för att lägga beslag på regionens havs territorium”. En kinesisk oljerigg, skyddad av kinesiska krigsfartyg, ankrade plötsligt på vietnamesiska vatten 2014, med diplomatisk kris och våldsamma upplopp med dödsoffer som följd. Kinesiska tjänstemän berättar för French hur slutna möten blivit allt mer hatiska med Xi Jinping som president: ”Allt handlar om att straffa Japan, straffa den där jävla [Shinzo] Abe.” Och när Haagtribunalen sommaren 2016 ogiltigförklarade Kinas anspråk viftades domen nonchalant bort.

De kinesiska anspråken bygger på att omkringsiggande hav är landets ”traditionella vattenvägar”. Detta är inte bara irrelevant enligt internationell lag. Det är

också felaktigt. French visar hur arabiska och sydasiatiska sjömän länge dominerade dessa vatten. Först på 1000-talet började kinesiska aktörer alls bedriva handel här, och före 1200-talet finns det inga arkeologiska bevis för kinesiska sjöfarkoster ens i Kina.

French bok bygger på idén att se till historien för att reda ut vilket slags stormakt Kina eftersträvar att bli. Det gamla kinesiska talesättet ”när två kejsare existerar samtidigt, så måste den ena förintas” är helt i linje med faktumet att Östasien genom historien aldrig varit stort nog för två supermakter. Det vore därför logiskt att Kina vill driva ut USA från

regionen.

Och faktum är att så redan sker. Byggnationen av konstgjorda öar trappas upp snabbt. På bara några månader förvandlades Fiery Cross Reef vid ögruppen Spratly 2014 från en sten som stack upp någon meter över vattenytan, till en 3 300 meter lång landningsbana med tillhörande djupvattenhamn och baracker som rymmer hundratals kinesiska soldater. Vid ögruppen Paracel en bit längre norrut har luftvärnsvapen och radarsystem nyligen installerats. De används för att varna och driva bort såväl amerikanska som andra

Kinas framtid: även äldrevården expanderar.

FOTO: ALAMY STOCK PHOTO

fartyg och flygplan från vatten som enligt Unclos är internationella.

Eftersom den kinesiska expansionen är en kamp mot klockan, varnar French för desperata handlingar, varför den omedelbara framtiden bär med sig en stor risk för väpnad konflikt mellan Kina och USA. Hur bör då situationen hanteras? Givet demografiska utmaningar, samt faktumet att landet saknar såväl allierade som riktig dragningskraft i form av soft power, kommer Kinas makt och inflytande oundvikligen att minska under de kommande årtionena.

Under tiden anser French att USA gör bäst i att erbjuda skydd åt och uppmuntra allianser mellan mindre länder i området. Förvisso har mindre asiatiska länder sällan format allianser som en motvikt till Kina. Men nu när det finns internationella lagar att följa, framhåller French att Kinas aggressiva beteende är kontraproduktivt och rentav hjälper USA att behålla dess nuvarande ledande position i området. Donald Trump borde verkligen läsa denna bok.

French understryker visserligen att Kina måste mötas med beslutsamhet när det så krävs. Men han vill samtidigt ge landet mer plats i internationella sammanhang och välkomna dess röst i exempelvis säkerhetsfrågor. Ett Kina som behandlas likvärdigt kommer i längden att mogna och bli ”ett Kina vi kan leva med”.

Här måste dock ett varningens finger höjas, särskilt som French varnar för utvecklingen under Xi Jinping. Under årets gång har det blivit tydligt hur landet använder sitt ökade inflytande i EU för att hindra en gemensam unionspolitik för demokrati och mänskliga rättigheter, och sitt ökade inflytande i FN för att skära ner på organisationens arbete med mänskliga rättigheter. På Taiwan, där jag själv bor, ökar nervositeten ständigt för en kinesisk invasion.

Detta får ”beslutsamhet” att framstå som mer relevant än det eventuella behovet av att ge Kina ökat spelrum internationellt. ✨

Joje Olsson

EVERYTHING UNDER THE HEAVENS
HOW THE PAST HELPS SHAPE CHINA'S PUSH FOR GLOBAL POWER
HOWARD W. FRENCH
Knopf Doubleday 2017

Du är vad du äter

TVÅ PÅSAR OSTBÅGAR. Värre är det inte.

Vänsterpartiets ekonomiskpolitiska talesperson Ulla Andersson försökte pedagogiskt förklara effekterna av den höjda skatt på Investeringsparkonton (ISK) som partiet presenterat tillsammans med regeringen. Eller egentligen handlade det om två påsar ”ostkrokar”, där Andersson anslöt sig till vad som förefaller vara en geografisk/dialektal snarare än ideologisk dimension av detta tilltugg.

När en stor snackstillverkare för några år sedan genomförde en omröstning blev det 60/40 till ostbågarnas fördel. Det är inte främst de klassmedvetna som äter ostkrokar, utan de som bor norr om Dalälven.

När Andersson först presenterade skatteförslaget så var retoriken betydligt mer blodfull och innehöll inga referenser till snacks. ISK-innehavarna framställdes mer som en feodal spillra av kupongklippare. Många var dessutom män. Män med pengar. Slagläge för vilken medveten socialist som helst. Ostkrokarna plockades fram när det visade sig att det fanns nästan två miljoner ISK-innehavare i Sverige. Och det krävdes lite kreativ defensiv för att dämpa den ilska som förslaget ändå verkade ha genererat. Även ett reformerat kommunistparti har en övre gräns för hur omfattande överklassen kan vara i relation till befolkningen i övrigt.

Alltså ostkrokar. Mäns ostkrokar. Och en socialism som säger sig vara så beskedlig att den knappt märks.

Det blir dock väldigt mycket ostkrokar. Om skattehöjningen drar in de pengar som vänsterpartiet tror blir det 42 miljoner påsar. Till och med Lenin hade tyckt att det är mycket ostkrokar. Greppet är ju inte nytt. Snacks och snack – för att inte tala om mat – har ofta haft en framträdande roll i den politiska kulturen. Dels i retoriken, dels kopplat till enskilda personer.

Moderaten Torbjörn Rosdahl påpekade för några år sedan att en höjning av ett SL-kort faktiskt bara motsvarade tre chipspåsar. Förvisso tre chipspåsar i månaden. Det blev ett herrans liv. Inte minst på vänsterpartister, vilka bland annat räknade ut att Rosdahl minsann själv tjänade 5 000 chipspåsar i månaderna. Drevet gick och Rosdahl tvingades att be om ursäkt. Enligt egen utsago om någon uppfattat hans chipsberäkning som ”nonchalant”.

OM SVERIGE ÄR chips och ostkrokar, har andra länder andra tilltugg i politiken.

François Mitterrand – som förvisso var socialist, men som sannolikt åt få ostkrokar och som inte bekymrade sig särskilt mycket för att upp-

fattas som nonchalant – avnjöt precis innan han dog en måltid som blivit berömd. Ostron. Gåslever. Kapun. I kopiösa mängder. Nedsköljt med de mest utsökta viner. Och måltidens höjdpunkt: ortolan.

Ortolan är en liten fågel. Som dränks i armagnac. Plockas. Tillagas och äts med ben och allt. Dessutom äter man den med en stor servett över huvudet. Om man nu äter den alls. Den är nämligen inte bara dyr och ovanlig, den är dessutom fridlyst och olaglig att äta. Tillagningen är djurplågeri. Men de som ändå tillagade den till Mitterrand ansåg den vara ”Frankrikes själ”.

Richard Nixon ska å sin sida ha gillat att äta keso med ketchup. Två ingredienser som var för sig har få försonande drag, men som i kombination borde få den mest utsultne att springa för livet. Inget lands själ kan rimligen bestå av keso och ketchup.

”Inget lands själ kan rimligen bestå av keso och ketchup.”

Helmuth Kohls Saumagen är berömd. Grisens magsäck fylls med diverse ingredienser, kokas och steks sedan. Kanske också det en rätt som avspeglar ett lands själ.

Det finns böcker – också kokböcker – om berömda

politikernas matvanor. Även om diktatorer. Få nå Mitterrands nivå av originalitet.

Idi Amin sägs dock ha ätit sina motståndare. Bokstavligen.

LENIN VAR HELT ointresserad av mat. Hitler var som bekant vegetarian, men frossade också i bakelser. Stalins kanske mänskligaste drag var hans förtjusning i det georgiska köket.

En del politiker har använt sina mat- och dryckesvanor i profilerande syfte. Berömd är sverigedemokraten Björn Söders euforiska glädje över att ha hittat en ”sillamacka” bland thaimat och falafel på Malmöfestivalen. ”Ett litet ljus i den för övrigt mörknande omgivningen.”

Och i ett försök att höja sin maskulina profil påstod den kroppsligen inte helt imponerande dåvarande toryledaren William Hague att han under sin ungdom drack så mycket som 14 pints öl om dagen. Ett påstående som fick brittiska nykterhetsorganisationer att rasa och gästerna på de pubar som Hague frekventerat att skrattra.

Ronald Reagans passion för Jelly Beans var mer äkta. Han hade en burk stående på skrivbordet i ovala rummet och han brukade ge bort Jelly Beans i allehanda sammanhang. Han menade till och med att det gick att avläsa en människas karaktär i hur man åt Jelly Beans. Mellan dem som valde särskilda färger och dem som bara tog en näve.

I SVERIGE HAR vi som sagt ostkrokar.

Fredrik Johansson

Stad mot land. Tradition mot alternativ. Folk mot elit. Förra året öppnade sig värderingsklyftan, bland annat i valet av Donald Trump och Storbritanniens ja till Brexit. Inget tyder på att det här året blir mindre omvälvande.

Journalistiken har svårt att hantera det som sker. Och när läsare, lyssnare och tittare inte längre känner igen sig i det som rapporteras i medierna, vänder de sig någon annanstans. I den myllan växer konspirationsteorier, extremism och en misstro mot all fakta.

Fokus vill bryta den onda spiralen. Vi tassar inte kring de brännande ämnena. Vi tror på fakta, även om den är oönskad. Vi tror att människor med olika åsikter och olika bakgrund kan ha utbyte av varandra. Vi utmanar gärna våra läsare, men vi uppfostrar dem inte. Vi är oberoende och självständiga: politiskt, men också i förhållande till vår egen bransch och kollegor. Vi har ett intresse för samtiden, utan att vara samtidens fångar. Vi är uppriktiga på gränsen till oförskämda. Och vi tycker om god stilistik.

Johan Hakelius, Politisk chefredaktör

Erbjudande: 4 nummer av Fokus för endast 99 kronor

Ja tack! Jag vill beställa 4 nummer av Fokus för 99 kronor (lösnummerpris 236 kr).

Du kan även beställa på internet. Gå till fokus.prenservice.se och fyll i kampanjkod **AXESS4** för 4 nummer för 99 kronor.

Frankeras ej.
Mottagaren
betalar portot.

NAMN

E-POST TEL/MOBIL

ADRESS

POSTNUMMER ORT

FPG Media AB – Prenumeration

SVARSPOST

204 720 55

110 01 Stockholm

Erbjudandet gäller till och med 30/11 2017

ROLEX

THE CELLINI MOONPHASE

A unique interpretation of the cycle of the moon, combining
classical elegance with a contemporary touch.
It doesn't just tell time. It tells history.

CELLINI MOONPHASE

KRONS

STOCKHOLM
krons.se

— 1851 —
NYMANS UR

WATCHES & JEWELRY
STOCKHOLM | VÄSTERÅS
WWW.NYMANSUR.COM